

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**TÜRKİYE ve KIRGIZ TÜRKÇELERİNDE
RENK İSİMLERİ İÇEREN DEYİMLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Maia MESKHİDZE**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Çetin PEKACAR**

ANKARA-2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Maia MESKHİDZE'ye ait TÜRKİYE ve KIRGIZ TÜRKÇELERİNDE RENK İSİMLERİ İÇEREN DEYİMLER adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan

Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN

(İmza)

Üye.....

Prof. Dr. Leyla KARAHAN

(İmza)

Üye.....

Doç. Dr. Çetin PEKACAR (Danışman)

ÖN SÖZ

Dil, insanın duygularını, düşüncelerini, isteklerini bütün incelikleriyle açığa vurmasına imkân verir. Bir an düşünülürse, dil olmadan bir ince duygu, önemli olay, unutulmayacak kadar değerli bir anı nasıl anlatılırdı? Bu yüzden dil insan için çok büyük önem taşır.

Farklı dillerin değişik söz varlığı ve dilbilgisi kuralları olduğuna göre dilbilimcilerin belirttikleri gibi farklı kültürlerden olan insanların dünyayı algılama yetileri farklıdır ve bu yetiler de dil ile ifade edilir.

Dilde deyimler, özgün anlatım özelliği bulunan kavramları özgün bir biçimde anlatmada kullanılan, kalıplaşmış sözcüklerdir.

Deyimler, gücünü aynı zamanda mecazlardan alırlar. Mecazlarda kullanılan sözlerin bir kısmı da renklerdir. Renkler, çeşitli özellikleriyle belli bir durumu daha iyi anlatmak için deyimlerde kullanılır. Deyimlerde renklerin kullanımı da onların deyimlere hangi anlamı kattığı, ne tür çağırışımlara yol açtığı araştırılarak tespit edilebilir.

Bu çalışmada Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde renk isimleri içeren deyimler üzerinde bir inceleme yapılmıştır. Renk isimlerinin, her iki lehçedeki deyimlere kattığı anlamlar, gerek benzerlikler gerekse farklılıklar açısından belirlenmeye çalışılmıştır.

Tez; Çalışmanın Konusu, Yöntemi ve Sınırlılıklarının tanıtıldığı ön bölüm; Giriş mahiyetindeki Birinci Bölüm, asıl incelemenin yer aldığı İkinci Bölüm, Sonuç ve Dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş Bölümünde deyim nedir, deyimlerin biçim ve kavram özellikleri, deyimlerin meydana gelmesi, renk nedir, renklerde evrensellik veya kültürel özellikler, renklerin adlandırılmasında tutulan yollar, Türk kültüründe renklere genel bir bakış gibi konular üzerinde durulmuştur

İnceleme Bölümünde; Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde renk isimleri içeren deyimler, her bir lehçe için ayrı ayrı olmak üzere incelenmiştir. Her iki lehçedeki renk isimleri içeren deyimlerde renkler, alfabetik sırayla ele alınmış ve her birinin ilgili deyime kattığı anlam tespit edilmiştir.

Dizin Bölümünde Türkiye ve Kırgız Türkçesi deyimlerinde geçen renk isimleri, tez metnimizdeki deyim numaraları belirtilerek sıralanmıştır.

Tez konusu olarak incelediğim Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde Renk İsimleri İçeren Deyimler konusunu bana öneren, bütün çalışma boyunca beni yönlendiren, bilgisini ve değerli görüşlerini bana aktaran, gerekli her konuda yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Çetin PEKACAR'a sonsuz teşekkür ederim.

Hocam Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL'e, konuyla ilgili bazı kaynaklara ulaşmamda yardımcı olduğu için çok teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmamın her aşamasında yardımını esirgemeyen hocam, dostum Kalmamat Kulamşayev'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Her zaman yardımını ve desteğini gördüğüm Prof. Dr. Ali Arseven'e, Recep Aslantürk'e, Hüseyin Gökçe'ye, Nevzat Bozkuş'a ve bütün arkadaşlarıma çok teşekkür ederim. Hayatım boyunca bana destek veren sevgili anneme, babama ve kardeşime çok teşekkür ederim.

Maia MESKHİDZE

Temmuz 2006, Ankara

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VII
TARANAN ESERLERİN KISALTMALARI	VII
DİĞER KISALTMALAR VE İŞARETLER.....	VIII
KİRİL HARFLİ KIRGIZ TÜRKÇESİ ALFABESİ VE ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ.....	X
ÇALIŞMANIN KONUSU, YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI	XI
Konu.....	XI
Amaç	XI
Önem	XI
Yöntem	XII
Kapsam ve Sınırlılıklar	XIII
Şekil 1. İnceleme Bölümünün Düzeni (Türkiye Türkçesi Deyimlerinde).....	XIV
Şekil 2. İnceleme Bölümünün Düzeni (KırgızTürkçesi Deyimlerinde)	XV

I. BÖLÜM GİRİŞ

1. DEYİMLER	1
1.1. Deyim Nedir?	1
1.2. Deyimlerin Biçim Özellikleri	3
1.3. Deyimlerin Kavram Özellikleri	6
1.4. Deyimlerin Meydana Gelmesi.....	7
2. RENKLER	9
2.1. Renk Nedir?	9
2.1.1. Fiziksel Sistemde Renk	9
2.1.2. Fizyolojik Sistemde Renk	11
2.1.3. Psikolojik Sistemde Renk	11
2.1.4. Renklerin Karakteri	12

2.2. Renklerde Evrensellik ve Kültürel Özellikler	13
2.3. Renklerin Adlandırılmasında Tutulan Yollar	19
2.4. Türk Kültüründe Renklere Genel Bir Bakış	23
2.4.1. Ak, Beyaz	23
2.4.2. Ala	27
2.4.3. Boz, Gri	28
2.4.4. Buurul	29
2.4.5. Çaar	29
2.4.6. Doru, Toru	29
2.4.7. Kara, Siyah	30
2.4.8. Kırmızı, Al, Kızıl	35
2.4.9. Kuba	39
2.4.10. Kır, Kuu	39
2.4.11. Mavi, Kök	39
2.4.12. Mor	41
2.4.13. Pembe	42
2.4.14. Sarı	42
2.4.15. Yağız	45
2.4.16. Yeşil, Caşıl	46

II. BÖLÜM İNCELEME

1. Ak, Beyaz	50
1.1. Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Ak, Beyaz.....	50
1.2. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Ak	58
2. Ala	77
2.1. Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Ala.....	77
2.2. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Ala	78
3. Boz	86
3.1. Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Boz.....	86
3.2. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Boz	87
4. Buurul	91
4.1. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Buurul	91

5. Çaar	92
5.1. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Çaar	92
6. Doru	93
6.1. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Doru	93
7. Kara	94
7.1. Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Kara	94
7.2. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Kara	108
8. Kır	149
8.1. Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Kır	149
8.2. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Kır	149
9. Kırmızı , Al, Kızıl	150
9.1. Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Kırmızı , Al, Kızıl	150
9.2. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Kızıl,Al	155
10. Kuba	172
10.1. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Kuba	172
11. Mavi	174
11.1. Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Mavi	174
11.2. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Kök	174
12. Mor	182
12.1. Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Mor	182
12.2. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Kök ala	183
13. Pembe	184
13.1. Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Pembe	184
14. Renk	185
14.1. Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Renk	185
14.2. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Öñ, Tüs	186
15. Sarı	188
15.1. Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Sarı	188
15.2. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Sarı	191
16. Yağız	197
16.1. Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Yağız	197
17. Yeşil	197

17.1. Türkiye Türkçesi Deyimlerinde Yeşil	197
17.2. Kırgız Türkçesi Deyimlerinde Caşıl	198
SONUÇ	199
KAYNAKÇA	206
RENK İSİMLERİ DİZİNİ	215
Türkiye Türkçesi Deyimlerinde	215
Kırgız Türkçesi Deyimlerinde	217
ÖZET	221
ABSTRACT	222

KISALTMALAR

TARANAN ESERLERİN KISALTMALARI

- AD : Adıgüzel, Hüseyin, Açıklamalı – Örnekli Türkçe Deyim Hazinesi. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1990
- AKS : Aksoy, Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. II Cilt, TDK Yay., Ankara, 1971
- BEZ : Bezirci, Asım, Deyimlerimizin Sözlüğü. Gendaş A.Ş. Yay., İstanbul, 1999
- EMİR : Emir, Sabahat, Örnekleriyle Açıklamalı Deyimler Sözlüğü. Emir Yay., İstanbul, 1974
- DTS : Drevnetyurkskiy Slovar. Nauka Yay., Leningrad, 1969
- FRA : Kırgız Tilinin Frazelogiyalık Sözdüğü. Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi Yay., Bişkek, 2001
- GÖZ : Gözler, H. Fethi, Örnekleriyle Türkçemizin Açıklamalı büyük deyimler Sözlüğü. İnkilâp Yay., İstanbul, 1975
- KAR : Kartal, Numan Açıklamalı Türkçe Deyimler Sözlüğü. İnkilâp Yay., İstanbul, 1995
- ÖTS : Örnekleriyle Türkçe Sözlük. I – IV Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 2000
- ÖZD : Özdemir, Emin, Açıklamalı- Örnekli Deyimler Sözlüğü. Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000
- PÜS : Püsküllüoğlu, Ali, Deyimler Sözlüğü. Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1995
- TDK : Türkçe Sözlük. TDK Yay., Ankara, 2005
- TÜŞ : Kırgız Tilinin Tüşündörmö Sözdüğü. Mektep Yay., Frunze, 1969

YUD : Yudahin K. K., Kırgızsko-Ruskiy Slovar. Sovetskaya
Entsiklopediya Yay., Moskva, 1965

DİĞER KISALTMALAR ve İŞARETLER

age. : adı geçen eser

agm. : adı geçen makale

arg. : argo

AKM : Atatürk Kültür Merkezi

A.Ü. D.T.C.F. : Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi

bkz. : Bakınız

bot. : botanik

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

dial. : dialekt

esk. : eskimiş

etn. : etnografi

folk. : folklor

hık. : halk ağzında

İng. : ingilizce

krş. : karşılaştırınız

mec. : mecaz

müz. : müzik

Osm. : osmanlıca

psikol. : psikoloji

S. : Sayı

s.	: sayfa
tar.	: tarih
TDK	: Türk Dil Kurumu
TT.	: Türkiye Türkçesi
vb.	: Ve benzeri /ve başkaları
Yay.	:Yayınları
Yun.	: yunanca
Zool.	: zooloji

İŞARETLER

=	aynı anlamında
/	şiiirlerde mısraları ayırır

KİRİL HARFLİ KIRGIZ TÜRKÇESİ ALFABESİ VE ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

Kırgız Türkçesi Kiril Alfabeti	Çeviri Yazı
А а	A a
Б б	B b
В в	V v
Г г	G g
Д д	D d
Е е	E e, ye
Ё ё	Yo yo
Ж ж	C c, Jj
З з	Z z
И и	I i
Й й	Y y
К к	K k
Л л	L l
М м	M m
Н н	N n
Ң ң	Ñ ñ
О о	O o
Ө ө	Ö ö
П п	P p
Р р	R r
С с	S s
Т т	T t
У у	U u
Ү ү	Ü ü
Ф ф	F f
Х х	H h (sızıcı)
Ц ц	Ts ts
Ч ч	Ç ç
Ш ш	Ş ş
Щ щ	Şç şç
Ъ ъ	Kalınlaştırma işareti
Ы ы	I ı
Ь ь	İnceltme işareti
Э э	E e
Ю ю	Yu yu
Я я	Ya ya

ÇALIŞMANIN KONUSU, YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI

Konu: Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde Renk İsimleri İçeren Deyimler.

Deyimlerin bir dilin anlatım gücünün en iyi tespit edilebildiği söz varlıkları olduğu kabul edilmektedir. Deyimlerin oluşturulmasında, söz konusu kültürün temel değerlerinin baş rolü oynadığı da bilinmektedir. Bunlar arasında renk adlarının, hem toplumun temel kültür değerlerinden, hem de deyimlerin yapısında önemli bir işlev üstlenen öğelerden olduğu muhakkaktır. Renklerin ifade ettiği anlamlar ve anlam çağrışımları toplumdan topluma hem değişiklik gösterir hem de farklılıklar arz edebilir.

Renk adları, basitçe renklerin adlarıdır. Toplumlar tanıdıkları her renge ayrı bir ad vermişlerdir. Genel olarak göstergenin nedensizliği ilkesi renk adlarında da geçerlidir; en azından bazı renklerin adlarında bu böyledir. Burada bizim için önemli olan hangi renge hangi adın niçin verildiği değil, renklerin deyimlerde kullanılışı ve bu kullanımdan doğan anlam farklılıkları, renklerin deyimlerin ifadesine kattıkları güçtür.

Renklerin anlamları, çağrışımları vardır ve bunlar toplumdan topluma, kültürden kültüre değişiklik gösterebilir. Yine de belli renklerin birçok kültürde ortak anlamlar çağrıştırdığı da bilinmektedir. mesela siyah matemi, beyaz temizliği temsil eder, bunlarla ilgili duyguları çağrıştırır. Deyimlerde renklerin kullanımı da onların deyimlere hangi anlamı kattığı, ne tür çağrışımlara yol açtığı araştırılarak tespit edilebilir. Böylece farklı dillerin deyim oluşturmada, duyguların ifadesinde hangi yolları kullandığı tespit edilebilir.

Amaç: Bu tezde Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde, gündelik iletişimde kullanımlarına sıkça rastlanan, kültürel simgelerin yoğun olduğu deyimlerden renk ismi içerenler incelenmiş; bu deyimler aracılığıyla, temel anlam boyutunda neredeyse tamamen örtüşen renk isimlerinin yan anlam boyutunda kültürel farklılıkları ve benzerlikleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Önem: Bu tür bir incelemenin önemi, karşılaştırılan dillerin daha iyi tanınmasına imkân sağlamasıdır. Dillerin akrabalık dereceleri ya da tipolojik

yakınlıkları ölçüsünde aralarındaki benzerliklerin oranı artar ya da azalır. Son yıllarda Türk lehçeleri üzerinde birçok araştırma yapılmakta, ancak bunların çoğu tek tek lehçe gramerlerinin hazırlanması düzeyinde kalmaktadır. Karşılaştırmalı çalışmalarda ise çok genel konular ele alınmakta, karşılaştırılan öğelerin çokluğu sebebiyle somut neticelere varılamamaktadır. Oysa bu lehçelerin gerek gramer yapılarının gerekse kelime hazinesi ve anlam bilim özelliklerinin tam olarak ortaya konabilmesi için daha sınırlı konular üzerinde çalışmalar yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu çalışma ile, aynı kaynak dilden gelen Türkiye ve Kırgız Türkçelerindeki kalıplaşmış sözler olan deyimlerde renklerin kullanımı temelinde, kelime hazinesi ve anlam bilimi açılarından gerek benzerliklerin gerekse farklılıkların belirlenmesiyle bu lehçelerin özelliklerinin daha iyi anlaşılması mümkün olabilecektir.

Yöntem: Araştırmada eş zamanlı karşılaştırmalı dilbilim yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmaya öncelikle Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesindeki deyimlerle ilgili çalışmaların taranmasıyla başlanmış; deyim sözlükleri ve genel sözlüklerdeki renk ismi içeren deyimler tespit edilip fişlenmiştir. Daha sonra her iki lehçeden tespit edilen renk ismi içeren deyimler, anlam bilgisi bakımından tek tek karşılaştırılmıştır.

Sözlüklerden alınmış renk ismi içeren deyimler renklere göre ayrılmıştır. Her renk kendi içinde renklerin deyimde kattığı kavramlara göre sınıflandırılmıştır.

Aynı rengi karşılayan renk adları aynı başlık altına alınmıştır: *kırmızı, al, kızıl* gibi.

Kırgız Türkçesindeki deyimler verilirken, önce Türkiye Türkçesi karşılığı, sonra harfiyen çevirisi ve anlamca açıklaması ve onların altında da örnekleri verilmiştir (İnceleme bölümünün düzenlenişi için Şekil 1'e ve Şekil 2'ye bakınız).

Kapsam ve Sınırlılıklar: Bu araştırma, sadece Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesindeki renk adı içeren deyimlerle sınırlıdır. Söz konusu lehçelerin deyimleri, bu dillerin genel sözlüklerinden ve deyimler sözlüklerinden taranarak tespit edilmiştir. Taranan eserler için “Kaynak Kısaltmaları” listesine bakılabilir.

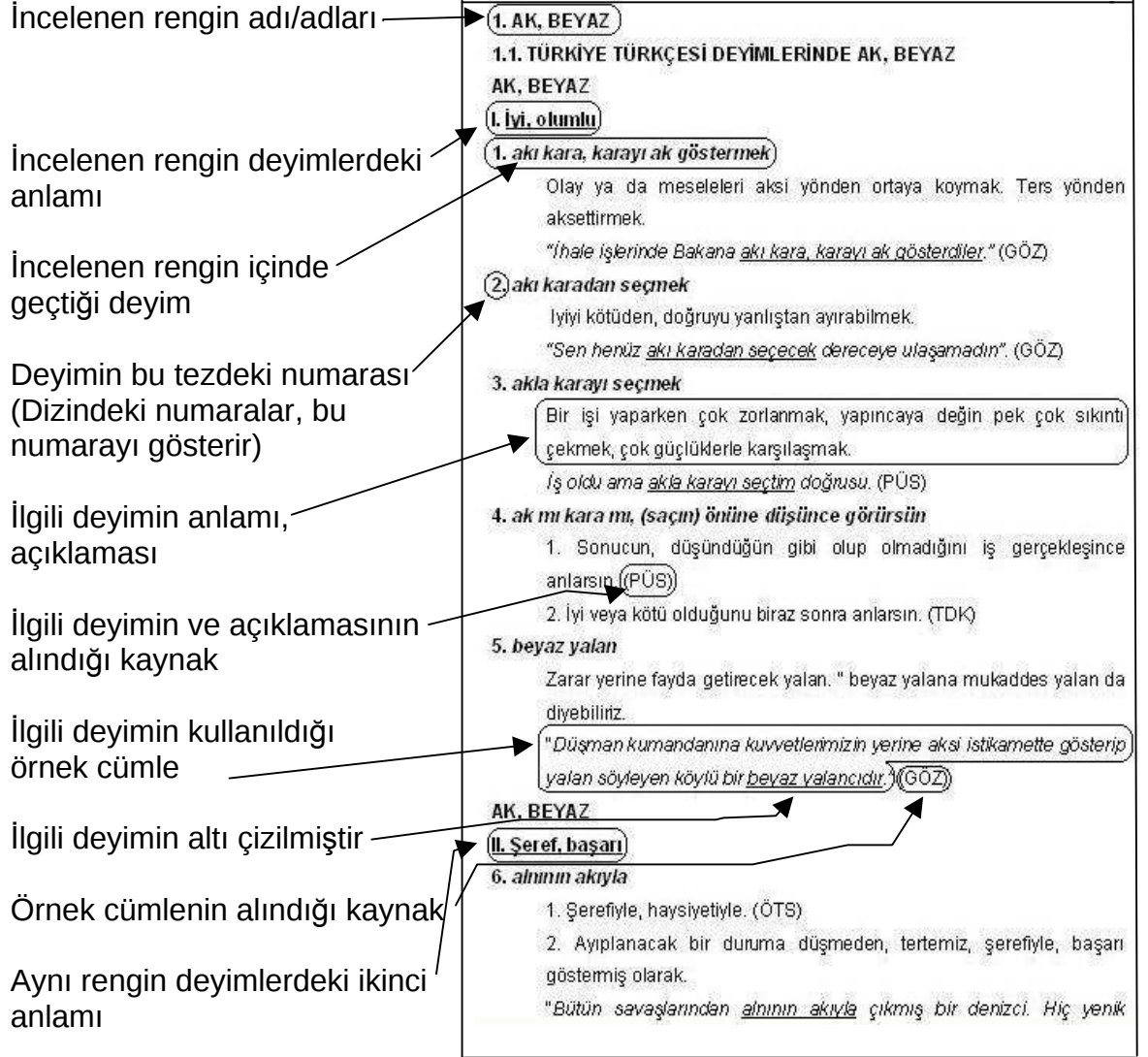
Deyimlerde renklerin kullanımı ve anlamlarının daha iyi tespit edilebilmesi için bu lehçelerin doğal konuşurlarından da bazı deyimlerin kullanılışları ve anlamları soruşturulmuştur.

Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesindeki renk adı içeren deyimlerin tespiti için bu lehçelerin, yukarıda zikredilenlerin dışında kalan (yazılı veya sözlü) diğer eserlerine bakılamamıştır. Çünkü bu durumda binlerce eseri taramak gerekebilecekti, ki böyle bir taramanın, bu araştırma için tanınan sürede yapılabilmesi mümkün görülmemektedir.

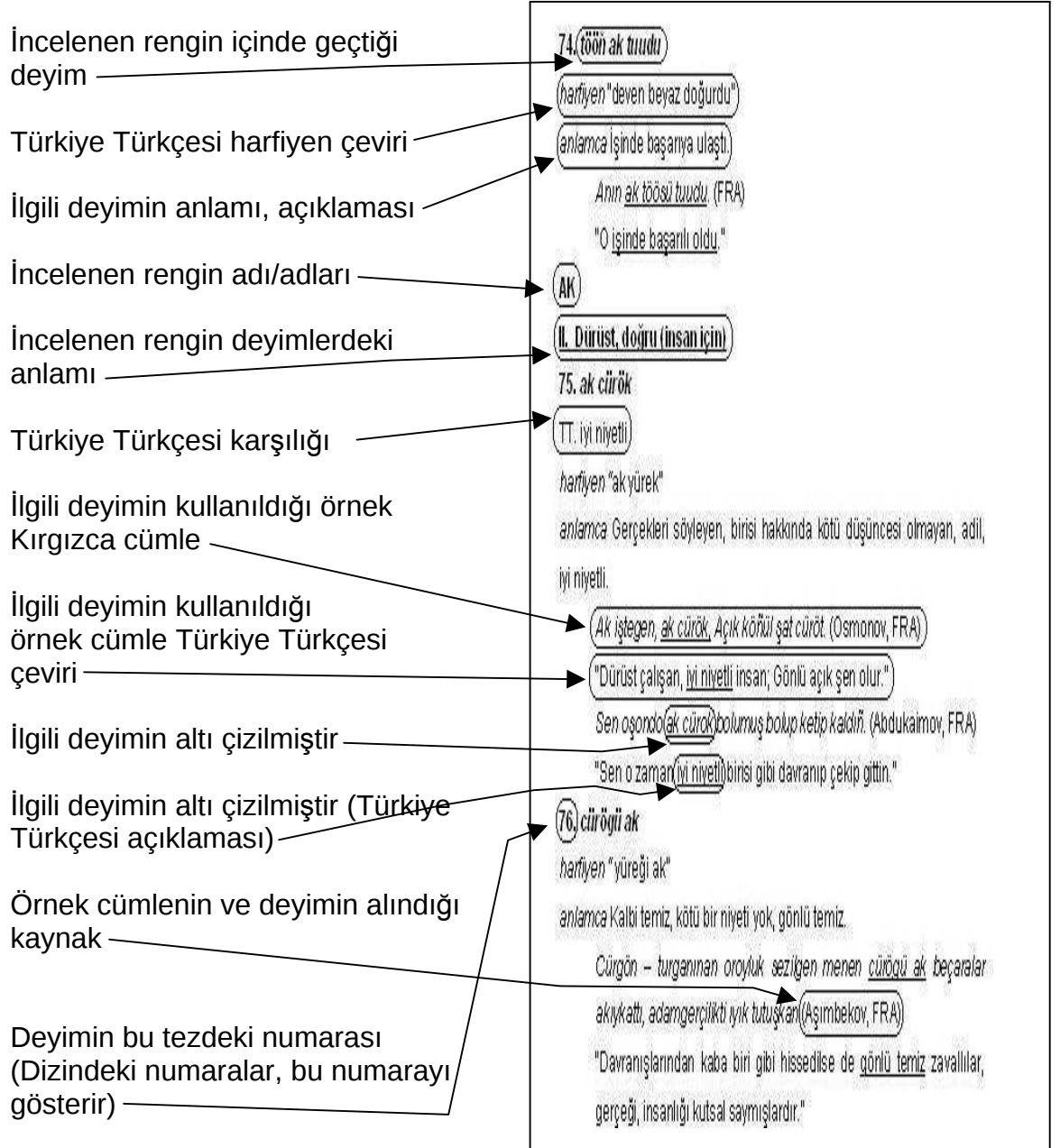
Türkçe deyimlerin, sayısal olarak saptanması işi güçlükler gösterir, çünkü deyim sözcüğü, Türkçede oldukça esnek bir kavramı içerir. Deyimin ne olduğu konusunda kesin bir belirleme yapılabilmekteyse de, esnekliği de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Biz deyim nedir, ne değildir tartışmasına girişmeksizin, söz konusu lehçelerin sözlüklerinde geçen deyimler üzerinde çalıştık. Söz konusu lehçelerdeki renk isimleri içeren deyimleri tartışmadan, biz de deyim olarak kabul ettik. Ancak “ak sıcak”, “sarı sıcak”, “çingene pembesi”, “çiğ renk”, “kan kırmızısı”, gibi kelime grupları, bazı deyim sözlüklerinde deyim olarak verilmiş olmalarına rağmen, kendi başlarına deyim olmaktan ziyade, özel renklerin adları olarak değerlendirildiğinden bu çalışmaya alınmamıştır.

Ağızlardaki deyimler çalışma konusunun dışında tutulmuştur. Deyimler anılan kaynaklardan taranırken anlamlarının yanı sıra cümle içinde kullanılış örnekleri de tespit edilmiş ve tez metnimizde bu örneklere de yer verilmiştir. Ancak, bazı deyimlerin, taranan sözlüklerde örnekleri bulunmadığı için bu çalışmaya da ilgili örnekler alınamamıştır.

Şekil 1: İNCELEME BÖLÜMÜNÜN DÜZENİ (Türkiye Türkçesi Deyimlerinde)

Şekil 2: İNCELEME BÖLÜMÜNÜN DÜZENİ (Kırgız Türkçesi Deyimlerinde)

I. BÖLÜM GİRİŞ

1. DEYİMLER

1.1 Deyim Nedir?

Deyimin tanımı konusunda bir takım farklılıklar bulunsa da genel olarak bu tanımlar birbirine benzer.

Webster's Sözlüğü'nde deyim için, "kendisini oluşturan parçaların anlamlarından çıkarılmayacak bir anlama sahip anlatım parçası" tanımı yer almaktadır.¹

Deyimi, Robins "birlikte kullanılma zorunluluğu olan, anlambilim açısından bir ögesinin bile çıkarılmasına izin vermeyen yapısıyla birden fazla sözcüğün alışılmış birliktelikler (kalıplaşmalar) oluşturmakta kullanılması"² şeklinde tanımlamaktadır.

Diğer yandan deyim, "bir dile özgü sözcük kalıbı veya sözcük bağlanması; genel anlamı tek tek sözcük anlamlarından ortaya çıkmayan deyimsel içerik"³ olarak da tanımlanmıştır.

Feare, deyim için, "özel bir anlama sahip bir anlatımdır"⁴ demektedir. Heller ise, "bir deyim, deyim anlamıyla birlikte bir dilsel göstergeler bütünüdür"⁵ tanımını benimsemektedir.

"Deyim, bileşimindeki sözcüklerin sözlüksel (literal) anlamlarından anlaşılmayacak bir anlatımdır"⁶ şeklinde bir tanımlama da yapılmıştır.

Palmer, bazı söz öbeklerinin birlikte tek bir anlam aktardıklarını belirtirken, sözcüklerin tek tek anlamlarından kestirilmeyecek bir anlamı aktaran bu söz öbeklerini *deyim* (idiom) olarak tanımlamaktadır.⁷

¹ Webster's New International Dictionary, 1937, s. 1237.

² ROBINS, R. M., *A Short History of Linguistics*, Indiana University, Bloomington, 1968, s. 70.

³ LEWANDOWSKİ, T., *Linguistisches Wörterbuch*, 1. Cilt, Heidelberg, 1973, s. 268.

⁴ FEARE, R. E., *Practice with Idioms*, Oxford University, 1980, s. 1.

⁵ HELLER, D., "Idiomatik". *Lexicon der Germanistischen Linguistik*, Niemeyer, Tübingen, 1980, s. 183.

⁶ PEATY, D., *Working with English Idioms*, Edinburgh, 1984, s. 2.

Türk dilcileri de deyim tanımı konusunda çeşitli belirlemeler yapmışlardır. mesela, Özön, “tabir ile birden fazla kelimenin vücuda getirdiği anlam”⁸ şeklinde tanımlamıştır.

Başkan, “sözcükler bir araya geldikleri zaman, tümünün anlamı eğer teker teker sözcüklerin anlamlarından daha başka ise, o zaman böyle bir karışıma “deyim” denilir”⁹ demektedir.

Aksoy’a göre “deyim, çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları”dır.¹⁰

Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğünde deyim, “gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici birtakım özelliğe sahip olan kelime veya kelime grubu *dalga geçmek, el ele vermek, abayı yakmak vb*”¹¹ olarak tanımlamaktadır.

Aksan, deyimi (locution; expression; locution, phrase, term, idiom, Resensart ve Ausdruck), belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür”¹² biçimde tanımlamıştır.

Türkçe sözlük, deyim için “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir”¹³ tanımlamasını yapmaktadır.

⁷ PALMER, F. R., **Semantics**, (1. Baskı 1967), Cambridge University, 1986, s. 36.

⁸ ÖZÖN, M. Nihat, **Türkçe Tabirler Sözlüğü**, 1. Cilt, İstanbul 1943, s. 20.

⁹ BAŞKAN, Özcan, **Yabancı – Dil Öğretimi İlkeler ve Çözümler**, İstanbul, 1969, s. 25.

¹⁰ AKSOY, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, 1. Cilt, TDK Yay., Ankara, 1971, s. 49.

¹¹ KORKMAZ, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara, 2003, s. 66.

¹² AKSAN, Doğan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim**, 3. Cilt, TDK Yay., Ankara, 2003, s. 35.

¹³ **Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara, 2005, s. 517.

Deyim tanımlarının sonucunda şunu diyebiliriz ki; deyimler kalıplaşmış sözcüklerdir, ayrıca dilin sanatlı yapılarıdır.

Her dilde atasözleri ve deyimler vardır. Toplumbilim ruhbilim, eğitim bilim, ekonomi, felsefe, tarih, ahlâk, folklor gibi birçok konuları ilgilendiren ve birçok yönden inceleme konusu edilmeye değer olan bu ulusal varlıklar, deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından pek önemli dil yapılarıdır.¹⁴

Deyimler, bir dilin anlatım yollarını, o dili konuşan toplumun geçmişini, yaşam biçimini, geleneklerini ve çeşitli özelliklerini belirten önemli ipuçları içerirler.

Her dilin deyimlerinin kendine özgü yanları, nitelikleri bulunmakla birlikte diller arasında deyimler açısından benzerlikler, yakınlıklar hatta eşlikler vardır. İnsanoğlu hangi toprak parçasında yaşarsa yaşasın hangi dili konuşursa konuşsun, dünyadaki bazı durumlar, koşullar ve kavramlar karşısında – tıpkı atasözlerinde olduğu gibi birbirine yakın ya da ortak bir tutum içine girer.¹⁵

Ö. A. Aksoy¹⁶ deyimleri kullanıldıkları yer ve zaman bakımından dörde bölmüştür. a) Yurdun her yerinde kullanılanlar; b) Sadece bir bölgede bulunanlar; c) Türkiye dışındaki Türk lehçelerinde yaşayanlar; ç) Eski zamanlarda kullanılmış iken bugün bırakılmış olanlar.

1.2. Deyimlerin Biçim Özellikleri

Deyimlerde hem biçim, hem kavram özellikleri bulunmaktadır. Deyimler yukarıda bahsettiğimiz gibi kalıplaşmış sözlerdir. Bir deyim sözçükleri değiştirilip yerlerine – aynı anlamda da olsa – başka sözcükler konulamaz ve deyim söz dizimi bozulamaz. mesela: *Ayıkla pirincin taşını* deyimini, *ayıkla bulgurun taşını* biçiminde söylenemeyeceği gibi, *tut kelin perçeminden* deyimini de *kelin perçeminden tut* biçiminde kullanılamaz.

¹⁴ AKSOY, Ömer Asım, a.g.e., s. 17.

¹⁵ AKSAN, Doğan, a.g.e., s. 36.

¹⁶ AKSOY, Ömer Asım, a.g.e., s. 46.

Deyimlerde renk kullanımı da aynı şekildedir. Mesela: *dünyayı toz pembe görmek* deyimi, *dünyayı toz beyaz görmek* biçimde söylenemeyeceği gibi, *ağzı kara* deyimi *ağzı siyah* biçiminde kullanılmaz; sarı çizmeli *Mehmet Ağa* deyimi, kırmızı çizmeli *Mehmet Ağa* biçiminde söylenemeyeceği gibi.

Deyimler kısa ve özlü anlatım araçlarıdır.

Dil dökmek, kel başa şımşır tarak, atı alan Üsküdar geçti ... gibi.

Ö.A. Aksoy'a göre¹⁷ deyimler en az iki sözcükle kurulurlar ve biçim bakımından iki bölüğe ayrılabilirler.

a) Sözcük Öbeği Durumundaki Deyimler: *ağır başlı, eli bayraklı, içli dışlı, gel zaman git zaman, püf noktası, kaşla göz arasında, suya sabuna dokunmadan ...* gibi.

Öbeği meydana getiren sözcükler bitişik yazılmaz. Ünlem niteliğindeki deyimler de bu bölüm içine alınmıştır. mesela: *Adam sen de! – Yok devenin başı! – Hele hele! ...* gibi.

b) Cümle Hâlindeki Deyimler: *dostlar alışverişte görsün, Halep ordaysa arşın burada, delik büyük yama küçük, al giymedim ki alınayım, ak mı kara mı saçın önüne düşünce görürsün, alaca dana, ak buzağı sade sizde mi var?* gibi.

Mastarla biten deyimler, çekime gireceklerinden ve dolayısıyla bir cümle kuracaklarından bu bölüm içinde yer alırlar. mesela: *göz yummak, gönül almak, bir taşla iki kuş vurmak, damarı tutmak, bir taşla iki kuş vurmak, damarı tutmak, al kanlara boyanmak, akla karayı seçmek, benzi sararmak, bin renge girmek, karanlık basmak, karanlıkta göz kırpmak, kara kara düşünmek, gün ağarmak, hava kararmak, yüzünü kızartmak* gibi.

Ömer Asım Aksoy, deyimleri çevre ve zaman etmenlerine göre de ayırıyor: 1- Yurdun her yerinde kullanılanlar. 2- Sadece bir bölgede

¹⁷ AKSOY, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, 1. Cilt, TDK Yay., Ankara, 1971, s. 38.

kullanılanlar. 3- Türkiye dışındaki Türk lehçelerinde kullanılanlar. 4- Eski zamanlarda kullanılmış iken bugün bırakılmış olanlar.¹⁸

Asım Bezirci ise deyimleri biçimsel açıdan şu şekilde toplamıştır:¹⁹

1. Ad tamlaması biçimde deyimler: *ağız dolusu, baş belâsı, can damarı, çantada keklik, dil yarası, gece kuşu* gibi.

2. Sıfat tamlaması biçiminde deyimler: *ağzı kara, mal canlısı, niyeti bozuk, saçı uzun aklı kısa*²⁰, *yağlı kuyruk, yürekler acısı* gibi.

3. Çekimlenip kalıplaşmış iki fiil biçiminde deyimler: *aldı yürüdü, bilir bilmez, öldüm bittim, oldu olacak* gibi.

4. Birleşik fiil biçiminde deyimler: (Bunlar, yalın ya da takılı bir sözcükle çekimlenen bir yardımcı fiil mastarının bir araya gelmesinden doğan deyimlerdir). *Abayı yakmak, bel bağlamak, cebinden çıkarmak, çanak tutmak, damarına basmak, fenersiz yakalamak* gibi.

5. Tümeleş öbekleri ile çekimlenen fiil biçiminde deyimler: *Kantarın topuzunu kaçırmak, sakalı değirmende ağartmak, turnayı gözünden vurmak, yanağından kan damlatmak* gibi.

6. Sözcük öbekleri biçiminde deyimler: *Alı al moru mor, ekmek elden su gölden, on parmağında on kara, üç aşağı beş yukarı, yangından mal kaçırmak* gibi.

7. Tümce (cümle) biçiminde: *Açtı ağzını yumdu gözünü, davul çalsan duymaz, güneş olsa kimsenin üstüne doğmaz, istemem yan cebime koy, saçın ak mı kara mı önüne düşünce görürsün, verilmiş sadakanız varmış* gibi.

8. Ölçülü, uyaklı iki dizeli koşuk biçimde:

Eleğim var, saçım var/ Komşuya ne borcum var?

¹⁸ AKSOY, Ömer Asım, a.g.e., s.46.

¹⁹ BEZİRCİ, Asım, **Deyimlerimizin Sözlüğü**, Gendaş A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1999, s. 7-9.

²⁰ Bu ilk dört deyim aslında isnat grubudur.

Ya bu deveyi gütmeli,/ Ya bu diyardan gitmeli gibi.

9. İçten uyaklı, duraklı, seçili biçimde deyimler:

Atsan atılmaz, satsan satılmaz/ Tencere tava, herkeste bir hava/ Yere bakan, yürek yakan.

10. İkileme biçiminde deyimler: *Açık saçık, borç harç, deli dolu, eğri büğrü, gel zaman git zaman, ne selam ne sabah, ufak tefek, yorgun argın, zırt pırt* gibi.

11. Eksiltmeli biçimde, ya da birkaç sözcüğü eksik olan deyimler: *Baştan ayağa* (baştan ayağa kadar), *bugün yarın* (ya bugün ya yarın), *çat kapı* (çat diye kapıyı vurarak), *iyi kötü* (iyi de olsa, kötü de olsa), *laf aramızda* (laf aramızda kalsın) gibi.

12. İlgeçlerle kurulu biçimde deyimler: *A'dan Z'ye kadar, bacak kadar, damdan düşer* gibi, dili döndüğü kadar, kalbine göre, para ile değil sıra ile gibi.

13. Ünlem biçiminde deyimler: *Adam sen de! Ağzını topla! Eksik olma! Vay anasına! Yok devenin başı!* gibi.

14. Tümcenin başına konulan, fakat tek başına bir anlamı olmayan ilgeç deyimler: *Bırak ki, gel gelelim, ne de olsa, ne diye, nerede ise, ne var ki, öyle ise, yeter ki* gibi.

1.3. Deyimlerin Kavram Özellikleri

Aksoy, deyimlerin kavram özellikleri hakkında şu bilgileri vermektedir: “Deyim bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır; genel kural niteliğinde bir söz değildir”. Deyimi atasözünden ayıran en önemli özellik budur: Mesela *İşleyen demir ışıldar; bugünkü işini yarına bırakma* cümleleri atasözleridir. Çünkü her biri, bir genel kuraldır. İşleyen demirin ışıldadığı su götürmez bir gerçektir. Bugünkü işini yarına bırakmamak öğüdü de her zaman uygulanmak üzere ortaya konulmuş bir düsturdur.

Atı alan Üsküdarı geçti, armut piş, ağzıma düş sözleri ise deyimdir. Çünkü hiçbirisi genel kural olarak söylenemez: Her zaman atı alan Üsküdarı geçmez. *Armut piş, ağzıma düş* sözü her vakit değil, ancak kimi durumlar için doğrudur.

Kavram özellikleri olarak Aksoy deyimleri ikiye ayırmıştır.

1. Kalıplaşmış sözden çıkan anlam, sözcüklerin gerçek anlamları dışında olan deyimler: *Çantada keklik, ömür törpüsü, püsküllü belâ, hem nalına hem mihına, abayı yakmak, karda gezip izini belli etmemek, ne şiş yansın ne kebab, öküz öldü ortaklık ayrıldı, tencere yuvarlandı, kapağını buldu* gibi.

2. Kalıplaşmış sözden çıkan anlam, sözcüklerin gerçek anlamları dışında olmayan deyimler: *Çoğu gitti azı kaldı, ismi var cismi yok, iyiye iyi kötüye kötü demek. Allah bana, ben de sana, kimi kimsesi yok, hem suçlu, hem güçlü, yeri yurdu bellisiz, ağzına lâıyk, dosta düşmana karşı, yükte hafif pahada ağır, iyi gün dostu* gibi.²¹

1.4. Deyimlerin Meydana Gelmesi

Deyim, genellikle bir durumu, karşılaşılan olayların özelliklerini, insan karakter ve davranışlarını, insanların çeşitli fiziksel ve ruhsal niteliklerini betimlemek üzere, birden çok sözcükle oluşturulur. Ayrıca deyimler bir toplumun diline yansıyan kültürünün izlerini, ipuçlarını ortaya koyar. Anlatım gücünü artırıcı, kimi zaman hoşla gidecek, söyleyene zevk veren ve hatırdaki kalmayı sağlayan öğeler içerir.

Deyimler anonim ürünlerdir. Elbette bu ürünlerin de ilk yaratıcıları vardır. Ancak halkın kullanımına girince, yeniden yaratmalara maruz kalmış ve zamanla “kökleşmiş, kemikleşmiş ve basma bir hâl almıştır.”²²

²¹ AKSOY, Ö.A., a.g.e., s. 39-42.

²² YÜCEOL-ÖZEZEN, Muna, “Türkçede Deyimler Üzerine Birkaç Söz” Türk Dili, Aralık, 2001, s.871.

Doğan Aksan'a göre de deyimler, bir dilin anonim öğelerindendir. Ancak bunların büyük bir bölümün, başlangıçta bir kişi tarafından türetilerek kullanıldığı, dile sonradan yerleştiği akla yakındır. Nitekim, ilk kez bir devlet adamı, bir yazar, bir bilgin ya da bir düşünür tarafından oluşturulup kullanıldığı bilinen deyimler vardır. Ancak, çoğunlukla, deyimlerin ilk kullananların kimler olduğu bilinmez ya da unutulur. Örneğin, İ.Ö. IV. Yüzyılda yaşayan Siraküza hükümdarı Dionysios'un, yakın arkadaşı Demokles'e, hükümdarlığın ne tehlikelidir görev olduğunu anlatmak üzere, başının üzerine koydurduğu, bir at kılına bağlı kılıçla ilgili *Demokles'in kılıcı* deyimini, birçok dilde olduğu gibi, Türkçede de sürekli tehlike gösteren bir durumu anlatmak üzere kullanılmaktadır. Türkçede *ye kürküm ye, ipe un sermek, kuşa benzemek* deyimler de genellikle Nasrettin Hoca Fıkralarıyla ilgili görülmektedir.²³

Fatma Özkan'nın ve Gülim Şadiyeva'nın "Somatik deyimler" yani vücut organlarıyla ilgili deyimler üzerine yapılmış çalışmasında Türkiye Türkçesi ve Türk lehçelerindeki deyimler incelenmiştir. Bu çalışmada deyimlerin nasıl oluşturmasını, anlam kazanmasını gösterilmiştir. Mesela, Türk lehçelerin hemen hepsinde deyimlerde geçen *yürek kalp* kelimeleri daha çok sevinme, acıma, bunalma gibi hislerle cesareti, kahramanlığı, aynı zamanda korkaklığı ifade eder: Türkiye Türkçesinde *yüreği hopla-*, *yüreği parçalan-*, *yüreği yan-yüreği ağzına gel-*, Kazak Türkçesinde aynı manaları bildiren *jüregi lüp et-* (yüreği hiplamak), *jüregi qars ayrıl-* (yüreği parçalanmak), *jüregi jan-* (yüreği yanmak), *jüregi awzına tıgıl-* (yüreği ağzına gelmek), *er jürek* (er yürekli) "cesur", *su jürek* (su yürekli) "korkak"; Kırgız Türkçesinde *er cürök* (er yürekli) "cesur", *cürögündö kara cok* (yüreğinde kara yok) "cesur, kahraman", *suu cürök* (su yürekli) "korkak", *cürögü oozuna tıgıl-* (yüreği ağzına gelmek) "çok korkmak"; Özbek Türkçesinde *yuragi oyna-* (yüreği oynamak) "1. hızlı

²³ AKSAN, Doğan, **Anadilimizin Söz Denizinde**, Bilgi Yayınevi Yay., Ankara, 2000, s. 97-98.

çarpmak; 2. korkmak”, yuragi qan böl- (yüreği kan olmak) “acımak, ezilmek” gibi deyimler vardır.²⁴

İnsanın etrafını kuşatan dünya, tabiat unsurları, hayvanlar dünyası, renkler deyimlerde birer unsur olarak çıkmaktadır.

Renkler de vücut organlar gibi deyimlerde asıl anlamı dışında mecazî anlamı göstermektedir.

2. RENKLER

2.1. Renk Nedir?

Renk, göz ile anlaşılan bir ışık tesiridir. Işığın eşya üzerine çarpması ile yansıyan ışıklardan gözümüzde meydana gelen duyumların her birine renk denir.²⁵

Çağdaş bilimin açıklamalarına göre renk, elektromanyetik dalgalardan oluşur. “ Renk, ışığın kendi öz yapısına ve nesneler üzerindeki yayılımına bağlı olarak göz üzerinde yaptığı etki” demektir.²⁶

Renk, genel anlamda, cisimlerin yansıttığı ya da yaydığı ışığın gözle algılanmasına ilişkin, ton, parlaklık, doymuşluk olmak üzere üç nitelikte betimlenen özelliştir.⁴⁷

Renk anlamı, ışık, göz ve beyin vasıtasıyla kavranır. Bu suretle renk anlamı şu üç sistem içinde düşünülmektedir: fiziksel sistemde renk, fizyolojik sistemde renk ve psikolojik sistemde renk.

2.1.1. Fiziksel Sistemde Renk

Newton, beyaz ışığın renkli ışıklardan olduğunu kanıtlamak için deney yapıp bilimsel olarak saptamıştır. Bu deneyi karanlık bir odada küçük bir

²⁴ ÖZKAN, Fatma ve ŞADİYEVA, Gülim, “Somatik Deyimler.” Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S: 24, 2003, s. 138.

²⁵ ÇAĞLARCA, Sadettin, **Renk ve Armoni Kuralları**, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 5.

²⁶ **Sanat Kavram ve Terimler Sözlüğü**, İstanbul, 1985, s. 200.

⁴⁷ **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, 26. cilt, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1993 s. 206.

delikten gün ışığı geçirerek ve bu beyaz ışığı prizma yardımıyla ışığın kırılmasını sağlayarak gerçekleştirmiştir.

Kırılan ışığı perde üzerine düşürerek yedi renkten oluşan tayfı göstermiştir. Bu renkler mor, lacivert, mavi, yeşil, sarı, turuncu ve kırmızıdır. Tayfı teşkil eden yedi renkten her birinin kırılışı, dalga, titreyişi ile uzaklığı diğer renklerden farklı olmaktadır. Kırmızı renk en az kırılışı, dalga ve titreşimi yaparken mor renk aksine en uzun dalga ve titreşimi gösterir. Newton bu renkleri bir daire alanı üzerinde sıralamak, yanyana getirmek ve daireyi çevirmek suretiyle beyaz ışığı yani güneş ışığının görünüşünü meydana getirmiştir.

Tayfı bir renk çemberi haline getirerek önce basit olarak klasik renk teorisine ait bilgi vermeye çalışalım:

Teorik olarak beş renk halinde incelenecek olan renk çemberinde:

1. Kırmızı, Sarı ve Mavi renkler esas ana renklerdir. Bu renkler birbiriyle ikişer ikişer belli miktarda karıştırılırsa, Yeşil, mor, turuncu gibi ikinci dereceden tamamlayıcı renkler elde edilir.

2. Renk çemberinde yanyana düşen renklere; komşu, uygun, benzer renkler denir. Mesela Kırmızı – Turuncu – Sarı veya Yeşil – Mavi gibi.

3. Araları birer renkle ayrılmış olan renklere uygunsuz, akortsuz disonant renkler denir. Mesela Turuncu -Yeşil gibi.

4. Renk çemberinde birbirine göre karşılıklı düşen Kırmızı – Yeşil, Sarı - Mor, Turuncu – Mavi gibi renklere tamamlayıcı (komplemanter) ve kontrast renkler denir.

5. Görünümlerine göre, kırmızı, turuncu ve sarı renklere sıcak renkler, yeşil, mavi ve mor renklere de soğuk renkler denir.⁴⁸

⁴⁸ ÇAĞLARCA, Sadettin. **Renk ve Armoni Kuralları**. s.14-15.

2.1.2. Fizyolojik Sistemde Renk

Görme, göz sinirleri ve beyin, ışık uyarısını, öznel karşılığı görsel algı olan sinirsel uyarmalar bütününe çeviren parçacıkların tümüne birden verilen addır. Görme olayı ve görsel algılama, ışık, göz ve beyinle oluşur.⁴⁹

Görme olayı çeşitli ışık cinslerinin göz retinası üzerindeki sinirler vasıtasıyla meydana getirilen fizyolojik olaydır. Işığın görünüş hadisesi fizyolojiktir. Yaşayan varlıkların sinir sistemlerinde meydana gelen bir olaydır.⁵⁰

2.1.3. Psikolojik Sistemde Renk

Rengin beyinde algılanması boyutudur. Görülen renk, algılara dönüşür. Renklerin psikolojik etkileri de ancak bundan sonra ortaya çıkar. Kandinsky'ye göre: "Renk psişik bir titreşim olayıdır. Fiziksel görme hemen ikinci bir olay olarak psikolojik tepkiyi uyandırır. Sıcak kırmızının uyarıcı bir etkisi vardır. Çünkü kana benzemektedir, yarattığı izlenim acı, üzücü olabilir. Burada, renk üzerine üzücü etki yapan başka bir fiziksel olayı canlandırmaktadır. Açık sarı bize ekşi ve asitli bir izlenim vermektedir. Çünkü bize bir limonu düşündürmektedir."⁵¹

Renklerin insan ruhunda yaptığı ilk etkinin soğukluk ve sıcaklık etkileri olduğu kanıtlanmıştır. Sarıya yakın renkler sıcak, maviye yakın renkler ise psikolojik olarak soğuk etkisi yaparlar. Sıcak etkisi yapan renkler insana yaklaşır, soğuk etkisi yapanlar uzaklaşır. "Delacroix sıcak renklerden - sarı, turuncu ve kırmızı - zenginlik, sevinç fikirleri verirler ve temsil ederler, diye söz etmiştir."⁵² Resimde sarı, seyirciye yaklaşıyormuş etkisi yapabilir. Bir başka resimde de mavi uzaklaşıyormuş etkisi yaratabilir. Sarı etrafa

⁴⁹ ERBAŞ, Özlem. **Sanat Eğitiminde Renk ve Renk Öğretim Yöntemleri**, Sanatta Yeterlik Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1996, s. 7.

⁵⁰ ÇAĞLARCA, Sadettin, a. g. e., s. 5.

⁵¹ KANDINSKY, Wassily, **du Spiritüel Dans l' Art, Edution Dencel**, Paris, 1969, s. 85-86.

⁵² KANDINSKY, Wassily, a. g. e., s. 85-86.

yayıldıkça büyür, mavi ise merkezine doğru kapanır. İkisinin karışımından oluşan yeşil renk ise ikisinin de özelliklerini taşımayabilir. Yeşil, durgun ve edilgen bir renktir. Ayrıca verimlilik ile mutluluk, huzur, umut, bilim ve inancın sembolüdür. Yeşil sarı ile karıştırıldığında genç ilkbahar dolu doğa olarak anlam kazanır. Ana renklerden biri olan kırmızı, güçlü, karşı konulmaz bir renktir. Sıcak karakterli kırmızı, turuncuyla ateşli bir güce yükselir. Doğru bir zıtlama ile kırmızı-turuncu ateşli, savaşçı bir konuma gelir. Kırmızının kan dolaşımını etkilediği mavinin de sinir sisitemini etkilediği görülmüştür. Mavinin tonlarını atmosferde gözlemleyebiliriz. Mavi, ruhumuzu inancın ve sonsuzluğun ufuklarında gezdirir. Bazı inanışlara göre inancın sembolü olan mavi, Çinlilerde ölümsüzlüğün sembolü olmuştur.⁵³

Ana renklerden biri olan sarı, en çok ışık dolu renktir. “Sarı, tipik bir dünyasal renktir. Sarı mavi ile soğuklaştırıldığında cılız bir tona dönüşür. Ruh durumu açısından deliliğin renkli görüntüsü olabilir.”⁵⁴

Gördüğümüz gibi renkle insan psikolojisi arasındaki ilişkide, insanın kültür düzeyi, ekonomik durumu, sağlık durumu, geçmişi, anıları, yaşı, mekan etkileri söz konusudur.

2.1.4. Renklerin karakteri

Renklerin önemli üç karakteri bulunmaktadır.

1. Renk olarak.
2. Ton olarak (aydınlık), (açık-koyu).
3. Satürasyon olarak: (Kroma) (yoğunluk, saflık hali).

Bir rengin ton değeri o rengin aydınlık, açık veya koyu olması durumudur. Bir tondaki ışık veya karanlık miktarıdır. Ton kelimesi renk ifade etmez. Renkler başka bir şeydir ve bunun zıttıdır. Bu, açık bir mavi ile koyu mavi arasındaki fark, ton farkıdır.⁵⁵ Günlük dilde eflatun, pembe, zeytin yeşili

⁵³ ERBAŞ, Özlem, **Sanat Eğitiminde Renk ve Renk Öğretim Yöntemleri**, s. 11-17.

⁵⁴ KANDİNSKY, Wassily, a. g. e., s. 122-123.

⁵⁵ ÇAĞLARCA, Sadettin, a. g. e., s. 19.

vb terimler tonla ilgilidir. Doymuşluk, rengi oluşturan ışıktaki beyaz ışık miktarına ilişkin bir niteliktir; doymuşluğu yüksek olan renkte beyaz ışık azdır ya da hiç yoktur. Günlük dilde kullanılan grimsi, canlı gibi nitelemeler doymuşluğa ilişkindir. Parlaklık ışığın şiddetiyle, bir başka deyişle açıklık – koyulukla ilgilidir. Ton ve doymuşluk birlikte bir rengin renkserlik (kromatiklik) olarak adlandırılan niteliğini oluşturur.⁵⁶

2.2. Renklerde Evrensellik ve Kültürel Özellikler

Renklerin evrenselliği toplumlara, dönemlere, uygarlıklara göre değişik biçimlerde ortaya çıkan ve değişik biçimlerde tanımlanan, tamamen kültürel bir olgu olduğu savunulabilir. Sanat ile bilimin, fizik ile psikolojinin kesiştiği bir noktada yer alan renkler Aristo'dan Newton'a, Goethe'ye, Descartes'a, Leonard de Vinci'den, W.Kandinsky'ye, Klee'ye, J.İtten'e bir çok fizikçi, düşünür, sanatçı ve renk kuramcısının farklı düşünceler ürettiği, değişik kavramlar geliştirdiği bir alan olmuştur. Örneğin, İlkçağ filozoflarından Empedocles, Aristo ve Rönesans resim kuramcısı Leon Battista Alberti dünyayı oluşturan dört temel öğeye farklı dönemlerde, farklı renkler vermişlerdir. Empedocles'e göre hava siyah, su beyaz, toprak sarı, ateş kırmızı; Aristo'ya göre hava beyaz, su beyaz, toprak çok renkli, ateş sarıdır. Buna karşın Alberti havayı mavi, suyu yeşil, toprağı bej, kül rengi, ateşi de kırmızı olarak algılamıştır.⁵⁷ Tüm bu farklılıklara karşın, eğer renklerin her zaman ve her yerde bilginin ve varlığın her düzeyinde: evrenbilimsel, dinsel, varlıkbilimsel, gizemsel v.b. simgesel düşüncenin destekleri olarak varlıklarını sürdürdüklerini düşünürsek, onların simgesel özelliklerinin evrenselliğinden söz etmek pek yanlış olmaz. Örneğin, beyaz İslam geleneğinde ışığın, parlaklığın; Hristiyan sanatında inancın; Kara Afrika inançlarında ise ölümün

⁵⁶ **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, 26. Cilt, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1993 s. 207.

⁵⁷ TOPÇU, Nazmiye, "Fransızca ve Türkçe renk isimleri içeren deyimlerin karşılaştırmalı incelenmesi". **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi** 20. sayı, 2001, s.132.

simgesidir.⁵⁸ Siyah, İslam ve Hristiyanlıkta bu dünyanın geçiciliğinden vazgeçip inanca sığınmanın simgesidir. Ancak, görüldüğü gibi algılama ve yorumlar değişir ve her renk dönemlere, kültürlere göre değişik anlamlar kazanır. Çünkü M.Brusatin'in de belirttiği gibi renkler cisimlerde ya da doğada var olan gerçekler değildir. "Renkler, doğanın soyutlanmasının yansımasıdır ve doğanın içinde yapay bir kavram, yani bir betidir."⁵⁹ Renkler hep bir dış gerçekliğe, bir nesneye, bir göndergeye bağlı olarak varlıklarını sürdürürler. Ayrıca renklerin var olabilmeleri için gerekli diğer bir koşul da ışıktır. Işık, uzam ve zaman etkenlerine bağlı olarak nesneler, dış gerçeklik ve bunun doğal sonucu olarak da renkler farklı algılanır, yorumlanır ve tanımlanır.

Batı kültüründe, tayfın henüz keşfedilmediği, Ortaçağın ilk dönemlerinde beyaz, siyah ve kırmızı dışında renk bilinmezken, bugün renklerin sayısının artmasının yanı sıra, her bir rengin tonlarında da çok çeşitlilik görülür. Bugün Avrupalılar grinin yüz ayrı çeşidinden, Eskimolar ise beyazın farklı tonlardan söz edebilirlerken, Fin ve Macar dillerinde turuncunun renk isimleri arasında yer almadığı görülmektedir. Sadece bir kaçı ile yetindiğimiz bu örneklerden şu çıkarım yapılabilir. Her ülkenin, kültürünün, kuşağın içinde bulunduğu evreni, dünyayı çevresindeki nesneleri kendine özgü bir algılama biçimi vardır. Ama, söz konusu insan olunca, yaşamın başka alanlarında olduğu gibi, renkler alanında ortak noktaların, benzer algılamaların varlığı da kaçınılmaz oluyor. Bu benzerliklerin ya da farklılıkların en güzel kanıtları ise dildeki göstergelerdir.⁶⁰

Türk tarihinde ve kültüründe renklerin sembolik anlamları ilk olarak batılı Türkologların dikkatini çekmiş ve çalışmalarında bu hususa işaret etmişlerdir. Bu konu ile ilgili çalışmalar Macar Alimi A. Alföldi, Alman Türkoloğu Annemarie Von Gabain ve Alman Türkoloğu I.Laude – Cirtautas tarafından yapılmıştır.

⁵⁸ CHEVALIER, J. Ve GHEERBRANT, A "Dictionnaire der Symboles", Paris, Robert Laffont Yay 1981.

⁵⁹ BRUSATIN, M."Histoire des couleurs", İtalyancadan Fransızcaya çeviren Lorient, Paris C.Flammarion Yay. 1989, s.16.

⁶⁰ TOPÇU, N., a.g.m., s.132.

Bunlardan A.Van Gabain'e göre, Çinliler en azından *Han* zamanından beri (İ.Ö. 206-İ.S.221) genel evreni de yeryüzü dünyası gibi dört bölüme ayırmışlardır. Bu bölümler doğu, batı, güney ve kuzeye yönelmişlerdi ve tabii aynı zamanda günün ve yılın dört zamanıyla yani sabah, akşam, öğle, geceyarısı ve ilkbahar, güz, yaz, kışla ilgiliydiler. Bu dört bölümün her birine bir renk, bir hayvan, bir unsur v.b. de tespit edilmişti. Çinlilerin sıralamasına göre doğu tarafının sembol rengi mavi/yeşil, batınınaki ak (beyaz); güneyinki kırmızı (al - kırmızı); kuzeyinki kara. Hayvanlara göre; ejderha, pars, kuş, kertenkele. Unsurlara göre ise; tahta, maden, ateş, su idi. Buna sonradan sarı/yıldız rengi ve toprak unsurları, orta kavramının ifadesi için eklenmişlerdir. Aynı kozmolojik görüşler Türk ve Moğol hakları tarafından da bilinmekte ve kullanılmakta idi.⁶¹

Bazen Türk masalında eşit olarak birbirlerinin karşısına konulmuş iki şahsiyet 'ak' ve 'kara' diye adlandırılır, *ak han*, *kara han* gibi burada bir değer yargısı değil, yalnız bir eşit düzenleme vardır. Bu ikisinden biri diğerinden daha iyi, daha güçlü ya da daha büyük değildir. Gerçek renklerin niteliğini göstermeyen bu 'ak' ile 'kara' yalnız 'o' ve 'öteki' anlamı veriyorlar ve bununla adı geçen ikisinin birbirine bir ilgileri oluyor. Doğu Anadolu ve Güneybatı Azerbaycan'da yaşamış olan *Ak – ve Kara – Koyunlular* herhalde diğer Türk halkları gibi koyun güdücüleri idiler. Birbirlerine benzerlikleri özellikle kendilerini adlandırmalarında. Türk olarak kendilerini çevrelerindeki İranlı, Ermeni ve Gürcülerden, fakat aynı zamanda politikalarını batıya yöneltmiş olan Osmanlı Türklerinden bilinçli bir şekilde ayırt ediyorlardı ve benzer isimdeki Türk halkı ile akrabalıklarından da bilinçliydi.⁶²

O. Pritsak Rus tarihi belgelerinde Kara Kalmuklar yanında Ak Kalmukların da bulunduğuna ve bu ikincilerin gerçekte (Türkler) olmasına bakarak Kara'nın bazen "gerçek" anlamını verdiğini kabul etmektedir. Diğer bir çok münferit kullanışlı renk ifadelerinde olduğu gibi aslında Türkçede *ak*

⁶¹ Von GABAIN, Annemarie, "Renklerin Sembolik Anlamları", Türkçe tercümesi, Semih Tezcan, **Türkoloji Dergisi** C.3, D.T.C.F. Yay. Ankara, 1968, s.107.

⁶² Von GABAIN, A., a.g.m., s.107-108.

süyek, ak kemik (yani asiller), *kara buduna* göre toplum düzeyinde daha yüksek olduğu halde, Kara Kırğız ifadesinde de ‘gerçek Kırğız’ anlamına gelmesi açıklanamamaktadır.⁶³

Dünyanın dört bölüme ayrılması ve renklere göre düzenleme fikri yalnız Çin, Türk, Moğol görüş dairesinde kalmış değildir.

Hindistan’da doğu ak, güney sarı, batı kara, kuzey kırmızı idi. Eski Ahit’te doğu kırmızı, güney ak, batı ala, kuzey kara. Amerika için de – Kuzey Meksika Kızılderililerinde): doğu kara, güney ak, batı sarı/kırmızı, kuzey mavi/yeşil ve Mayalarda: doğu kırmızı, güney sarı, batı kara, kuzey ak olarak gösterilmektedir.⁶⁴

Bazı araştırmacılar yönler göre belirlenmiş renkleri Hun ve Göktürklerde biraz farklı olarak ele almışlardır, mesela Hunlarda kuzey kara, güney al, doğu kır/boz, batı ak; Göktürklerde ise kuzey yağız (konur), güney doru (koyu boz), doğu kır boz, batı ak olarak nitelenmektedir.⁶⁵

Türklerin bizce bilinen en eski yerleşme alanı Altay olarak kabul edilen, Altın dağı idi. VI. yüzyılın ortasında imparatorluklarını kurdukları zaman ise kendi “altın” yani merkez bölgelerinden uzaklaşmışlar ve payitahtlarını, (A.v. Rosthorn’un kullandığı deyimle) Orta Asya’nın yüksek hisarını Moğol stepinin doğusundaki Ötüken bölgesine göçürmüşlerdi. Bunlar orada kendilerini *Kök-türk* “mavi Türkler” diye adlandırırlardı. Kaşgar’ın kuzeyinde Balasagun’da hüküm süren ve islâmiyeti ilk önce kabul etmiş olan Türk sülâlelerinden birinin adı *Karahanlılar*’dı (840-1212). Bunlar budist ve kısmen Çin etkileriyle doğuda Hoço’daki (bugünkü Turfan, Doğu Türkistan) çağdaşları Uygur Türklerinin yüksek kültüründen haberdardılar ve çıkış yerlerinin doğuda olduğunu biliyorlardı. İslâm dünyası bunlar için bilinçli bir merkez olmuştur ve hakanlarını İslâm hudutlarının bekçisi olarak *Kara-han* yani kuzeyin hükümdarı diye adlandırdılar. Batı Türkistan’da üç kum sahrası vardır;

⁶³ PRİTSK, O., **Orientierung und Farbsymbolik**, Sacculum V, 1954, s. 378, 383.

⁶⁴ Van GABAIN, A., a.g.m., s.109.

⁶⁵ NERİMANOĞLU, Veli K, “Türk Dünya Bakışında Reng”, **Nevruz ve Renkler Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara, 19-21 Mart 1996, s. 72

güneyden kuzeye doğru sayarsak bunlar: Kara-, Kızıl- ve gene Kara – kum adındadırlar. Bunların birincisi Türkmenistan'ın kuzey-doğu kısmında uzanmaktadır. Eskiden Horasan'a aitti. Bu sahranın adının, "kara kuzeydeki oluşu Horasan'ın kuzey sınırındaki mevkiinden dolayıdır. Oxus=Amu-Derya eski coğrafya deyiimi *Maverâ'ün-nehr*'in (nehirin ötesi) de gösterdiği gibi bilinçli olarak kabul edilen bir sınırdı. Buna karşılık Jaxartes=Sır Derya kuzeyinde ve güneyinde yaşayan ve bu büyük ırmağı sınır değil, bol bol su veren bir kaynak olarak gören yarı göçebe Türkler için bilinçli olarak kabul edilmiş bir merkezdi. Bu yüzden bu ırmağın üzerindeki bir noktaya göre A.Von Gabain Kızıl- ve Kara-kum, Sır Derya'nın güneyindeki ve kuzeyindeki sahralar ifadesi çıkmış olduğunu göstermektedir. Anadolu'nun bilinçli bir şekilde merkez olarak kabul edilmesi güneyde Kızıldeniz ve kuzeyde Karadeniz adlandırmalarına yol açıyordu. Yalnız Türkler, Bulgarlar ve Yeni Yunanlar batıdaki denize, Akdeniz adını vermektedirler. Çingiz'in ikinci oğlu Çağatay batıya naip olarak tayin edildiği zaman, 'Ak' yani 'batıdaki hükümdar' adını almıştır.⁶⁶

A. Alföldi ise bu hususta şu bilgileri kaydetmektedir. "Türklerde esas cihet olan Batı istikametinin sembolü beyaz renktir. Güney istikametinin sembolü kızıl renktir. Ama bu kızıl renk, kırmızının tonu olan bir kızıl veya al rengidir. Doğu'nun sembolü gök renk ya da 11. yy.dan sonra söylenmeye başlamış olan yeşil renktir. Kuzeyin sembolü de kara renktir." Göğün dört bucağı, renkler ve bunlara tekabül eden unsurların kültü, yalnız Çin'de değil, göçebelerde de mevcuttu. Mesela eski bir seyyah Cenup Rusyası Tatarlarının her sabah dört bucağa doğru ateş, hava, su ve ölmüş cedler şerefine eğildiklerini müşahade etmiştir. Bunun Moğollarda da mevcut olduğu bilinmektedir.⁶⁷

Laude-Cirtautas, Türk Lehçelerindeki renk adlarını çeşitli belirtileriyle ele aldığı araştırmasının sonuç bölümünde, Türk lehçelerindeki renk adlarını iki

⁶⁶ Von GABAIN, A., a.g.m., s.110.

⁶⁷ ALFÖLDI, A., "Türklerde Çifte Krallık". **II nci Türk Tarih Kongresi**, 20-25 Eylül 1937, Kenan Matbaası İstanbul, 1943, s.518.

bölümde toplamaktadır. Bunlardan birincisi “siyah, beyaz, kırmızı, yeşil, sarı gibi, kullanılış alanı çok geniş olan ve her maddeye uyanlar”, öteki de “belli nesnelere (çoğunlukla hayvanlara, hatta insanların saç, deri ve gözlerine) bağlı olarak kullanılanlar” şeklinde nitelendirilmiştir. İkinci bölümde verilen renk adlarının nüanslarının şaşılacak kadar çok olduğunu belirten araştırmacı, hemen hemen istisnasız hayvanlar, çoğunlukla atlar, sığırlar için kullanılan bu renklerin varlığını Türklerin başlangıçtaki, bugün az da olsa süregelen “yürük ve hayvana düşkün karakterine” bağlamaktadır. Ona göre Türkler, örneğin Almandaki *grau* ve *braun* gibi kapsamı geniş adlar yerine, onların doğadaki derecelendirmelerini daha çok görerek bu derecelenmeleri anlatan adlar kullanmaktadır. Bir Türk için bir atın *grau* ya da *braun*’u, bir kuşun ya da bir insanın saçının *grau* ya da *braun*’undan başkadır. Kızıla çalan gri, maviye çalan gri... gibi renk nüanslarını belirtmek için değişik adlar kullanılmıştır.⁶⁸ İşte renk adlarının deyimlere yansması da buna benzer nitelikler göstermektedir.

Bahaeddin Ögel de, bu konu ile ilgili olarak, Mete Han’ın Çin ordusunu kuşatması münasebetiyle Çin kaynaklarından naklen şu bilgiyi vermektedir : “Hun atlı birlikleri (Çin ordusunun çevresinde, şöyle düzenlenerek yer) almışlardı: Beyaz atların hepsi batı yönünde yer almışlardı. Mavi (yani kır) atlar ise doğuda sıralanmışlardı. Bütün siyah atlar kuzeyde; kırmızı (yani doru ve al) atlar ise güneyde yer almışlardı”.⁶⁹

Bundan başka Orkun Kitabelerinde devlet adı Türk Kağanlığı şeklinde geçmekte iken, bir yerde Kök Türk ibaresine rastlanır. Bu ise devletin doğu kanadını belirtmek için kullanılmıştır. Yine bilindiği üzere Hun Devleti’nin batıdaki bölümünün adı Ak-Hun biçiminde ifade edilmekteydi. Avrupa’ya giren Hunlar da, Kuzey Hunlarının devamı olmaları hasebiyle Macar kaynaklarında Kara Hunlar olarak bilinmektedir.⁷⁰

⁶⁸ AKSAN, Doğan, **Anlambilimi ve Türk Anlambilimi**, A.Ü: DTCF Yay, 1987, s. 89-90.

⁶⁹ ÖGEL, B. **Türk Kültür Tarihine Giriş** c.6., Ankara, 1991, s. 176-177.

⁷⁰ KAFALI, Mustafa, “Türk Kültüründe Renkler”, **Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni**, Ankara, 1996, s.49-50.

Bu bölümde Türk tarihinin en eski devirlerden başlayarak, çeşitli renklerin sembol anlamlardan başka, manevî ve millî anlamlar da kazandığı görülmektedir. Bu itibarla, aşağıda “Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde Renklere Genel Bakış” bölümünde çeşitli renklerin, bilinen en eski zamanlardan beri Türklerde kültürel, dinî, millî, manevî sembollerin ve anlamları gösterilmeye çalışılacaktır.

2.3. Renklerin Adlandırılmasında Tutulan Yollar

Dil, bir anda düşüneceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyüğü bir varlıktır. O, gerek insan, gerek toplum, gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülmeyecek olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur. İnsan açısından bakınca, insanın dünyadaki yerini ve değerini belirleyen odur. Konuşma yeteneği, dolayısıyla dil, insanı insan yapan niteliklerin başında gelir. Onun duygularını, düşüncelerini, isteklerini bütün incelikleriyle açığa vurmasına, yaşamını sürdürebilmesine olanak sağlar.⁷¹

İnsanın dış dünyayı algılama süreci eşya ve olayları kavramasıyla başlar. Kavrama ise duyu organları aracılığıyla mümkün olmaktadır.

Diller doğrudan gerçeği değil, gerçeğin insan zihninden geçmiş biçimini yansıtmaktadır. Herhangi bir somut nesneyi aynı dili konuşan bireyler hemen aynı biçimde adlandırırken soyut kavramları farklı biçimlerde adlandırdıkları olur. Oysa, dış gerçeklik hep aynıdır. Bu, bireyin yaşam koşulları, dünya görüşü ile ilgilidir. İşte, somut diyebileceğimiz renkler konusunda da bireylerde dünya görüşlerine göre farklı adlandırmalar olabilir.⁷²

⁷¹ AKSAN, Doğan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yay., Ankara, 2003, s. 11.

⁷² AKDOĞAN, Gülser ve AYDIN, Özgür, “Renklerin Adlandırılması ve Dil- Gerçek Sorunu”, **A.Ü. Tömer Dergisi**, Şubat, 1995, s. 49.

Bir ulusun bireylerinin yaşam tarzlarında, diğer ulusun bireyelerine göre, gözle görülür kimi farklılıklar gözlenir. Bu farklılıkların bütününe ulusun karakteri diyebiliriz. Ulusun karakteri dille biçimlenir, dilini etkiler. W.Van Humboldt'a göre, bir ulusun karakterini en açık biçimde ortaya koyan o ulusun dilidir.⁷³ Her dilde ayrı, kendine öz bir dünya görüşü vardır. Bu bakımdan, tek bir kavram, tek bir dış gerçeklik dilden dile farklı anlatım biçimleri göstermektedir. Bu, ulusların ayrı dünya görüşlerinin, karakterlerinin sözcüklere yansımasıdır. Humboldt'a göre bir çok dilin sözcükleri bütününde aynı kavramı gösterebilirler bile, hiçbir zaman gerçekte eşanlamlı değildirler.⁷⁴

Mesela renkler, dünyanın her yerinde aynıdır. Ancak aynı renk başka başka dillerde değişik biçimde, farklı kavramlara dayanılarak anlatılır. Türkçe'deki *kahverengi* renk adını, *kahve*'den yararlanarak anlattığı renk, kimi dilde *esmer*le anlatılmaktadır. Yine Türkçe'de renklerin *limon küfü*, *ördekbaşı*, *kavuniçi*, *camgöbeği* gibi ince tonlarını, nüanslarını belirten sözcükler pek boldur; bunlar doğadaki varlıklardan yararlanarak anlatılmıştır.⁷⁵ Hint-Avrupa dil ailesinden dillerde yeşil, mavi, gri, sarı gibi renk adları çoğunlukla tek bir kökten türemiş görünümündedir, hepsi de "parlamak", "ışık vermek" anlamındaki *ghel-ortak köküne bağlanmakta, birbirleriyle ilgili görülmektedir.⁷⁶ Buna karşılık Türkçe'de bu renkler başka kavramlarla ilişkilendirilir. Mesela en eski yazılı ürünlerimizde geçen *yeşil*, *yaş*'tan gelmekte, "mavi" anlamındaki kök (bugünkü gök) "gök (sema)" kavramına dayalı bir adlandırmayı göstermektedir.⁷⁷ Bugünkü Kırgız Türkçesin'de de "mavi" kök olarak, "yeşil" ise *caşıl* olarak adlandırılmaktadır.

⁷³ AKARSU, Bedia, **Wilhelm Von Humboldt'da Dil Kültür Bağlantısı**, Remzi Yayınevi, 1954, s. 59

⁷⁴ AKARSU, Bedia, a. g. e., s. 62.

⁷⁵ AKSAN, Doğan, a. g. e., s. 70.

⁷⁶ AKSAN, Doğan, a. g. e., s. 70-71.

⁷⁷ AKSAN, Doğan, a. g. e., s. 71.

Renk kelimesi “cisimler tarafından yansıtılan ışığın gözde oluşturduğu duyum”⁷⁸

Genel olarak renkler, ton, doymuşluk ve parlaklık olmak üzere üç özellikleriyle birbirlerinden ayrılırlar. Renk adları olarak kullandığımız *kırmızı, pembe, mor, mavi* gibi kelimeler tonla ilgili kelimelerdir. Doymuşluk, rengi oluşturan ışıktaki beyaz ışık miktarıyla ilgili bir özelliktir. Yüksek doymuşluğa sahip renklerde beyaz ışık azdır veya hiç yoktur. *Canlı, sönük, grimsi, mat* gibi rengin doymuşluk oranını gösteren kelimelerdir. Parlaklıksa rengin *açık* ya da *koyu* oluşuyla ifade edilen, ışığın şiddetiyle ilgili bir özelliktir.⁷⁹

Renk ifade eden kelimeler sadece bir adı niteledikleri ya da belirttikleri zaman sıfat görevi taşırlar, bunun dışında birer addırlar. Bu kelimeler dilimizde yalın olarak kullanılırlar, çekime girerler, iyelik ve çokluk eki alırlar.⁸⁰ Bu yüzden kelime türleri içinde ad grubuna dahil olup renk adları olarak özel bir bölüm oluştururlar.⁸¹

Dil insan için büyük önem taşır ve gerçeğin değişik kategorilere bölünmesi de ancak dil ile yapılır. Farklı dillerin değişik söz varlığı ve dil bilgisi kuralları olduğuna göre dilbilimcilerin belirttikleri gibi farklı kültürlerden olan insanların dünyayı algılama yetileri farklıdır ve bu yetiler de dil ile ifade edilir.

Diller arasındaki dil-gerçek ilişkisinin böylesine farklı oluşunun yanı sıra aynı dili konuşan bireyler arasında da dil-gerçek ilişkisi farklı yorumlanır. Dil, kişiden kişiye değişen bir bakış açısı, belli bir algılama biçimidir.⁸² Bireylerin aynı dili konuşmalarına karşın, dünyayı anlayışlarının, değerlendirişlerinin

⁷⁸ **Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara, 2005, s. 1652.

⁷⁹ **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, XXVI, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1993 s.206-207.

⁸⁰ KORKMAZ, Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yay., Ankara, 2003, s.246.

⁸¹ ATABAY, Neşe ve KUTLUK, İbrahim, Sevi Özel (Yayına Hazırlayan Doğan Aksan), **Sözcük Türleri**, TDK Yay., Ankara, 1983.s. 36.

⁸² UYGUR, Nermi, **Dilin Gücü**, Yapı Kredi Yayınları, 2001 s. 76.

farklı olması doğaldır. Birisinin *güzel* olarak adlandırdığı diğerine göre çok *çirkin*, *iyi* olarak adlandırdığı diğerine göre *kötü* olabilir. Oysa dış gerçeklik hep aynıdır. Soyut kavramlarda bu durum daha belirgin olmakla birlikte kimi somut kavramlarda da (örneğin renklerde) bireyler arasında değişik algılamalar söz konusu olabilir.

Türkçe renk adları bakımından diğer dillere oranla çok büyük çeşitlilikler göstermektedir. Renkler daha çok doğadaki varlıklardan yararlanılarak anlatılmaktadır. Bu, renk adlarının diğer dillere göre daha geniş olanaklarda türetilmesini sağlar.⁸³ Diğer dillerde, tek bir kavramla yada açıklık, koyuluk, parlaklık, matlık nitelemeleriyle anlatılan renkler, Türkçe’de benzetme yoluyla anlatılır. Örneğin, *mavinin* çeşitli tonlarını doğadaki varlıklardan ve benzetmelerden yararlanarak adlandırmaktadır: *acı mavi, boncuk mavi, buz mavis, cam mavis, camgöbeği, çivit mavis, deniz mavis, ecevit mavis, gece mavis, gök mavis, havacı mavis, kirli mavi, pastel mavis, petrol mavis, saksı mavis, uçuk mavis*.... Renlerdeki bu güçlü anlatım, çoğu zaman tasarım uyandırıcı benzetmelere başvurularak sağlanır: *camgöbeği, devetüyü, fildişi, fındikkabuğu, gülkurusu, kavuniçi, keklikayağı, limonküfü, narçiçeği, ördekbaşı, ördekgagası, pişmişayva, soğankabuğu, sütlükahve, tavşankanı, vapurdumanı, vişneçürüğü, yavruağzı*....gibi⁸⁴

Kimi durumlarda da doğrudan doğruya doğadaki nesneleri çağrıştırarak renkleri aktaran öğelerle karşılaşmaktayız: *çingene pembesi, civciv sarısı, çivitrengi, fes rengi, irin rengi, kanarya sarısı, kestane rengi, kiremit rengi, kömür karası, külrengi, leylak rengi, menekşe rengi, pas rengi, portakal rengi, saman rengi, şarabî, tahinî, tarçın rengi, toprak rengi, şampanya rengi, gül kurusu, vişne çürüğü, ayva pişiği*....gibi

Görüldüğü gibi, çok ince ayrıntılarına kadar tonları betimleyen renk adları Türkçede oldukça geniş bir söz varlığı oluşturmaktadır.

⁸³ YILDIZ, Süleyman, “Almanca ve Türkçe’de bazı Renk Sıfatlarının Karşılaştırılması”, **Genel Dilbilim Dergisi**, Sayı: 7-8 Ağustos, Ankara, 1980 s. 37-71.

⁸⁴ AKDOĞAN, Gülser ve AYDIN, Özgür, a. g. m., s. 50.

2.4. Türk Kültüründe Renklere Genel Bir Bakış

Deyimlerde renklerin yüklendiği anlamlarını daha iyi anlatabilmek için en eski bilinen zamanlardan beri Türklerde kültürel dinî, millî, manevî sembolleri ve anlamları üzerine durmayı gerekli duyuyoruz.

2.4.1. Ak, Beyaz

Ak rengin, Türklerin en eski inançlarından olan Şamanist dönemle ilgili bazı manevi inançlarından kaynaklanarak ululuk, adalet ve güçlülük anlamları kazandığı görülmektedir. Türk Şamanizminde Ülgen, hayır ilâhıdır. Ülgen'in altın kapılı sarayı ve altın tahtı vardır. Şaman dualarında ona Beyaz Parlak (Ak Ayas), Parlak Hakan (Ayas Kaan) vb. şekilde hitap edilir. İnanişâ göre Ebem Kuşağını (Gök Kuşağı) da o yaratmıştır.⁸⁵

Bu inanışlardan kaynaklanarak, Altay Türk halk edebiyatında hayır ilâhi Ülgen'i temsil eden ak, cennet anlamında da kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁶ Bu sebeple Şamanlar külâhlarını bilhassa beyaz kuzu derisinden yaptırırlardı. Çünkü, itikatlarına göre beyaz renk, temiz ruhların hoşuna giderdi.⁸⁷ Buradan giderek *ak* sözü ve rengi şamanizm Türk inançlarında arılık ve yüceliğin bir sembolü haline gelmiştir. Bu yüzden *ak* renk için “baş renk”, “esas taraf” da diyenler vardır.⁸⁸

Yine bu inançlardan kaynaklanarak Türklerde “aklık” temizliktir, arılıktır, yüceliktir, ululuktur. Yaşlılık, tecrübe ile dolu oluş ve bir kocalıktır, büyüklüktür. Devletin ululuk, adalet ve güçlülüğünün bir sembolüdür. Devlet büyüklerinin, özellikle savaşlarda giyindikleri bir giysi, elbise rengidir. Askeri birliklerin içinde, üst subay veya komutanların, kendilerini askerlerden ayırabilmeleri için, beyaz renk elbise giydikleri anlaşılmaktadır. Beyaz renk

⁸⁵ İNAN, A., **Makaleler ve İncelemeler**, I. C. (II. Başkı) Ankara ,1987, s.412-413.

⁸⁶ ÖGEL, B., **Türk Mitolojisi**. II. C. Ankara, 1995, s.431.

⁸⁷ İNAN, A., a.g.e., I. s.441.

⁸⁸ GENÇ, Reşat. **Türk İnanışları ile Milli geleneklerinde renkler ve sarı kırmızı yeşil**, Ankara, Nevruz, 1997, s. 8.

elbise, bilhassa Hun büyüklerinin ve subaylarının bir üniforması gibi algılandığı görülmüştür. Beyaz at da ordu içindeki büyük rütbelileri askerlerden ayıran bir işaretti. Bu gelenek Türklerden Moğollara da geçmiş ve Cengiz Han devletinde de devam etmiştir.⁸⁹

Eski Türklerde ak sözü daha çok Oğuzlarda kullanılmış, diğer Türklerde ise ak yerine daha çok “ürüng” sözü yayılmıştır. Batı Türklerinde “aksakal” deyimini, yaşlı, akıllı ve bilge bir kişiyi aklımıza getirirken, *Kutadgu Bilig*’de, Doğu Türklerinde ölümün yaklaştığını hatırlatır, “sakalın ürüng olunca ölümün yaklaştı” demektir.⁹⁰

Bugünkü Orta Asya Türklerinde özellikle Kırgız Türkçesinde, *ak sakal*, *aksakal köksakal* deyimlerin kullanıldığı görülmektedir. *Ak sakal*, yaşlı, çökmüş, ihtiyarlamış insanlar için kullanılır.⁹¹

Ak – soy, *ak soylu* anlayışı da Karahanlı kültür çevresinde *ürüng* kelimesinin tanıtılmasıyla yapılmıştır. Özellikle Çingiz Han devletinin etkileri altında kalan Türk bölgelerinde, *ak – kemik*, *kara – kemik* deyimleri; idare edenlerle edilenleri birbirinden ayırmak için kullanılmıştır. Göktürk yazıtlarında, yalnızca *kara – kamıg*, yani kara – kemik sözü bulunmaktadır. Bu deyimle halk kitlesinin anıldığı görülmektedir.⁹²

Ak kemik deyimini bugünkü Kırgız Türkçesinde asıl soylu kimse, çok saygılı, çok temiz kişiler için kullanılmaktadır.⁹³

Ak renk, ile ilgili kayıtların, oluşumu X. yüzyıla kadar indirilebilen Dede Korkut Destanlarında da yukarıda izah etmeye çalıştığımız anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Dede Korkut Oğuz beylerinden söz ederken ak

⁸⁹ ÖGEL, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, c.VI. s. 377.

⁹⁰ ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültürü Tarihine Giriş**, C. VI, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1991, s. 379.

⁹¹ **Kırgız Tilinin Frazеologiyalik Sözlüğü**, Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi Yay, Bışkek, 2001, s. 35.

⁹² ÖGEL, Bahaeddin, a. g. e., s. 379-381.

⁹³ **Kırgız – Tilinin Frazеologiyalik Sözlüğü**, a.g.e., s. 35.

sancaklı veya ak alemlî ifadelerini kullandığı gibi, ⁹⁴ Selçuklu öncesi Oğuz hükümdarlarından Bayındır Han'dan söz edilirken de, "ağ atlı Bayındır Han" deyimini kullanılmıştır.⁹⁵

Bundan dolayı, bugün Türkiyede çok yaygın olarak kullanılan *yüzü ak*, *alın ak* ve *alın akı*yle deyimleri de *ak*'ın adalet, doğruluk, haklılık, yücelik ve güçlülük anlamları ile eş anlamda olduğu anlaşılmaktadır.

Ak rengi eskiden beri iyiliğin, kara renk ise kötülüğün sembolü olmuştur. Altay Türklerinde *Ak Ata*, destanlarında insanlığın ulu babası ve Hz. Âdem'in karşılığı olmuştur. Türk mitolojisinde *Ak Han* meşrû bir han demektir. Halbuki *Kara Han* gayri meşrû bir han anlamına gelmekteydi. Oğuz Destanında, İslâmiyet'e karşı gelen ve töreyi ayak altına alan Oğuz Han'ın babası da *Kara Han* ünvanıyla tanınmıştır. Oğuz Türklerinde *Aksakallı Ata* ve *Ak Bürçekli Ana* deyimleri Dede Korkut'ta çok geçmektedir. Altay ve Kuzey Türklerinde *Ak Şamanlar* gökten demiri yere getirmişler, ona göre bunlara *Demirci Şamanlar* da denilmiştir.⁹⁶

Ayrıca B. Ögel tabiatın varlıklarının aklı hakkında şu bilgiler verilmektedir. *Ak dağlar*, gerek Anadoluda ve gerekse Türk destanlarında çok geniş bir yer tutarlar. Dağların aklık sözcüğüyle tanıtılmasının, dağın renginin her zaman beyaz olduğu anlamını taşımamaktadır. Kuzey Türk mitolojisindeki *ak tag*, mukaddestir ve iyi ruhların barındığı bir yerdir".⁹⁷

Ak bulutlar, her zaman Türklerin yüreklerindeki bazı iyi duyguların ifade edilmesinde kullanılmıştır. *Ak bulutlar* iyi günün, *kara bulutlar* ise kötü günün, habercisi olarak algılanmıştır.

Ayrıca Ögel bazı renk isimleri içeren deyimler üzerinde durmuş ve şu bilgileri vermiştir: Türklerde "*ap ak*" deyiş ve anlayışı, Anadolu'dan Azerbaycan'a, Kazan'a, Altaylara kadar, yaygın olarak söylenen bir tanıtma

⁹⁴ ÖGEL, B. a.g.e., C.VI s. 34, 77.

⁹⁵ ÖGEL, B. a.g.e., C.VI s. 389.

⁹⁶ HEY'ET, Cevad, "Türklerinin Tarihinde Renklerin Yeri." **Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri**, (Ankara 19-21 Mart) 1996, s.56.

⁹⁷ ÖGEL, B., a.g.e., s. 386-387.

olmuştur. Uygur yazısı ile yazılmış Oğuz destanı içinde de, *Karlık* dağından söz açılırken, “*anung*” başı, *soğuktın ap ak turur*”, *yani onun, karlık dağının başı, soğuktan hep ap ak dururdu*”. Elbette ki bu sözlerin içeriğinde duygu, inanış ve maneviyat vardı. Ama burada apak yalnızca beyazlık ve aklık değil, bu sözün içinde temizlik ve arılık da vardır. *Akça* veya *akça* – *pakça* deyiminin de çok eski bir geçmişi vardır. Orta Asya’nın ulu dağlarında hayvan besleyen Kırgız Türkleri bile, oya, oyma gibi küçücük ağzım, akça yüzüm (cüzüm)”, diyorlardı.⁹⁸

Ak renk adının etimolojisine ulaşamamıştır.

Türklerin İslâm dinini kabul etmelerinden sonra, eski Türk gelenekleri ile yeni İslâm geleneklerin birbirine uyum sağlamış olması elbette normaldir ve kültür gelişmesi olarak önemlidir. Sultan Alp Arslan’ın Malazgirt Savaşı’na başlamadan önce beyaz elbise giydiği, atının kuyruğunu kestikten (veya bağladıktan) sonra, askerleri ile birlikte namaz kılıp, sonra savaşa başladığı biliniyordu. Halbuki Türklerde “at kuyruğunu kesme”, ölüme hazırlık ve aynı zamanda yas işareti idi. Sultan Alp Arslan’ın beyaz elbise giymesini ise, İslâm geleneğine göre bir anlamda, kefenlenme olarak görünmektir. Dolayısıyla İslâm öncesinin ak inancını bir İslâm motifiyle özdeşleştirmek gerekliliği düşüncesi olabilir. Ama İslâm öncesi Türk geleneklerini bilmeyen Osmanlı yazarları için, sadece İslâmi dönemi görmek de yeterli görülmüştür.⁹⁹

Mısır Memlûklerinde, Sultan’ın en büyük sancağı *Ak Asaba* (isabe)’da idi.¹⁰⁰

Sonuç olarak söylememiz gerekirse, ak (beyaz) renk Türklerin en eski millî ve manevî inançlarından kaynaklanan, devleti temsil etmiş bir hükümlerlik sembolüdür.

⁹⁸ ÖGEL, B., a.g.e., s. 395.

⁹⁹ GENÇ, Reşat, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil**, Ankara, AKM Yay.,1997 s.11-12.

¹⁰⁰ ÖGEL, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.VI s.247.

2.4.2. Ala

Ala rengi karışık renkli, çok renkli, alaca veya kestane, renginde olan, ela (göz) olarak açıklanmıştır.¹⁰¹

B.Ögel ala ile ilgili şu bilgileri vermektedir.

“*Ala ve alak*” sözleri, biri diğerini tamamlayan ve biri eski diğeri yeni bir kelimedir. Türkçe *ala* sözü çok eskiden, *alak* olarak kullanılmıştır. “Alak” sözü Moğolların, Gizli Tarihi içinde Çince bütün yorumlarıyla yer almış, Türklerde ise *ala* şeklinde gelmiştir. Ayrıca *ala* sözü *Ala yuntlu*, ünlü bir Oğuz boyunun adı idi. *Ala Kuş Tegin*, Uzakdoğu’daki ünlü Öngüt Türklerinin, başı idi. İnsanın *alası*, *karası* 11. yüzyılda derlenmiş eski bir atasözünde, şöyle deniyordu: “Kişi alası içten; yıldı (hayvan) alası taşkın (dıştan).” Bir başka ifade ile hayvanın alası veya alacası, dışından enginden görünmektedir. İnsanoğlunun alacası ise, ruh ile ilgili ifadedir. Ala sözü burada hem renk ve hem de karışıklık ve ruhun dengesizliğini ifade etmektedir.¹⁰² Bununla ilgili örnekler Kırgız Türkçesinde de bulunmaktadır: *içi ala*, *içinde alası bar*, *içinde ala kurtu bar* kötü niyetli, kurnaz insanlar için kullanılan bir deyimdir.

Ala-atlar, eski Türk Edebiyatında çok geniş yer tutmaktadır. Göktürk, “*Ala Atlığ Yol Tengri*” ile Oğuz destanındaki “*Ala atlı, kişi (samur) denlu Kayı İnal Yabgu*” da çok ünlüdürler.¹⁰³

Türk Dillerinde *ala*’nın “renkli, alaca, açık-lila-grimsi, aynı olmayan (farklı), benekli, hastalık, ihtilaf, dürüst olmama” anlamları vardır.¹⁰⁴

¹⁰¹ **Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara, 2005.s.63.

¹⁰² ÖGEL, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, s. 450.

¹⁰³ ÖGEL, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, s. 451-452.

¹⁰⁴ SEVORTYAN, E. V., **Türk Dillerin Etimolojik Sözlüğü**, Nauka Yay., Moskva, 1974, s. 129-130.

Yudahin ise Kırgızca-Rusça Sözlüğünde *ala*'nın dört anlamı göstermiştir. *Ala* (renkli), *alaca*; ihtilaf(fikir ayrılığı); hastalık (cüzem, miskin hastalığı); *hilekâr* anlamı taşımaktadır.¹⁰⁵

Hastalıklarda, tende ve deride görüntüsü olan hastalıklar, morluklar için de *ala* sözü kullanılır. Özellikle Kırgız Türkler morluk morumsu rengine *kök – ala* derler. Türklerde *ala* gözler, zamanla gelişme ve değişme yoluyla, *ela-gözler* olmuştur.¹⁰⁶

Ayrıca Kırgız Türklerinde *ala* renkle ilgili çok sayıda at tüy rengi bulunmaktadır. Mesela *kara ala* “doru benekli atlara”; *kök ala* “mavi benekli”; *toru ala* “doru alacalı”; *çaar ala* “benekli alacalı”; *sarı ala* “kulu alacalı at”; *boz ala* “boz gri alacalı”; *ala buurul* “açık kır donlu” atlara denildiği gibi.

2.4.3. Boz, Gri

Boz kelimesi, açık toprak rengi, kül rengi, gri renk olarak açıklanmıştır. Ayrıca açılmamış ve sürülmemiş (toprak) anlamında kullanılmaktadır.¹⁰⁷

DTS’de *boz* “gri”, “kır düşmüş”, gri tonları (tüy rengi, don) olarak gösterilmiştir.¹⁰⁸

Kırgız Türkçesinde *boz*’un birinci anlamı “açık gri, toprak grimsi, açık kül rengi, kır (tüy rengi don)”. Mesela *boz at* “kır donlu at”, *ak boz* “açık kır donlu” at için, *kara boz* “koyu kır donlu” at için söylenir. İkinci anlamı esmerdir, mesela *boz kelin* “esmer kız”, üçüncü anlamı hafif sis (çok sıcak bir havada), havada hafif duman (toz), gün yalıdır. Dördüncü anlamı kuru bozkır, sulu bitki olmayan yer, mesela *boz cer* veya *topurak* “sulu bitki olmayan bir toprak” için söylenir. Beşinci olarak *boz*, genç anlamındadır, mesela *boz bala* “genç çocuk”tur. *Közü boz* deyiimi “gözleri tutku, ihtiras” ifade etmektedir. *Boz kıroo* ise sonbahardaki kırağı, geç sonbahar olarak açıklanmıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ YUDAHİN, K.K., **Kırgızca- Rusça Sözlük**, Frunze, 1965, s. 44.

¹⁰⁶ ÖGEL, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, s. 455.

¹⁰⁷ **Türkçe sözlük**, a. g. e., s. 309.

¹⁰⁸ **Drevnetürskiy Slovar**, Nauka Yay., Leningrad, 1969, s. 115.

¹⁰⁹ YUDAHİN, N., **Kırgızca- Rusça Sözlük**, s. 138.

2.4.4. Buurul

Buurul rengi Kırgız Türkçesine ait bir renktir. Renk olarak *buurul*'un birinci anlamı demir kır donu (at için), renk tonları olarak ise *ala buurul* “açık kır rengi”; *kara buurul* “koyu kır rengi” olarak algılanmıştır. *Buurulun* ikinci anlamı ise insan için kırılaşmadır. Mesela, *buurul sakal* “kırılaşmış sakal”; *buurul çaç* “kırılaşmış saç”; *buurul çak* “insanın saçı ağardığı dönem” gibi. *Ala buurul tartıp kaldı* “o kırılaşmaya ağarmaya başlamış” anlamındadır. *Buurul tün* “beyaz gece” anlamında kullanılmaktadır.¹¹⁰

Açıklamalardan görüldüğü ki, Türkiye Türkçesine *buurul* “kır, beyaz” olarak aktarılabilir.

2.4.5. Çaar

Çaar rengi Kırgız Türkçesine ait bir renktir. Renkli, benekli, çilli (renk için), at tüy rengi ise benekli anlamındadır. Mesela *kızıl çaar* “kırmızı benekli”; *kara çaar* “siyah benekli” atlara denir. *Çaar* rengi deyimlerde de kullanılmaktadır. Mesela *çaar bet* “çilli yüz”; *çaar baş* (insan için) Çok şey başından geçirmiş, tecrübeli, çok görmüş, yaşlı insanlar için kullanılır. *İçi çaar* “içini belli etmez, gizli”; *tüsü çaar* “öfkeli, kindar dolu”; *çaar kursak* “ kurnaz, ferasetli, çabuk anlayan” insanlar için kullanılmaktadır.

2.4.6. Doru, Toru

Doru rengi en çok at tüy rengi için kullanılmaktadır. Türkçe sözlükte *doru*, gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi koyu renkli olan at, at donu olarak açıklanmıştır.¹¹¹

Kırgız Türkçesinde *doru* “toru” olarak adlandırılmaktadır. *Kara toru* şeklinin birinci anlamı “koyu doru”, diğeri ise (insan için) esmerdir. *Kızıl toru* açık doru renkte olan bir renktir. *Çiy toru kız* “fidan gibi bir kız” anlamında kullanılır. *Toru et* “doru et” çocukların adaleleri ifade etmektedir. Mesela *toru*

¹¹⁰ YUDAHİN, N., *Kırgızca- Rusça Sözlük*, s. 164.

¹¹¹ *Türkçe sözlük*, a. g. e., s. 561

etke kelmek veya toru etke tolmaq “eginleşmek, olgunlaşmak, erkeklik çağına ermek, çocukluktan çıkmak” anlamında kullanılan bir deyimdir.¹¹²

2.4.7. Kara, Siyah

Kara rengin de Türk mitolojisine dayanan anlamlar ifade ettiği ve fakat tarihî seyir içerisinde bu rengin olumludan olumsuzla çok değişik anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Ancak, görünen husus şudur ki, İslâmî dönemde Abbasî halifelerinden meşrûluk fermanı alan Türk hanedanlarına gelinceye kadar Kara'nın Türklerde (Gazneliler ile ilgili kayıtları istisna edecek olursa), hükümlanlık rengi olarak yaygın bir şekilde kullanıldığına dair fazla bilgi bilinmemektedir.¹¹³

Kara'nın Şaman Türkler açısından ifade ettiği anlamlara ilişkili olarak, Abdülkadir İnan şu bilgileri veriyordu: “Altayların akidelerinde ruhlar aru (pâk, temiz, arı) veya kara (habis) zümrelerine ayrılırlar. Bunlara Tös de denir. Tös denilen bu ruhlardan Karatös grubuna yer altı tanrısı Erlik de deniliyordu. Altaylılar en ağır ve elemli felâketleri Erlik'in faaliyetiyle alâkadar bilinirdi. Erlik, yer altında kara çamurdan yapılmış sarayında oturur. Erlik, büyük kara ruh sayılır. O'nun kızlarını da “dokuzu da müsavi karalar” olarak adlandırılırlar.¹¹⁴ Yine yukarıda Kazak-Kırgız Türklerinin hurafelerinde Albastı'nın iki çeşit olduğuna, birinin Kara Albastı diğeri de Sarı Albastı olduğuna işaret edilmiştir. Bu Kara veya Kara Albastı, ciddi ve ağırbaşlı bir ruh olarak da telâkki edilmiştir. Şamanist Türkler lohusa kadınları Kara albastı (Karabastı-Karakura)'dan korumak ve karayı defetmek için kara baksı çağırırlardı.¹¹⁵

¹¹² YUDAHİN, N., **Kırgızca- Rusça Sözlük**, s. 754.

¹¹³ GENÇ Reşat, a. g. e., s.40.

¹¹⁴ İNAN, A., **Makaleler ve İncelemeler** C.I. s.404, 405, 406, 407, 411.

¹¹⁵ ÖGEL, B., **Türk Mitolojisi** II. s.260, 262.

Diğer taraftan Türk mitolojisinde kara, umumiyetle toprak rengi olarak, yağız yer anlayışı ile birlikte kullanılmıştır. Her halde önce yağız yer kullanılmış, kara toprak sonradan söylenir olmuştur.¹¹⁶

Daha önce ifade edildiği üzere eski Türklerde halk tabakasına mensup olanlara da (Karabudun-avam) kara denildiği gibi *kara kul*, karavaş veya karabaş deyimleri de “*köle*” anlamında kullanılmıştır.¹¹⁷

Türklerde işaret edildiği üzere kara renk, Türklerde herhalde binlerce yıldan beri kuzeyin sembolü olarak kullanılmıştır. Çünkü, çeşitli kavimler ile kültürler, kuzeyin karanlıklar ülkesi olduğu üzerinde birleşmişlerdir. Nitekim Müslümanlar da kuzeye “Diyâr-ı Zâmet” demişlerdir. Bundan dolayı Türkler, kuzeyle ilgili ne varsa onları, kara sözcükleri ile tanıtmışlardır. Mesela, Oğuz Destanı’nda, kuzeyde İt – Barak adlı kavimin derileri de siyahtı. Kuzeyden esen rüzgârlara da, “kara yel” denirdi. Kara kış ise, çetin, zorlu, şiddetli kış anlamında olmuştur. Türkçede “kadır” kelimesinin çetin hükümdarlar için kullanıldığı görülür.¹¹⁸

Diğer taraftan yas ve mezar bayrakları da, Türk Kavimlerinin inanışlarında büyük bir yer tutmaktadır. Bugünkü Doğu Türkistan’da mezarlara bezden bir bayrak asılır. Altayların Kuzeyindeki Şamanist Türkler ise, mezara bir paçavra bağlamakla yetinirler. Ölü veya yas evine, belki de birden fazla bayrak asılıyordu. Çünkü Dede Korkut’ta yas evinden söz edilirken, “Karalı göklü otağ” (karalı yeşilli çadır, veya ev) deniliyordu. Dede Korkut’ta yas dolayısıyla ifade edilen “Kara giyinip-gök sarınma” (kara giyinip yeşil sarınma) ile karalı – göklü yas çadırında söz konusu olan gök, yeşil renk olup, Türklerin tipik yas renklerinin, yani siyah ile yeşil’in birlikte kullanıldığının ifadeleridir.¹¹⁹

¹¹⁶ ÖGEL, B., a. g. e., s.259-260.

¹¹⁷ GENÇ, Reşat, a. g. e., s. 41.

¹¹⁸ ÖGEL, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş** C.VI. s.431.

¹¹⁹ ÖGEL B., a.g.e., s.450.

İslâmi döneme gelince, Hazret-i Peygamber'in üç sancağından siyah olanını Abbas'a vermesinden dolayı bu renk Abbasîlerin şiarı olmuştu. Dolayısıyla Abbasî halifelerinden meşrûluk fermanı alan Türk Sülâlelerinin sancakları siyah olmuştur.¹²⁰

Kara renk Türklerde, herhalde binlerce yıldan beri, bir kuzey sembolü olmuştur. "Mete, Çin İmparatorunu Pai – teng adlı dağda kuşattığı zaman, dağın kuzeyini siyah veya yağız atlar ile çevirmiştir" Ayrıca kuzeyden esen rüzgârın soğuk olduğu bilinmektedir. *Kara – kış, Kara – yel* deyişi de buradan gelmektedir. Hemen hemen bütün Türk Dünyasında bu yaygındır. Türkler, batı veya güneyden esen sıcak yellere de, *ak-yeller* demişlerdir.¹²¹

B. Ögel, *Kara – gece, kara tün* deyimleri için şu bilgiler vermektedir: "Karanlık sözü Türkçe'deki karañgu ve daha buna benzer diğer deyimler de, köklerini kara sözünden almışlardır." *Kara tün* için de Kutadgu Bilig'den bir örnek vermiş: *Kara tün yarattung, yaruk künüzün*, (KB, 2250). Eski Türkçe'de yaruk "aydın ışıklı" demektir. Bundan anlaşılıyor ki burada *kara* sözü, bir renk olmaktan çok, "*karanlık*", yani ışısız dünyayı anlatıyordu.

"*Kara – toprak*" deyişinde bugün Anadolu'da kara denince, denizin dışındaki toprak parçaları hatıra gelir. Bu, Anadolu Türklerinin bir keşfi değil; binlerce yıllık bir geleneğin devamıdır.¹²²

Kara rengi Türklerde yas rengidir. Dede Korkut'ta da, yas belgesi olarak, "ağ çıkarıp kara giyme" işinden sık sık söz açılmaktadır. Bazen nezâket ve tedbir bilmez kimselere "*kara cahil*" denilmektedir.

Türk kültür çevresinde, Çingeneler için de "*karacı*" denilmektedir. Çünkü bunlar, ne devlet düzeni, ne de töre tanırıları. Türkler de göçebe olmasına rağmen, kesin ve katı topluluk, ahlak düzenleriyle, köklü töreleri ve askeri disiplinleri vardı. Ayrıca Türk Kültürü ile törelerinin özü, "*atlı kültür*"e

¹²⁰ GENÇ, R., a.g.e., s.42.

¹²¹ ÖGEL, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. VI, s. 431.

¹²² ÖGEL, B., a.g.e., s. 431-432.

dayanıyordu.¹²³ B. Ögel, eserinde kara renginden bahsederken *Kara renginin* deyimlerde, söyleyişlerde kullanımını da göstermektedir. mesela *karayı kötü iş, kötü âmel* olarak algılamıştır. Eski Türkler iş, davranış ve âmel için kılmak fiili kılınç sözünü söylerlerdi. Bilindiği üzere büyük dinlerde de iyi davranış ve âmel, Allah yolunda olmanın, başta gelen şartıdır. Bütün büyük dinler, iyi davranış ile âmeli ve iyi kılınç emrederler. Bunun karşılığı, *kötü davranış* ve *kötü âmel* idi. Türkler Allah ve doğruluk yolunda olmayan işleri, *kara* rengi ile tanımlamışlardır. Bugünkü *kara – borsa* sözü de, bu eski anlayış ve inanişin, günümüze gelen bir uzantısıdır. Kutadgu Bilig yazarı Yusuf Has Hâcib, doğru yolda olmayan kişilerden söz açtıktan sonra, “*bu yanglık kişiler, kılınç kara*”; yani, bu yanlış veya böyle hareket eden kişilerin kılınç, yani işi ve davranışları *kara*’dır, diyordu (KB, 4298).

Kılmak sözü Türkler de, iş yapma ve davranma demektir. Kılınmak ise, yaratılma demektir. Türklerde “*kılık*” ise, insanın yaratılışı, tabiatı karşılığında kullanılmıştır. Bugünkü kılık-kıyafet sözü ile, hem karakter ile yaratılış ve hem dış görünüşü anlatılmaktadır. Eski Türkler, kötü yaratılış, karakter ve tabiat için, “*kara-kılık*” diyorlardı. Dış görünüşte de, ruhun yansıması ve görüntüsü vardır. Mesela bugünkü “*içi ve yüzü kara*” deyiminde “*Karaya yaklaşma, ey yaratılış (kılıklı) ak, beyaz*” (KB, 4239) söyleyişi, “*kara kılma özünü*” (KB, 4323) deyişinde *kara* sözü, kötü ruh ve özün, kısa bir sembolü olarak kullanılmıştır.

Kara – Otağ, *kara – ev*, hayvancı Türklerde *Karaevliler*, daha çok çadır renklerine göre ad almışlardır. Ancak Dede Korkut’ta *kara – otağ* deyişi, hem dostluğu ve hem de iyiliği içinde toplamamaktadır. (DK, 10-7). Dede Korkut’ta “*karalı – göklü otağ*”, yani yaşlı, ölüsü olan evi, bundan ayırmak gerekir. Yine bu kitaptaki, “*kara yerde ağ ateşi*”, yani Bayındır Han’ın otağı, güçlülük ve arılık sembolüdür.¹²⁴

¹²³ ÖGEL, B., a.g.e., s. 434-435.

¹²⁴ ÖGEL, B., a.g.e., s. 437- 439.

B. Ögel kara sözünün tabiat varlıklarından Dede Korkut'tan örnek vererek açıklamaktadır. Dede Korkut'ta kara dağlar kendilerini en değerli varlıkları yaylaları, hayat kaynakları idi. “Yerli kara dağların yıkılmasını!” (DK. 35-3). *Kara sular, kara orman, kara yol* gibi örnekler de göstermektedir.¹²⁵

Hayvanlarda *kara*'nın anlamları şu şekilde gösterilmiştir; Mesela *Kara-deve*, kötü haber ve olayın bir sembolü gibi algılanmaktadır. *Kara-koçlar*, büyük devletler kuran hayvancı Türklerin sevdikleri, sürü hayvanlarının başında gelirler. Renkler Türk mitolojisi ile Türk masalları ve atasözleri içinde, ağırlıklı bir yer tutarlardı. *Kara tonguz*, kara domuz deyişi, Türklerin bütün tarih boyunca nefret ettikleri domuza uygun gelen bir vasıf ve öz olmuştur.¹²⁶

Kara ve *Karalığın* dereceleri yani tonları çok ilgi çekicidir. mesela *karaca, karacuk, karalcın, karalı* gibi kelimeler kara rengin derecelerini gösteren sözlerdir.¹²⁷ Karalcın Kırgız Türkçesinde karamsı, karalık ise karanlık mecazi anlamı kötülük, aşağılık, haksızlık olarak açıklanmaktadır.¹²⁸ Ayrıca kara rengin kara ala “siyah alçalı”; kara toru “koyu doru” renk tonları da bulunmaktadır.¹²⁹

Orhun Kitabelerinde *kara* kelimesi birçok yerde *Kara-Bodun* şeklinde geçmektedir. Bazı dilci ve şarkiyatçılar *kara* kelimesini burada “avam halk” manasında düşünmüşlerdir. Ancak bu değerlendirmeyi yapabilmek için zıt manada olan *Ak-Bodun*'u da bulmak lazımdır. *Ak-bodun* ibaresine asla rastlanmıyor. Öyleyse, yukarıdaki düşünce tarzının yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Hakiki manayı bulma zarureti vardır. Buradaki *kara*, güçlü ve büyük manasında kullanılmıştır. *Kara* rengin cemiyet hayatımızda kullanılış itibarıyla diğer manası; *kara-gün, yas, karalar* bağlamak, *kara* bulutların çökmesi gibi kelime ve deyimlerde ifade edilir. Orhun Kitabelerinde olsun, Dede Korkut'ta olsun *kara* renk bir yas, bir ızdırap, bir acının karşılığıdır.

¹²⁵ ÖGEL, B., a.g.e., s. 442-443.

¹²⁶ ÖGEL, B., a.g.e., s. 445-446.

¹²⁷ ÖGEL, B., a.g.e., s. 447.

¹²⁸ Yudahin N. **Kırgızca-Rusça Sözlük.** s.348.

¹²⁹ Yudahin N. a.g.e., s. 345.

Karanın müsbet bir manası daha vardır. Kara-Koyunluların hükümdarı Kara Mehmed Beğ ve Kara Yusuf Beğ, Ak Koyunluların ecdadı Kara Yülük Osman Beğ, Osmanlıların atası Kara Osman Beğ adları ve lâkaplarıyla metinlerde geçmektedir. Buradaki Kara ise, doğrudan doğruya yiğit, kahraman ve alp kişi manasındadır.¹³⁰

2.4.8. Kırmızı, Al, Kızıl

Türklerin en eski inançları ile ilgili olarak onlarda “Al Ruhı” veya “Al Ateş” adları verilen bir ateş tanrısının yahut da hamî (koruyucu) bir ruhun varlığı bilinmektedir. İşte Türklerin en eski devirlerden beri Al Bayrak kullanmalarının bu Al Ateş kültü (inancı) ile bağlı bir gelenek olacağı hatıra geliyor. A.İnan, bu hususta şu bilgileri vermektedir: “Kazak-Kırgızlar bayrak kelimesi yerine, *Yalav* kelimesini kullanırlar ki, aslı *alav=alev*’dir. Al Ruhunun adı ile al rengin münasebeti şüphesizdir. Türk hurafelerine göre ruhlar, ak, kara, sarı, kuba (esmer) diye renklere ayrılırlar. *Albastı* ile beraber *Karabastı* da vardır. Herhalde al rengi de ruhlardan birinin rengini göstermiştir. Şamanizm’de ruhlar şerefine bayraklar (Altayca *Yalama=Yalav*) dikmek âdetti. Al Ruhı’nun hâmî ruh sayıldığı devirden kalma bir hâtıradır ki, yedi-sekiz bin yıllık demektir. Hülâsa en eski zamanlarda Al Ruhı, ateş tanrısı, hâmî ruh olmuştur”.¹³¹

A.İnan, al ile ilgili olarak şunları da kaydetmektedir. “Al kelimesinin ateş kültü ile bağlı olduğunu gösteren bir delil de bütün Türk kavimlerinde yaygın olan *Alaslama* merasimidir. *Alaslama*, orta ve doğu Türklerinde ateşle temizleme ve takdis edilme merasimidir. Anadolu’da da Alaslama bir tedavi usulüdür. Bunun için kırk bir tane al renkli keten bezinden, okuya okuya parmağa bir ip yumağı yapılır. Sonra bu yumak ateşte yakılarak külü tekrar bir al bez üzerine konur ve bununla alazlanır. Al ruhu, eski Türk panteonunda kuvvetli, belki hâmî tanrılardan biri olmuştur. Al kelimesinin ateş kültürüyle

¹³⁰ KAFALI, Mustafa, “Türk Kültüründe Renkler” **Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri**, (Ankara 19-21 Mart) 1996, s.51-52.

¹³¹ İnan, A, **Makaleler ve İncelemeler**. C. I. s. 265.

alâkalı olması bilhassa bu ruhun en eski devirlerde hâmî ruh, ateş ve ocak ilâhi olduğunu göstermektedir”.¹³²

Kırmızı renk esas renklerden ve tabiatta bu rengin örneği ateş (od) ve kan’dır. Demek ki bu renk heyecan, kudret ve akıncılık sembolüdür.

Kırmızı sözü eski Türkçe’de yoktur. Onun yerine kızıl sözü kullanılır. Kırmızı sözü Sogdca ve Farsça’dan Türkçe’ye geçmiştir. Kızıl rengi birkaç anlamda kullanılmıştır. mesela, hile ve kurnazlık için Türkçe’de hile sözünün karşılığı “al”dır. “Al etmek”, hile yapmak demektir. Eski Türk edebiyatında hilenin sembolü “Kızıl Tilki”dir. *Kutadgu Bilig’de* “Ala bolsa kızıl tilku teg” sözü buna bir misaldir. “Kızıl dil” kötü dil demektir. *Kutadgu Bilig’de* böyle bir cümle vardır: “Kızıl dil, seni kısa yaşlı kılar”. Kırmızı renk kızlar için mutluluk, erginlik ve ağırbaşlılığı ifade eder. Kırmızı renk Türklerde düğün ve gerdek rengidir. Dede Korkut’ta evlenecek kız ve damat kırmızı kaftan giyerler. Gerdek otağı da kırmızıdır. Kızıl elbise hizmet etmek ve ağırbaşlılık alâmetidir. Hakanın otağı da kırmızı renkte olmuştur.¹³³

Aynı konu ile ilgili olarak B.Ögel de, “Al rengin bütün Türkler’ce mukaddes sayılmasının ve Türkler’in en eski devirlerden beri al bayrak kullanmalarının bu Al Ateş ve Al Tanrısı kültü ile bağlı bir an’ane olacağı hatıra geliyor” demektedir.¹³⁴

Nitekim Çin kaynakları Göktürkler ve Uygurlar dönemlerinde Kuzeydeki Kırgız hakanlarının otağında bir kırmızı bayrak bulunduğunu ve herkesin buna karşı saygı gösterdiğini yazıyorlar.¹³⁵

Yine bu anlayışa bağlı olarak, Rus Arkeoloğu A.N. Bernştam tarafından Talas kıyısında açılan I. yüzyıla ait Hun mezarlarından birinde bulunan yarı

¹³² İnan, A, a.g.e., s. 263-264.

¹³³ HEY’ET, Cevad, “Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri”, a.g.e., s. 58.

¹³⁴ ÖGEL, B., *Türk Mitolojisi* II, s. 516.

¹³⁵ ÖGEL, B., *Türk Kültür Tarihine giriş* C. VI s.36-37. Diğer taraftan Manas Destanı’nda geçen “Ak Asaba (Arapça İsâba’dan “Kızıl Tuğ” “Kızıl bayrak” ve “Ala Bayrak Kızıl Tuğ” ifadelerinin, Kırgızların sadece Kuzeydeki Yukarı Yenisey boylarında iken değil, bugünkü yurtlarında da kızıl tuğ ve bayrağı, ak bayrak ile birlikte kullandıklarını göstermektedir (İnan, A; Makaleler ve İncelemeler, C.II. s. 300)

mumyalanmış bir kadın cesedinin başının kırmızı ipek kumaşla örtülü olduğu belirlendiği gibi¹³⁶; diğer bir Rus arkeoloğu S.V. Kisilev'in Tuyahtı'da açtığı mezarlardan birinde de üzerinde üç kat elbise bulunan ve VII-VIII yüzyıl Göktürk beylerine ait olduğu ifade edilen bir ceset bulunmuştur. Bu cesedin üzerindeki üç kat elbiseden en üsttekinin kırmızı ipekten olduğu kaydedilmiştir.¹³⁷

Ayrıca, Uygurlar ve Moğollarda "Al Kaftan"ın ve "Al Damga"nın hakanlık sembolleri olarak kullanıldığını görüyoruz.¹³⁸ Bu kaftana Türkler "ergenlik kaftanı" da derlerdi. Buradan giderek bu al kaftan geleneğinin halk arasında yayıldığını görüyoruz. Böylece al kaftan, artık halkın düğünde özellikle güveyiye gerdekte giydirdiği bir elbise haline gelmiştir. Dede Korkut hikâyelerinden anlaşıldığına göre Oğuzlarda da güveylik elbise al (kırmızı) kaftandır. Gelinliğin sembolü ise "al duvak" idi. Bir Kazak-Kırgız hikâyesinde, "murada eremedik" anlamında kaydedilen "Kızıl çapan"¹³⁹ giymedik" şeklindeki bir kayıt, bu geleneğin Türk boyları arasındaki yaygınlığının bir göstergesi olmalıdır. Bunun gibi, Başkurtların eski dönemlerinde de kızıl cepkenin güveylik nişanesi sayıldığı bilinmektedir.¹⁴⁰

Karahanlılardan Semerkand ve civarının hâkimi Ali Tegin'in bayrağı da kırmızı bayrak (kızıl bayrak) idi.¹⁴¹ Selçuklu devri tarihçilerinden Ravendî'nin Irak Selçuklu hükümdarı Arslan b. Tuğrul'un ordusundaki kırmızı ipek bayrak ile ilgili kaydı da bu geleneğin yaygınlığını gösteren bir başka belgedir.¹⁴²

¹³⁶ İNAN, A., **Makaleler ve İncelemeler**, C.I. s. 501.

¹³⁷ İNAN, A., "Altay Dağlarında Bulunan Eski Türk Mezarları", **Belleten**, Sayı 43, Ankara 1947, s. 570.

¹³⁸ ÖĞEL, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.VI s.353, 401-403, 419-420.

¹³⁹ Çapan, bugün de Türk topluluklarının çoğunda "kaftan" anlamında kullanılmakta olan bir kelimedir.

¹⁴⁰ İNAN, A., **Makaleler ve İncelemeler**, C.I. s.189; Ögel, B.; **Türk Kültür Tarihine Giriş** C.VI. s.34, 409.

¹⁴¹ KÖPRÜLÜ, F., "Bayrak", I.A. C.II. s.407.

¹⁴² KÖPRÜLÜ, F., a.g.e., s.408

Aynı şekilde, Rusların eski destanları olan “İgor Alayı” destanında Kıpçak Türklerinin kızıl bayrağından bahsedildiği gibi.¹⁴³

B. Ögel *al* hakkında şu bilgiler vermektedir: “*Al damga*” bir hakanlık sembolüdür. Bu *al damga* geleneği İlhanlılardan Osmanlılara da geçmiş ve bazı işlerde kullanılmıştı. Kaşgarlı Mahmud’un da yerinde olarak söylediği gibi Oğuzlar, *damga* yerine *tuğra* kullanıyorlardı. Hizmette, “*yüzün allığı*” anlayışı Türk Kültür çevresiyle Kutadgu Bilig’de de görülmektedir. Yüzün, *al* olması, bir utanma ve mahcup olma ifadesidir. Mesela “kıl yağı, yani düşmanın benzini al”, düşmanın benzini al kıl, onu mahcup et, diyordu.¹⁴⁴ Ayrıca *al* rengi Kutadgu Bilig’de mutluluk, sevinç ifadesini taşımaktadır.

Yüzün solması da, eski Türklerde allaşma veya *al* renk ile anlatılmıştır. Çünkü erdem ve başarı sahibi olan kimsenin, Oğuzlarda *yüzü ak*; Karahanlı Türk kültür çevresinde ise, *yüzü kırmızı* idi. *Al*, kırmızı rengin solgunudur. “*Kızıl benzini niçin (nelük) al boyadın?*”¹⁴⁵ söylemekle, kırmızı yüzün, bugün niçin solmuş demek istiyorlardı. Kırmızı renkteki kaftanlar, gerdeğe girecek gelin ile güveyinin Dede Korkut’un dili ile *ergenlik kaftanları*, yani mutluluk, mürüvvet ve murad giysileri idiler. Dede Korkut hikâyelerinde gerdek elbisesi kırmızı, fakat gelinin duvağı *al* idi. Gelinliğin sembolü olan *al* duvağın sahibi ise, güveyi, yani evin erkeği oluyordu.

Kırmızı rengin Türklerde en yaygın ve tek adı *kızıl*’dır. Kırmızı sözü eski Türkçede yoktur. Dış tesirlerden uzak hayvancı Kırgız Türklerinde ise *kırmızı*, adeta yabancı bir söz gibi durur. Kırmızının çeşitli tonları anlatmak için ise, bağırca, bağırca yağal, yanal gibi çeşitli sözler kullanılır. Türklerde kırmızı, rengin sembolü veya benzeri, “kan” idi. Ortadoğu dillerindeki hile karşılığı olarak söylenen *al* sözü, eski Türk kitap yazılarında da görülüyor.

Eski Türk edebiyatında hilenin sembolü “*Kızıl-Tilki*” idi. *Kızıl-dil* (kötü dil), çok konuşan, uzun dilin, iyi olmadığını olarak açıklanmaktadır. Oğuz Kağan

¹⁴³ İNAN, A., Tug-Bayrak (sancak), Türk Kültürü Sayı 46, Ankara 1966, s.71-75

¹⁴⁴ ÖĞEL, B, a. g. e., s. 403-405.

¹⁴⁵ Kutadgu Bilig, 6229 beyt.

doğduğu zaman, “ağzı ateş gibi” idi. Ateşin bir özü kızılıktır. Bunun için Eski Türkler ateşe, *kızıl od* ad vermiştir.¹⁴⁶

2.4.9. Kuba

Kuba, Kırgız Türkçesinde “beyaz, solgun, kül rengi” ifade etmektedir. Mesela *kuba it* “beyaz köpek” Kırgızcada eskiden ak it denilmezdi, kuba it denilirdi. *Kuba cigit* “solgun yüzlü yiğit, delikanlı”; *kuba çaçtuu* “ak, kır saçlı”; *kuba koy* “sarımsı- beyaz koyun”; *ak kuba* “ bembeyaz”; *kuba töböl* “beyaz tepe” (baş için); *kuba capan çol* “ kuru vahşi çöl”; *kuba şamal* “kuru rüzgâr”¹⁴⁷ gibi örnekler bulunmaktadır.

2.4.10. Kır Kuu

Kuu kelimesi Kırgız Türkçesinde “ak, beyaz, soluk, soluk sarı” rengi ifade etmektedir. Mesela *kuu murut* “ak bıyıklı”; *kuu ingen* “beyaz dişi deve”; *kuu taygan* “ak tazi köpeği”; *kuu sakal* “kır sakallı”; *kupkuu* “soluk, solgun”.¹⁴⁸ *Samandan sarı, çöptön kuu bolup ketti* “benzi korkudan, hastalıktan soldu” örnekte kuu solgun anlamındadır.

2.4.11. Mavi, Kök

Mavi (gök) rengi ise dünyanın varlığının sembolüdür. İnsanlarda bolluk, refah ile ölüm ve felaket gökten gelir. Doğarken, göklerden inme, ölürken de göklere çıkma, insanların dileğidir. İnsanlar, gök ile içiçe oldukları kadar; elleri ve gözleri de, yine göktedir.

Türkler, İslâmiyetteki semâvât, gökler anlayışına doğru gitmişlerdi. İslâmiyette gökler, 7 kat ve bir de arş vardır. Türkler ise, 9 kat gök ve bir de güneş, ay ile yıldızların bulunduğu, Tanrının sonsuzluğuna inanmışlardı. Anadolu Selçuklarının başında Süryani Mikâil, kendi vekayinamesinde, “Türklerin Anadolu’ya geliş sebeplerini” araştırırken, ufukta kurda benzer bir, hayvan göründü ve Türklere yol göstererek, onları Anadolu’ya getirdi, diye bir

¹⁴⁶ ÖĞEL, B, a. g. e., s. 405-409

¹⁴⁷ YUDAHİN, N., **Kırgızca- Rusça Sözlük**, s. 435.

¹⁴⁸ YUDAHİN, N., **Kırgızca- Rusça Sözlük**, s. 453-454.

görüş ileri sürer. Uygur yazısıyla yazılmış Oğuz destanı içinde de, “Ufukta gök bir kurt (böri) görünür, Oğuz Kağan’ın ordusu kurdu izler. Kurt, bir yerde kaybolur. Oğuz Kağan, Tanrı bizim buraya gelmemizi buyurdu deyip, orada durur, nitekim İslâmiyetin kılıcını ellerinde tutan Oğuzlar ve Dede Korkut kitabında “kurdun yüzü mübarektir”, denilmiştir. Bundan dolayı “gök renk, mübarektir”, fakat boz renk, âdi hayvan rengidir. Bundan dolayı, *gök böri* veya *gök kurt* yerine, boz kurt demek, kökten ve esastan yanlıştır.¹⁴⁹

“*Kökçin sakal*” deyişi, Türklerde bir saygı gösterir. Oğuzlarda ise bunun yerini, gökçe almıştır. *Gök sakallı* insan ve *gök – kurt* gibi, tanrının rengine bürünmüş, Tanrının bir alâmeti ve belki de bir meleği olabilirdi. Çünkü bazı Kuzey Türk Destanlarında zaman zaman, *gök sakallı* bir kişi çıkıyor ve insanlar ile yiğitlere yardım ediyordu. Gökçin sakallı kocalar Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig kitabında da geçmektedir: “*Negü tir eşit emdi Türkçe mesel, Başında keçürmiş bu kökçin sakal.*” Mesel burada “atasöz” demektir.¹⁵⁰

Görüldüğü gibi *kök sakallı* deyişi Kırgız Türkçesinde de gerek yaşlılık, gerekse tecrübe görmüş insanlar için kullanılır.

Gökçek kelimesi ise güzel kız için söylenen bir tanıtımadır. Mete, Çin İmparatorunu kuşatırken, kuşatmada, batı yönünü, gök atlar tutmuştu. Belki de Gökçe deniz, Hazar denizi, batıda olduğu için bu adı almıştır. Bundan dolayı mavi, kök, gök batının bir sembolüdür.

DTS’de kök kelimesi renk olarak “mavi, lacivert, mavimsi, kır (renkte)”; anlamları ile gösterilmiştir.¹⁵¹

Mavi Türkiye Türkçesinde arapçadan mā’i, birinci anlamı yeşil ile menekşe rengi arasında bir renk, bulutsuz gökyüzünün rengi olarak açıklanmıştır. Ayrıca renk tonları olarak: açık mavi, koyu mavi, havai mavi,

¹⁴⁹ ÖGEL, B., a. g. e., s. 458-459.

¹⁵⁰ ÖGEL, B., a. g. e., s. 460-461.

¹⁵¹ **Drevnetürskiy Slovar.**, a.g.e., s.312-313

boncuk mavisi, gökyüzü mavisi, civit mavisi, deniz mavisi, okyanus mavisi, petrol mavisi, safir mavisi, süt mavisi vb. gibi gösterilmiştir.¹⁵²

Kırgız Türkçesinde mavi, “kök” kelimesi ile ifade edilmekte “gök”; “mavi, lacivert”; “civit”; “bitkiler, yeşil, olgunlaşmamış, yeşil ot, çimen”; “tar. yas rengi ölen derebeyi için”; “(at donu), gri, kır rengi”, mesela *kök at* “boz, gri at”; *kök ala* “gri, kır”, mesela *kök ala sakalduu* “sakalina kır düşmüş kişi”; kök alanın ikinci anlamı ise “morluk, morarma’dır”, mesela *betin kök ala kıldı* “onun yüzünü morardı”; *kara kök* “koyu gri (at donu)”; mec. anlamı ise kırgındır, mesela *kara kök tartıp* “çok kızmış”; *kök cal* “kır yelesi (kurt için)”, mec. ise cesur, korkusuz (Destanlardaki bahadır, pehlivan sıfatı) olarak kullanılmıştır. *Kökkö çıkmak* deyimini “mutluluğa, refaha ulaşmak” olarak açıklanmıştır.

Ayrıca *kök* Kırgız Türkçesinde “inatçı, azimli, ısrarlı” anlamındadır. Mesela *kök bala* “inatçı çocuk”; *kök bet* “şişmiş, inatçı (kadın ve çocuk için)” kullanılır. Kök kara ise hem sebatkâr, inatçı, hem de cesur, korkusuz anlamındadır. Mesela: *Erdigi epsiz, kara kök* “Onun cesurluğu sınırsızdır, o çok korkusuzdur.”¹⁵³

2.4.12. Mor

Türkçe Sözlükte *mor*, kırmızı ile mavinin karışmasından oluşan renk, menekşe renginin kırmızıya çalan bir rengi olarak gösterilmiştir.¹⁵⁴

Kırgız Türkçesinde *mor* ile ilgili Kubatbek Samatov çalışmasında botanik bitkilerin renk adlarında mor rengi *kızılt kök, köğüş, kıızılt köğüş* olarak gösterilmektedir.¹⁵⁵ Ayrıca kök ala’nın da bir mor, morluk ifadesinin söz konusudur.

¹⁵² **Türkçe sözlük**, TDK Yay., Ankara, 2005, s. 1354.

¹⁵³ YUDAHİN, N., **Kırgızca- Rusça Sözlük**, s. 417- 418.

¹⁵⁴ **Türkçe sözlük**, a. g. e., s. 1407.

¹⁵⁵ SAMATOV, Kubatbek, **Kırgız Tilindegi Öñ- Tüs Sözdörünün Leksika-Semantiklik Cana Stilistiklik Münözdömölörü**, Cusup Balasagun atındaki Kırgız Uluttuk Üniversitesi Yay., Bişkek, 2003, s. 125.

2.4.13. Pembe

Pembe Farsçadan [penbe] beyaza biraz kırmızı karıştırmasıyla oluşan açık renk. Ayrıca pempenin, açık, koyu pembe, tozpembe, çingene pembesi gibi renk tonları da vardır.¹⁵⁶

Kırgız Türkçesinde ise pembe “kızgılt, kızgıltım, mala kızıl”¹⁵⁷ ile ifade edilmektedir.

Yudahin ise Kırgızca-Türkçe Sözlüğünde de pembeyi mala kızıl olarak göstermektedir.¹⁵⁸

“Penbe” sözü Farsçadan Türkçeye girmiştir. Penbe, pamuk demektir. Çağatay Türk Kültür çevresinde al sözü, koyu penbe olarak yorumlanmıştır. Penbenin de çeşitli renkleri vardır. Bunlarda çoğu zaman al rengin içindedir.¹⁵⁹

2.4.14.Sarı

Sarı renk esas ana renklerden biridir. Türklerde sarı rengin, dünyanın merkezinin sembolü olarak kullanıldığına yukarıda işaret edilmişti. Bu anlayışın da onların en eski inançlarından olan Şamanizm’den kaynaklandığı görülmektedir. Gerçekten de hayır ilâhı Ülgen’in altın kapılı sarayı ve altın tahtı, Türklerde hep sarı renk (altın sarısı = sıрма rengi) ile ifade edilmiş ve Ülgen’in tahtı nasıl devletin, ülkenin ve dünyanın merkezinde olarak algılanmış ise, tıpkı onun gibi sarı renk de dünyanın merkezinin sembol rengi olmuştur.

Şamanist dönemde Türklerin inanışları arasında Sarı albastı veya Sarı Albıs adlı koruyucu bir ruhun varlığı da anlaşılmaktadır: “Gerek Şaman gerekse Müslüman Türklerin halk hurafelerinde bugüne kadar yaşayan ve

¹⁵⁶ **Türkçe sözlük**, a. g. e., s. 1593.

¹⁵⁷ SAMATOV, Kubatbek, **Kırgız Tilindegi Öñ- Tüs Sözdörünün Leksika-Semantiklik Cana Stilistiklik Münözdömölörü**, Cusup Balasagun atındaki Kırgız Uluttuk Üniversitesi Yay., Bişkek, 2003, s. 118.

¹⁵⁸ YUDAHİN, N., **Kırgızca- Rusça Sözlük**, s. 513.

¹⁵⁹ Ögel.B, a.g.e. s. 413-415.

mühim rol oynayan ruhlardan biri Al yahut Albastı'dır. Kazak-Kırgız Türklerinin hurafelerine göre albastı iki nevi olup, biri Kara Albastı, diğeri de Sarı Albastı'dır.¹⁶⁰ Buna uygun olarak Uranha-Tuba (Tuva) ve Yakut Türklerinin şaman dualarında Şaman (kam) bu ruha, "Sarı Albıs" diye hitabediyor ve ondan yardım istiyordu. Diğer taraftan Kazak-Kırgız baksıları (din adamları) da galiba bu ruhu "derde derman olan ey sarı kız gel" diye çağırıyorlardı ki, bu son ifadeden onların bu ruhu bir sarı kız şeklinde tahayyül ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁶¹ Kuzey Türk destanlarında görülen sarı at kurban edilmesi de Sarı'nın şamanist dönemdeki anlamı ile ilgili bulunmaktadır.¹⁶²

Ülgen'in altın tahtının sembolü olarak dünyanın merkezinin işareti diye kabul edilmiş olan sarı renk, bu sembol anlamını Türklerin çizmelerinin (edik) rengi olarak da uzun yıllardır sürdürmüştür. Zira, bilindiği gibi Türkmenler yüzyıllarca, sarı edik ile kızıl keçeden külâh giymişlerdir. Halkımız arasında bugün de çok yaygın olarak kullanılan "Sarı Çizmeli Mehmet Ağa" deyiminin de kaynağı işte bu tarih ve kültür geleneğidir.¹⁶³

Türkmen geleneğindeki bu kızıl börtk-sarı edik (çizme) geleneği ile ilgili olarak bir başka Türk anlayışını da burada kaydetmekte yarar vardır.

Türklerde sarı rengin hükümranlılık rengi olarak kullanılması ile ilgili tarihi bilgilere bakıldığı zaman ise: mesela Uygur Türk yazılı belgelerinde "sarig urunggu" yani sarı bayrak, bir burcun adı olarak geçmektedir. Dede Korkut Destanlarında geçen "saru tonlı Selcan Hatun" (sarı elbiseli Selcan Hatun) tanımlaması, hatunluk elbisesinin de sarı olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer.¹⁶⁵

¹⁶⁰ İNAN, A., **Makaleler ve İncelemeler**, C.I. s.259.

¹⁶¹ İNAN, A., a.g.e., I. S.263.

¹⁶² ÖGEL, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. VI. s.480.

¹⁶³ SÜMER, F., **Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerin Rolü**, Ankara, 1976 s.III.

¹⁶⁵ ÖGEL, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.VI s.486-487.

Mısır'da kendi devletlerini kurmuş olan Memlûklerde (kölemenlerde), ipekten yapılmış ve üstünde hükümdarın ismi ve lâkabı yazılmış, sırma ile işlenmiş sarı renkteki bayrak çok süslü olup, bu bayrağa "Sancak-ı Sultanî" denirdi.¹⁶⁶ F.Köprülü bu husus ile ilgili olarak "Memlûk İmberatorluğu'nun rengi sarı idi ve Osmanlılara da Memlûklerden geçtiği çok açıktır" demektedir.¹⁶⁷

Ayrıca, Türk-İslam devletlerin amblemlerinde sarı rengin, özellikle Cengiz Han İmparatorluğu'nun genişlemesinden sonra çoğalıp yaygınlaştığı da anlaşıyor. Cengiz İmparatorluğundaki bu uygulamanın Uygur kaynaklı olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü, bazı Uygur belgelerinden öğrendiğimize göre Cengiz Han'dan çok önceleri Uygur Türk kültür çevresinde, yukarıda işaret edilen Sarı Bayrak gerçeğinden başka, bir de "Sarı Ordu" (sarı başkent) anlayışı vardı. Gerek eski Uygur Makamlarının gerekse meşhur tarihçi Hâfız-ı Abru'nun Oğuz Destanı içindeki Türk hakanlarının atalarından kalan bir altın otağları bulunduğu kesin olarak inandıklarını bilinmektedir. Bu inancın kaynağı da şüphesiz, yukarıda işaret edilen hayır ilâhî Ülgen'in altın kapılı sarayı ile altın tahtından gelmektedir. Göktürk yazıtları da altından söz açarken, yalnızca altın demiyorlar "sarıg altun" yani sarı altın diyorlardı. Daha doğrusu sarı renk ile altın, çoğu zaman birbirlerinden ayrılmıyorlardı.¹⁶⁸ Sarı rengin Cengiz Han döneminden sonra muhtelif devletlerde Memlûklerde ve Altın Ordu'da kullanılması hususu ile ilgili olarak B.Ögel şu kaanatını kaydetmektedir: "Sarı bayraklar Mısır Memlûk devletinde çok görülüyorsa, bu normaldir. Çünkü Memlûk devletini idare edenler, çoğunlukla Güney Rusya'dan, yani Altın Ordu devletinin topraklarından veya bu geleneğin uzantısından geliyorlardı. Altın Ordu hakanı ve kurucusu Batu Han'ın başkentinin adı da Sarı-Ordu idi. Ancak Çingiz Han'ın sancağı, Türk geleneğine uygun olarak beyazdı".¹⁶⁹

¹⁶⁶ İNAN, A., **Makaleler ve İncelemeler**, C.II. s.300.

¹⁶⁷ KÖPRÜLÜ, F., "**Bayrak**" I.A.; C.II. s. 410, 411, 416.

¹⁶⁸ ÖGEL, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.VI s. 31, 479, 484.

¹⁶⁹ ÖGEL, B., a.g.e., s. 479.

Sarı renk güneşin rengi ve alâmetidir. Ona göre, bazı estetikçiler bu rengi ferahlandırıcı parlaklık ve aydınlık rengi gibi değerlendirmişler ve onu ilim, marifet, zeka, akıl ve hakikat timsali bilmişlerdir. Çin ve Garp Hristiyan medeniyetinde sarı renk mukaddeslik sembolü olmuştur. Bu yüzden kiliselerde ve mukaddes adamların resimlerinde bir ışık hâle gibi sarı rengi kullanılmıştır. Fakat sarı renk kara ile karıştığı zaman büyük ressamların tablolarında, korkaklık, kıskançlık, hile, hıyanet ve hastalık sembolü olarak kullanılmıştır. İran kültüründe bir çok yerlerde sarı renk nefret ve hastalık alâmeti gibi tanınmıştır. Türklerin destanlarında sarı renk kötülük ve felaket sembolüdür. Sarı ejderha Türk masallarında kuşku ve kötü duygular veren bir motiftir ve Oğuz Destanı'nda yiğitlerin yiğitliklerini ispat edebilmeleri için böyle korkunç bir hayvanı öldürmeleri şarttı.¹⁷⁰

Büyük çöller de Türklerde, *sarı* renkle anılmıştır. Sonsuzluğa doğru gidiyormuş gibi uzanan bu uçsuz, ölüm çöllerin sembolü, sarı renktir. Ayrıca sarı renk, bir hastalık sembolüdür. mesela *yüzün sararması*, *yüzün sararıp solması* gibi deyimlerde de görülmektedir.

Kırgızlarda at kültürü çok yaygın olduğundan Kırgız Türkçesinde çok sayıda at tüy renk tonlar bulunmaktadır. mesela *kızıl sarı* “al donlu (at için)”, *sarı ala* “sarı benekli, alaca (at için)”; “kırmızı alaca ise (büyük baş hayvan için)” söylenir.¹⁷¹

2.4.15.Yağız

DTS'de yağız için “yanık renkte, kahve rengi, boz; koyu; toprak; at”¹⁷² anlamları verilmiştir.

Türkçe Sözlük'te yağız esmer, siyah, yiğit anlamındadır. Yağızla ilgili renk tonları da bulunmaktadır. Mesela yağız doru, kızıla çalan siyah tüyleri

¹⁷⁰ HEY'ET, Cevad, a.g.e., s. 60.

¹⁷¹ YUDAHİN a.g.e. s. 637.

¹⁷² Drevnetürkskiy Slovar, s. 225.

olan at için söylenir. Kara yağız, esmer erkekler için kullanılan bir deyimdir. Sarı yağız ise kula cinsi bir attır.¹⁷³

2.4.16. Yeşil, Caşıl

Yeşil kelimesinin eski Türkçesi yaşıl ve yaş kökünden geldiğini söylenebilir. Yaş kelimesi DTS'de “yeşil, genç, taze, ot (sebze)” olarak gösterilmiştir. Yaşıl ise “ yeşil, mavi “ ve “Yaşıl Ögüz (nehir adı)” olarak açıklanmıştır.¹⁷⁴

Türk mitolojisine göre hayır İlâhı Ülgen'in, koruyucu ruh olarak kabul edilen yedi oğlundan birinin adı Yaşıl (yeşil) Kaan idi ve umumiyetle bitkilerin yetişip-büyümesini düzenlediğine inanılırdı. Ayrıca, yeşilliklerin Ülgen inancı ile bağını gösteren mitolojik inancına göre Ülgen, insan vücudunu yarattıktan sonra Kuday'ın yüksek ulûhiyetinin huzuruna kuzgun denilen kuşu göndererek yarattığı insan için can ister. Kuzgun semaya uçar. Canı alıp dönerken yerde bir leş görür. Dayanamayarak leşi yemek için ağzını açar. Gagasındaki can, çam ormanına düşerek dağılır. Bundan dolayıdır ki çam, ardıç gibi ağaçlar kış ve yaz yeşilliklerini muhafaza ederler.¹⁷⁵

Diğer taraftan eski Türkler yılbaşını başlıca iki tabiat olayının görülmesi ile başlatmışlardır. Bunlardan biri otların yeşermesi, diğeri de gök gürlemeleri ile yıldırımların başlaması idi.¹⁷⁶ İşte en eski dönemlerde büyük çoğunluğu hayvancılıkla geçinen, göçebe hayat yaşayan Türklerin doğrudan doğruya ekonomik hayatlarının temelini teşkil eden hayvan sürülerini otlağa çıkarmak ve sürülerin yavrularını elde etmek itibarıyla otların yeşerme zamanı Türklerin hayatında çok büyük rol oynamıştır. O yüzden de yeşil renge ayrıca büyük bir önem vermişlerdir. Bu itibarla Çin kaynaklarının bildirdiği gibi, daha M.Ö. 8. yüzyılda 9 ve 21 Mart tarihleri, yani otların yeşermeye başladığı dönem Türkler tarafından yıl başı ve bahar bayram olarak kutlanır olmuştur ki, bu

¹⁷³ **Türkçe sözlük**, a. g. e., s. 2106,1083.

¹⁷⁴ **Drevnetürskiy Slovar**, a.g.e., s. 245-246.

¹⁷⁵ ÖGEL, B., **Türk Mitolojisi** c .II. s.272.

¹⁷⁶ İNAN, A., **Makaleler ve İncelemeler** c.I. s.414, 420.

bayram bilindiği gibi bugün Farsça adı ile Nevruz olarak adlandırılan bayramdır.

Tabiatın canlanması ile ilgili olarak, eski Türklerde yağmurun bütün tabiatı yeşerten -yani eski Türklere göre, yaşartan- bir tabiat vergisi olarak değerlendirildiği bilinmektedir. Bu yüzden “yaş” sözü hem ıslaklık hem de suyun (tabii yağmurun da) canlandığı yeşilliklerin adı oluyordu. Dolayısıyla, yaşarmak (ıslak olmak, ıslanmak) ile yeşermek, yeşillenmek aynı fiil ile ve “yaşarmak” olarak ifade ediliyordu. Yaşıl da yeşil renk demek oluyordu. Bugün yeryüzünde yaşayan Türklerin hemen tamamı yaş sözünü insan ömrü içinde kullanmaktadırlar. Türk topluluğunda yaş, genç insan demektir ve genellikle yaş yiğit (cas cigit veya cas cigit) = delikanlı anlamına kullanılmaktadır.¹⁷⁷

Diğer taraftan yaşıl kök yani yeşil gök tabirinin Türklerde gökyüzü anlamında kullanıldığını da görülmektedir ki bugün de Türkçe’de göğermek sözünün yeşermek anlamında kullanıldığı malumdur. Bundan dolayı Türklerin zaman zaman yaşıl sözü yerine kök (gök) sözünü de kullandıklarını burada hatırlamakta yarar vardır. Nitekim Yusuf Has Hacib’in “yağız yer, yaşıl kök” şeklindeki ifadesinden, O’nun yaşadığı çevrenin, kâinatı kara yer ve yeşil gök ile çevrilmiş olarak aldıkları anlaşılmaktadır.¹⁷⁸ Yine aynı yazar, baharı anlatırken şöyle diyor: “yağız yer, yaşıl torku (ipek) yüze badi= yağız yer, yüzüne yeşil ipek tül bağladı.¹⁷⁹ Yazar, çok eski bir inanış ve deyiş olan yağız yer sözünü çok sık kullanmaktadır. Aynı zamanda yağız ile yaşıl renkler arasında da bir kontrast ve eşleme oluşturmaktadır. Aslında yüze bağlanan bu ipek, muhtemelen duvak anlamını ifade etmektedir. Anlaşıldığına göre al kaftan ve al duvak geleneğinin yanında, al kaftan ve yeşil duvak eşlemesi de Türk gelenekleri arasında en eski zamanlarda yer almış bulunmaktadır. Kızıl-

¹⁷⁷ İNAN, A., a.g.e. s.272, 274.

¹⁷⁸ **Kutadgu Bilig**, 3, 4, 1124, 1800 beyitler.

¹⁷⁹ **Kutadgu Bilig**, 68 beyit.

yeşil eşlemesi, Göktürk yazısı ile yazılmış Turfan el yazmasının “yaşıl kaya yayladım-kızıl kaya kışladım” sözlerinde de görülmektedir.¹⁸⁰

Türklerin eski şaman törenlerinde, bir ip üzerine asılmış gök (yeşil), kırmızı, sarı beyaz bezlerin Şaman’a gök yolunu gösterdiğine inanmaları da,¹⁸¹ yeşil renk ile, beraberindeki kırmızı, sarı ve beyaz renklerin Türk inanç ve geleneklerinde nasıl yaygın bir şekilde yer tuttuğunu göstermesi bakımından kayda değer. Bu münasebetle onların yön belirtmede yeşil rengi Doğunun sembolü olarak kullandıklarını hatırladıktan sonra, kendi doğularında kaldığı için Çin’in sarı veya mavi ırmak olarak adlandırılan ırmağına Yeşil Ögüz (yeşil ırmak) dediklerini de kaydedelim.¹⁸²

Diğer taraftan, M.S. 629 yılında Batı Göktürk Kağanının hakanlık otağına giden ünlü Çinli seyyah, Buda rahibi Huan-Tsang’ın “....Kağan yeşil satenden bir kaftan giymişti.... çevresi, brokat (altın işlemeli) kaftan giymişti. Askerler uzun mızraklar, bayraklar ve güçlü yaylar taşıyorlardı” şeklindeki kaydı ise, yeşil rengin Türklerde hâkimiyet sembolü olarak kullanılmaya başlandığını da göstermektedir.¹⁸³ Orta Asya’da egemenlik kuran Kırgız Türklerinin de IX. yüzyılda yeşil kumaştan bayrak kullandıklarına dair Arap seyyahı Ebû Dülef’in kaydı, artık Orta Asya Türklerinde yeşilin hakimiyet sembolü ve bayrak rengi olarak yaygınlık kazandığının bir işareti olmalıdır.¹⁸⁴

İslâmiyetle birlikte yeşil rengin, Hazret-İ Peygamber’in üç sancağından birinin rengi olarak ayrıca manevi bir anlam kazandığı ve Müslüman Türklerin hayatında müstesna bir yer işgal ettiği de bilinmektedir.¹⁸⁵

Osmanlılarda yeşil sancak ve bayrak konusu ile ilgili olarak Miralay Ali Bey, bize şu bilgileri vermektedir: “(Osmanlılarda) yeşil rengin pek çok

¹⁸⁰ ÖGEL, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.VI. s.471-478; Türk Mitolojisi, C.II. s.261.

¹⁸¹ ÖGEL, B, a. g. e., C.VI. s.477.

¹⁸² ÖGEL, B., **Türk Mitolojisi**, II. s.228.

¹⁸³ ÖGEL, B., **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.VI. s.350.

¹⁸⁴ İNAN, A., “Tug-Bayrak (Sancak)”. **Türk Kültürü**, sayı 46, Ankara, 1966, s.71-75.

¹⁸⁵ GENÇ, Reşat, **Türk İnanışları ile Milli geleneklerinde renkler ve sarı, kırmızı, yeşil**, Ankara 1997. s.27.

kullanılmış olmasına gelince; eskiden beri emir adıyla adlandırılan Sülâle-i Tâhire-i Peygamberi (temiz Peygamber sülalesi) diğer insanlardan ayırt edilmek üzere başlarına yeşil sarık sararlardı. Bu suretle levn-i hazra (yeşil renk) seyyidilik nişanı addedilip, aile ileri gelenlerinin ve diğer dini itibar sahiplerinin kabirleri veya türbeleri yeşil renkle boyanır yahut da aynı renkli çuhalarla örtülürdü. Bu anlayış ve uygulama yeşil rengin Osmanlılarca da Levn-i ruhanî (ruhanî renk, kutsal renk) sayılmasına sebep olmuştur.¹⁸⁶

Dede Korkut'ta, *yeşil* kelimesinin yerini, *gök* almıştır. Yukarıda zikretmiş olduğumuz gök renk, yabancılar tarafından söylendiği üzere “Türk mavisî”, turkuaz şeklinde tanımlanmaktadır. Yasıl veya yeşil, gençliğin, ifadesi olan bu renk, Osmanlı sancak renkleri arasında yerini bulmaktadır. Yeşil veya yaşıl renk, mavi ve sarı rengin terkiibinden meydana gelir. Sarı renk sıcaklık, mavi renk de sakinlik ve huzuru yeşil renge vermişlerdir. Yeşil renk tabiatta ağaçların ve bitkilerin sembolüdür. Yeşil renk din, iman ve edebiyat simgesidir.

Kırgız Türkçesinde *yeşil* “caşıl” kelimesi ile ifade edilmektedir. Kırgızcadaki anlamlara geçince, yeşil, yeşillik, taze, canlı olarak kullanılmaktadır. Mesela *casıl bak* “yeşil bahçe”; *caşıl çoptör* “yeşil otlar”; *caşıl gül* “canlı renkte çiçek” gibi.

¹⁸⁶ MİRALAY, Ali, “Bayrağımız ve Ay Yıldız Nakşı”, **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası**, No:46, İstanbul 1933, s.197.

II. BÖLÜM İNCELEME

1. AK, BEYAZ

1.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE AK, BEYAZ

AK, BEYAZ

I. İyi, olumlu, doğru

1. *akı kara, karayı ak göstermek*

Olay ya da meseleleri aksi yönden ortaya koymak. Ters yönden aksettirmek.

“İhale işlerinde Bakana akı kara, karayı ak gösterdiler.” (GÖZ)

2. *akı karadan seçmek*

İyiye kötüden, doğruyu yanlıştan ayırabilmek.

“Sen henüz akı karadan seçecek dereceye ulaşamadın”. (GÖZ)

3. *akını bokuna karıştırmak* krş. III. Temizlik, arılık

Doğruyu yanlışla, temizini kirlisine karıştırmak. (BEZ)

4. *akla karayı seçmek*

Bir işi yaparken çok zorlanmak, yapıncaya değin pek çok sıkıntı çekmek, çok güçlüklerle karşılaşmak.

İş oldu ama akla karayı seçtim doğrusu. (PÜS)

5. *ak mı kara mı, (saçın) önüne düşünce görürsün*

1. Sonucun, düşündüğün gibi olup olmadığını iş gerçekleşince anlarsın. (PÜS)

2. İyi veya kötü olduğunu biraz sonra anlarsın. (TDK)

6. *beyaz yalan*

Zarar yerine fayda getirecek yalan. Beyaz yalana mukaddes yalan da diyebiliriz.

“Düşman kumandanına kuvvetlerimizin yerini aksi istikamette gösterip yalan söyleyen köylü bir beyaz yalancıdır.” (GÖZ)

7. *birinin ak dediğine kara demek*

1. İnatçılık ederek karşısındaki ile anlaşmaya yanaşmamak. (TDK)

2. Bir kimse söylüyorsa karşıtını söylemek.

“Ona bakma, ak dediğine kara demeyi huy edinmiştir.” (ÖZD)

AK, BEYAZ

II. Şeref, onur, ıftihar krş. VIII. Başarı

8. alnının akıyla

1. Şerefiyle, haysiyetiyle. (ÖTS)
2. Ayıplanacak bir duruma düşmeden, tertemiz, şerefiyle, başarı göstermiş olarak.

“Bütün savaşlarından alnının akıyla çıkmış bir denizci. Hiç yenik düşmemiş.” (Z. Selimoğlu, TDK)

9. yüz akı

Utanmayı gerektiren bir durumu olmama, onur.

Kişinin yüz akı, işi olmalıdır. (PÜS)

10. yüz aklı krş. VIII. Başarı

İftihar vesilesi, başarı. (ÖTS)

11. yüz aklıyla (yüzünün akıyla) çıkmak (bir işten)

Kendisinden beklenen işi, eksiksiz ve başarılı olarak yapıp bitirmek.
(AKS)

12. yüzü ak

Suç ve utanılacak bir durumu bulunmayan (kimse) (AKS)

13. yüzü ak, alnı pak (açık)

Ayıbı ve kabahati olmayan, ırz ve nâmus sahibi, şerefli.

Hak söyle mi görklü söyle sözün/ Kim ak ola görklü ola yüzü.

(Şeyhoğlu Kenzül –Kübera,113, ÖTS)

14. yüzü ak olsun

“Hiçbir zaman utanılacak bir duruma düşmesin”, “ sağ olsun” gibi iyi bir dilek sözü olarak kullanılır. (PÜS)

15. yüzünü ak çıkarmak (etmek)

(Birinin) Mahcup olmasını önlemek; mahcup etmemek. (ÖTS)

AK, BEYAZ

III. Temizlik, arılık

16. akını bokuna karıştırmak krş. I. İyi, olumlu, doğru

Doğruyu yanlışla, temizini kirlisine karıştırmak. (BEZ)

17. ak pak krş. IV.Yaşlılık; V. Beyaz tenli, güzel; XVIII. Hasta, solgun

1. Çok temiz, tertemiz.

Masada ak pak bir örtü vardı.

2. Solgun, kansız. (ÖTS)

18. beyaza çekmek (veya beyaz etmek)

1. Müsvedde halinde bulunan bir yazının temiz bir kopyasını çıkarmak.

"Katiplerin başlıca vazifeleri müsveddeleri beyaza çekmektedir." (GÖZ)

2. Yazıyı temize çekmek.

"Dört satırlık bir beyaza çekmek için de kan terlere batar." (-H. R. Gürpınar, TDK)

AK, BEYAZ

IV.Yaşlılık

19. ak düşmek

1. Yaşlanmak saçı ağarmaya başlamak. (AKS)

2. (saç ya da sakal) tek tük ağarmaya başlamak. (GÖZ)

"Benim bütün saçlarıma, senin sadece şafaklarına ak düşmüş." - (R.H. Karay, TDK)

20. ak pak krş. III. Temizlik, arılık; V. Beyaz tenli, güzel; XVIII. Hasta, solgun

1. Saçı sakalı aklaşmış (erkek).

2. Beyaz tenli ve albenli ya da saç aklaşmış (kadın).

21. ak saçlı

Beyaz saçlı, yaşlı. (KAR)

22. aksakal

1. Köyün veya mahallerin ihtiyar heyetinde olan kimse.

2. Ermiş, evliya. (TDK)

23. ak sakaldan yok sakala geçmek

İyice yaşlanmak, çok yaşlanıp güçten düşmek. (PÜS)

24. ak sakal, kara sakal

Yaşlı, genç herkes.(AKS)

25. **ak sakallı**

Yaşlı, ihtiyar.

Benim yüzümden hocalıktan kovulan, belki de aç kalan bu ak sakallı, yoksul ihtiyarın zavallı hayâli karşıma dikilir. (Ö. Seyfettin, Falaka, 2, ÖTS)

26. **göğsünde ak kıllar bitsin**

Çok yaşa. (AKS)

AK, BEYAZ

V. Beyaz tenli, güzel

27. **akça pakça**

Beyaz tenli, güzel (kadın). (AKS)

“Genç karısı ince, uzun boylu, akça pakça bir kadın” (M. Esendal, TDK)

28. **akı ak karası kara**

Beyaz tenli, kara gözlü, kara saçlı. (TDK)

29. **akın adı vardır, karanın tadı (beyazın adı var, esmerin tadı var)**

1. Ak tenliler çekici görünürse de, esmerler daha sıcak kanlı oluşları yönünden makbuldürler. (GÖZ)
2. “Beyaz tenliler câzip görünürse de esmerler daha makbuldür” mânâsında kullanılır. (ÖTS)

30. **ak pak** krş. III. Temizlik, arılık; IV.Yaşlılık; XVIII. Hasta, solgun

1. Beyaz tenli ve alımlı. (AKS)
2. Beyaz tenli ve albenili ya da saç aklaşmış (kadın).
Bekleme odasında ak pak bir hanım oturuyordu. (PÜS)

AK, BEYAZ

VI. Dürüst, doğru (insan için)

31. **ak alın**

Dürüstlüğü ifade etmek için kullanılır.

Düşman geldi tabur tabur dizildi/ Ak alınma kara yazı yazıldı. (Köroğlu, ÖTS)

32. alnı ak, yüzü pak

Namuslu, temiz, kirli işlere karışıp cezalanmamış.

Bir insanın ki. alnı ak, yüzü paktır, en büyük zenginlik bence odur.(GÖZ)

33. alnı açık, yüzü ak

Utandırılacak, gizli bir durumu yok; tertemiz, dürüst bir insan.(AKS)

34. alnı ak

Kabahatsiz, mâsum. (ÖTS)

AK, BEYAZ**VII. Helal****35. ak süt (helal süt) emmiş**

Soy yönünden temiz, ahlâklı.

"Sacit ak süt emmiş birisine düşmem diye yıllarca evlenmemişti".
(GÖZ)

36. anamın ak sütü gibi helal olsun

1. Anamın sütü bana nasıl helal ise bu da sana öyle helal olsun. (AKS)
2. (Bir alacak) ya da verilen bir şey için kullanılır) anamın sütü nasıl bana helal ise bu da sana öyle helal olsun. (PÜS)

AK, BEYAZ**VIII. Başarı****37. alnının akıyla krş. II. Şeref, onur, ıftihar**

1. Şerefiyle, haysiyetiyle. (ÖTS)
2. Ayıplanacak bir duruma düşmeden, tertemiz, şerefiyle, başarı göstermiş olarak.

"Bütün savaşlarından alnının akıyla çıkmış bir denizci. Hiç yenik düşmemiş." (Z. Selimoğlu, TDK)

38. yüz aklı krş. II. Şeref, onur, ıftihar

İftihar vesilesi, başarı. (ÖTS)

AK, BEYAZ

IX. Basit, somut bilgi

39. *aktan karadan haberi yok*

Câhil, dünyadan habersiz, okumaktan, yazmaktan mahrum. (ÖTS)

AK, BEYAZ

X. Şans

40. *ak yazılı*

Bahtlı, şanslı. (TDK)

AK, BEYAZ

XI. Açıklık, anlaşılabilirlik

41. *beyaz türkçe*

Açık ve anlaşılır bir biçimde dile getirilen Türkçe. (GÖZ)

AK, BEYAZ

XII. Yenilik

42. *beyaz sayfa açmak*

Bir konuda geçmişini unutarak geleceğe umutla bakmak. (TDK)

AK, BEYAZ

XIII. Nazar

43. *ak gözlü*

Gözlerinin rengi pek açık olan ve nazarının hemen değiştiğine inanılan (kimse). (GÖZ)

AK, BEYAZ

XIV. Kaliteli, nitelikli

44. *alaca dana, ak buzağı sade sizde mi var?*

Güzel şeylerinizle bu denli övünmeyin. Benzerleri bizde de, başkalarında da var. (PÜS)

AK, BEYAZ

XV. Renk

45. *beyaz zehir*

1. Eroin. (GÖZ)
2. Eroin, kokain vb. sıvı olmayan uyuşturucu madde. (TDK)
3. Afyondan elde edilen uyuşturucu. (KAR)

AK, BEYAZ

XVI. Teslimiyet, barış

46. beyaz bayrak çekmek

Teslim olmak. (ÖTS)

AK, BEYAZ

XVII. Propaganda, savunma

47. beyaz kitap

1. Bu soruyu açıklamak için ya bir kurum ya da hükümetçe çıkarılan kitap.

“Fransız hükümeti bir beyaz kitap yayınlamak zorunda kaldı.” (GÖZ)

2. Barışçıl bir sorunu, yi niyetle aydınlatmak amacıyla bir kurum ya da hükümetçe yayımlanan kitap. (ÖZD)

AK, BEYAZ

XVIII. Hasta, solgun

AK, BEYAZ

48. ak pak krş. III. Temizlik, arılık; IV. Yaşlılık; V. Beyaz tenli, güzel

Solgun, kansız. (ÖTS)

AK, BEYAZ

Fiil şekilleri: ağart-

XIX. Şeref, başarı, övünç kazandırmak

49. alnını ağartmak

1. Şeref ve itibar kazandırmak.

“Yaşa ulan” öyle bir iş ettin ki, köylü kısmının alnını ağartıp, hatırı sayılır kişi oldun.” (Cehit Atay – Karanın Memetleri-163, AD)

2. İtibar ve şeref kazandırmak; başarıyla, birinin yüzünü ak etmek. (KAR)

50. yüzünü ağartmak

(Birinin, kendi) 1.Yaptığı işle birine övünç duyacağı bir durum kazandırmak.

2. Yaptığı işle kendisi övüneceği bir duruma kavuşturmak. (AKS)

AK, BEYAZ

Fiil şekilleri: ağar-

XX. Gündüz aydınlığı başlamak

51. gün ağarmak

1. Gece karanlığı sona erip gündüz aydınlığı başlamak. (AKS)
2. Tan yeri aydınlanmak.

“O geceyi çok rahatsız geçiren Rıza ertesi sabah gün ağarırken kalktı.”

– (H. Taner, TDK)

52. ortalık ağarmak

1. Güneş doğmaya başlamak, sabah olmak. (PÜS)
2. Sabah olmaya başlamak.

“Bu akşamki gerçek , ortalık ağarmadan tersine döner.” – (F. R. Atay, TDK)

53. tan (tan yeri) ağarmak (ya da atmak)

1. Güneş doğmaya, ortalık aydınlanmaya başlamak. (PÜS)
2. Gün doğmaya başlamak, şafak sökmek.

Tan ağardı, güneş doğdu. - (M. Ersin, Dede Korkut, 70, ÖTS)

AK, BEYAZ

Fiil şekilleri: ağart-

XXI. Kızmak, öfkelenmek

54. gözünü ağartmak

1. Öfkeyle, akı görünecek şekilde gözlerini açmak, çok kızmak. (ÖTS)
2. Gözlerini belirtmek. (TDK)

AK, BEYAZ

Fiil şekilleri: ağar-, ağart-, beyazla-

XXII. Yaşlanmak, tecrübeli olmak

55. kışının kılları ağarmak

Çok yaşlanmış olmak, ihtiyarlamak. (BEZ)

56. saç başı ağarmak

1. Yaşlanmak. (AKS)
2. Yaşlanıp saçlarına ak düşmüş olmak. (PÜS)

57. saçlarını değirmende ağartmamak

Ömrünü boşu boşuna geçirmemek, yaralı işler meydana getirmek, ya da getirmemek. “Onun dediği gibi “biz bu saç sakalı değirmende ağartmadık.” (GÖZ)

58. saç sakal (saç) ağartmak

(bir işte) Bir işte uzun süre çalışmış olmak. (AKS)

59. sakalı değirmende ağartmak

Boş işlerle uğraşmak, iyi bir sonuç alamadan, başarılı bir iş yapamadan ihtiyarlamak. (GÖZ)

60. sakalı değirmende ağartmamak

Çok görmüş geçirmiş, çok tecrübeli olmak. (ÖTS)

61. şakakları ağarmak (veya beyazlamak)

1. Şakaklarındaki saçlar kırlaşmak, ağarmak. (BEZ)

“Ben o eski adam değilim, şakaklarım nasıl beyazlamış, görmüyor musun?” – (Y.K. Karaosmanoğlu, TDK)

2. Yaşlanmak. (TDK)

1.2. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE AK

AK

I. İyi, olumlu, hayırlı

62. ak bata, kızıl kan

harfiyen “ak dua, kızıl kan”

anlamca Birlikte kararlaştırılan söz, karşılıklı antlaşma.

Sizdi ak bata, kızıl kanga koyobuz. Aytışkan ak bata, kızıl kan için Asantay taraptın makul bolbosko argası çok, batır. (Sıdıkbekov, FRA)

“Sizin bir anlaşma uygulayacağız, ve bu anlaşma gereğince Asantay tarafı kabul etmemezlik edemez, çünkü çaresi yok, bahadır.”

63. ak col

TT. hayırlı yolculuklar

harfiyen “ak yol”

anlamca Hiç engeli olmayan, hayırlı sefer (yolculuk) hakkındaki akıl, dilek, arzu.

Andan uruksat surap ak col surap turdu: - Andan körö batañdı ber. Ak batañdı ber, enekebay?! (Ömürbayev, FRA)

“Ondan izin isteyip, hayır duasını istiyordu: - En iyisi, bana duanı ver, duanı ver, anneceğim?! ”

64. ak coltoy

TT. talih kuşu

harfiyen ”beyaz şans”

anlamca Talih getiren, muvaffakiyet taşıyan, yolu iyi olan, herhangi bir sevinçli haber, müjde getiren, iyi alamet olan anlamını taşır.

Önörlü cigit, ak coltoy bolguñ bardır. (Beyşenaliyev, FRA)

“Hünerli yiğit, galiba şans getireceksin.”

Sen ak coltoy cigit körünösüñ (“Ala-Too”, FRA)

“Sen talihli yiğit görünüyorsun.”

Ak coltoy eken, canıbarım, ak coltoy! (Cigitov, FRA)

“Talihli imiş, hayvanım, talihliymiş.”

65. ak colu açılıu

TT. yolun açık olsun

harfiyen “ak yolu açılmak”

anlamca 1. Yolculuğun hayırlı olması, yolculuğu kazasız belasız atlatmak anlamında iyi dilek sözüdür.

Ak coluñ açılıp, aman-esen cet. (Aşımbaev, FRA)

“Yolun açık olsun, gideceğin yere sağ salim git.”

Ak coluñ açılıp, aman-esen cetseñ boldu .(“Leninçil çaş”, FRA)

“Yolun açılsın, gideceğin yere sağ-salim git, tek isteğimiz bu.”

2. İstenilen amaçlara ulaşmak, işin düzelmesi, yoluna girmesi.

Bul beçaranın ak colu açılıp, işi oñolo baştağan eken. (Sasıkbekov, FRA)

“Bu zavallının istediği olmuş, işleri yoluna girmeye başlamış.”

Ak colum açılsa, çoñ şaarda okup kalam. (Sıdıkbekov, FRA)

“Kısmet olursa, büyük şehirde okurum.”

66. **ak coluñ açılsın!**

TT. yolun açılsın

harfiyen “ak yolun açılsın!”

anlamca İşin düzelsin, yolculuğun hayırlı olsun, amacına ulaş, bahtın açık olsun gibi hayır dua anlamında kullanılır.

Ak colun açılsın! *Saparın baysalduu bolsun, Kurman Karasartov.*

(Beyşenaliyev, FRA)

“Yolun açık olsun! İyi yolculuklar dilerim, Kurman Karasartov.”

67. **ak çüç**

TT. çok yaşa

harfiyen “ ak çüç”

anlamca 1. Hapşırın kişiye (daha çok çocuklara) “sağ ol, sağlıklı ol, çok yaşa, hayır olsun” manasında dileklerde bulunmak.

“Ak çüç!” *“sadagası, deniñ coo bolsun.* (“Kırgızstan Pioneri”, FRA)

“Çok yaşa!” yavrum, sağlıklı ol”.

2. Ak el, hiç birşeye eli değmeyen, çalışmayan, ağır iş yapmayan.

Bul ak çüçkö kaydan coluktuk? (“Çalkan”, FRA)

“Bu beceriksiz nereden rastladık?”

68. **ak da, kök da deböö**

harfiyen “ne ak, ne mavi demek”

anlamca Hiçbir söz söylememek, hiç bir şey dememek, susmak.

Balası ölgön Edige cak tınç: ak da debeyt, kök da debeyt.

(Osmanaliyev)

“Oğulları ölen Edige tarafı sessiz: hiçbir şey demiyorlar.”

69. **ak-karanı acıratuu**

TT. akı karadan seçmek

harfiyen “akı karayı ayırmak”

anlamca 1. Biraz okumayı ve yazmayı bilmek.

Eptep ak-karanı acıratıp, kat taanısak közübüz açilat. (“Ala-Too”, FRA)

“Az da olsa ak ile karayı ayırt edebilecek kadar okuma yazma öğrenebilirsek gözümüz açılır.”

2. İyiyi-kötüyü ayırt edebilmek, bir şeyin doğruluğunu görebilmek ve anlayabilmek.

Cıldızkan ak-karanı acıratuuga umtulat. (Baytemirov, FRA)

“Cıldızkan iyi ile kötüyü ayırt edebilmek için gayret ediyor.”

70. ak-karanı ayıruu (ak-karanı acıratuu'nun varyantı)

TT. akı karadan seçmek

harfiyen “ak-karayı ayırmak”

anlamca 1. Biraz okumayı ve yazmayı bilmek.

2. İyiyi-kötüyü ayırt edebilmek, bir şeyin doğruluğunu görebilmek ve anlayabilmek. *Ak-karanı ayırğan közü açık kişi tuş tarabın keñiri baamdayt.* (“Kırgızstan madaniyatı”, FRA)

“Akı karayı ayırt edebilen gözü açık kimse etrafındaki olaylara geniş açıdan bakar.”

71. ak-karanı taanıgan

TT. akı karadan seçmek

harfiyen “ak ile karayı tanıyan”

anlamca İyi ile kötüyü ayırt edebilen. Bir şeyin doğru olup olmadığını bilen, adil ve anlayışlı.

Sotsiyal-demokrat partiyası doklad, lektsialar uyuştura kalganda, aga da barıp cür, közüñ açılats, ak-karanı taanıgan adamdar bar. (Bayalinov, FRA)

“Sosyal Demokrat Partisinin düzenlediği her toplantıya, her seminere katılan, gözünüz açılır, orada, iyi ile kötüyü ayırt edebilen adamlar var.”

72. aktı kara kıluu

TT. akı kara, karayı ak göstermek

harfiyen “akı kara yapmak”

anlamca Gerçeği saptırmak, var olanı yok saymak, tahrif etmek.

Aktı kara kılğan neme eken, çeenden çıkan! (Ümötaliyev, FRA)

“Gerçeği saptıran biriymiş,terbiyesiz!”

73. ak sarı başıl

harfiyen “ak sarı başı”

anlamca etn. Bu deyim, beklenmeyen afetlerin sağ salim atlatıldığı durumlarda adak kesilerek yapılan bir merasim ve bu merasimde adak olarak kesilen kurbanlık hayvan için kullanılır.

Eki cıl oorup ayıktı, Calgız erkek balabız, Ak sarı başıl aytkaşın, Azır barıp çalabız (folk., FRA)

“İki senedir hastaydı, Tek oğlan evladımız, Onun için bir adak adamıştık, Artık adağı keseceğiz.”

74. aydın on beşi kara, on beşi ak

harfiyen “ayın on beşi kara on beşi ak”

anlamca Bu deyim, her zaman aynı olmama durumu için, bir yolda yokuş da olur, iniş de olur ve bir şeyin iyisi de kötüsü de olur vb. anlamlarda kullanılır.

Ee balam, aydın on beşi kara, on beşi ak, aga kapa bolbo, senin da işiñ oñolor,- dep, çoñ enem maga köp akılduu, nuskaluu sözdörün aytar ele. (Ömürbayev, FRA)

“Ay oğlum, bir yolun inişi de olur, yokuşu da olur, senin de işlerin düzelir, diye büyük annem bana hikmetli sözlerini söylerdi.”

75. ce ak debey, ce kök debey

harfiyen “ya ak demiyor, ya gök demiyor”

anlamca Hiçbir şey söylemeyen, konuşmayan, cevap vermeyen.

Parizek ce ak debey, ce kök debey dımıp barattı. (Aşımbayev, FRA)

“Parizek hiç konuşmadan, cevap vermeden suskun gidiyordu.”

76. oozunan ak it kirip, kara it çıguu

harfiyen “ağına ak it girip kara it çıkmak”

anlamca Aklına ne gelirse onu söylemek, küfretmek, azarlamak, lânetlemek.

Orozkuldun oozunan ak it kirip, kara it çıgıp, atasının kozünço kızın döböt cıttabas kançık, künü bütküço kısır kalgan eşek dep, ...sogüp catkanın argasızdan... ukkan tura. (Aytmatov, FRA)

“Orozkul’un ağına geleni söyleyip, kayın pederinin gözü önünde karısını erkek köpek bakmayan kancık, hayatının sonuna kadar doğurmaz eşek diye azarladığını duymak zorunda kalmış.”

Kalıypa katındık kılıp alkınıp, oozunan ak it kirip, kara it çıkkan kündö da bir kebelip koygon emes. (Berdikeyev, FRA)

“Kalıypa kadınlık karakterini gösterip, nefes nefese kalarak ağızına geleni söylese de ona hiç aldırmamıştı.”

77. oozunan ak it kirip, sarı it çıguu (oozunan ak it kirip, kara it çıguu'nun varyantı)

harfiyen “ağızına ak it girip sarı it çıkmak”

anlamca Aklına ne gelirse onu söylemek, küfretmek, azarlamak, lânetlemek.

- Aa baldarıña! ... - dep bakıldagan ünü menen sögüp, oozunan ak it kirip, sarı it çıktı. ("Ala-Too", FRA)

“Ah, şu çocuklarına!” diyerek yüksek sesle küfür edip ağızına geleni söyledi.”

AK

II. Dürüst, doğru (insan için)

78. ak cürök

TT. iyi niyetli

harfiyen “ak yürek”

anlamca Gerçekleri söyleyen, birisi hakkında kötü düşüncesi olmayan, adil, iyi niyetli.

Ak iştegen, ak cürök, Açık köñül şat cüröt. (Osmonov, FRA)

“Dürüst çalışan, iyi niyetli insan; Gönlü açık şen olur.”

Sen oşondo ak cürök bolumuş bolup ketip kaldıñ. (Abdukaimov, FRA)

“Sen o zaman iyi niyetli birisi gibi davranıp çekip gittin.”

79. cürögü ak

harfiyen “yüreği ak”

anlamca Kalbi temiz, kötü bir niyeti yok, gönlü temiz.

Cürgön – turganınan oroyluk sezilgen menen cürögü ak beçaralar akıykattı, adamgerçilikti ıyık tutuşkan (Aşımbekov, FRA)

“Davranışlarından kaba biri gibi hissedilse de gönlü temiz zavallılar, gerçeği, insanlığı kutsal saymışlardır.”

80. işi ak

TT. yüzü ak

harfiyen “iş i ak”

anlamca Suçsuz, günahsız, temiz.

İşim ak eken, külügüm tabıldı! – dep, cürögünö aş barbay uuruga sırttan köz salat. (Osmanaliyev, FRA)

“Niyetim temizmiş, yüğrük atım bulundu” diyerek, boğazından yemek geçmeyip, hırsızı gözetler.”

İşim ak eken, tez ele aktalıp çıktım (“Ala-Too”, FRA)

“Suçsuzmuşum, uzun sürmeden aklandım.”

81. niyeti ak

TT. iyi niyetli

harfiyen “niyeti ak”;

anlamca İyi niyetli, hiç kimseye kötülük düşünmeyen.

Niyeti ak, peyli durus kişiler dayıma uşunday bolot. (Saatov, FRA)

“İyi niyetli, dürüst insanlar her zaman böyle olurlar.”

82. süttön ak

TT. ak süt emmiş; ak pak

harfiyen “sütten ak”

anlamca Tertemiz, hiçbir suçu olmayan.

Özüñ ele süttön ak kişi bolup kala bermeksiñbi? (“Ala-Too”, FRA)

“Sen kendin, tek başına tertemiz birisi olarak kalmak mı istiyorsun?”

83. süttöy ak (süttön ak’ın varyantı)

TT. ak süt emmiş; ak pak

harfiyen “süt gibi ak”

anlamca Tertemiz, hiçbir suçu olmayan.

Mezgilsiz ketken uulumdun niyeti süttöy ak ele, saga camandık oy oylooçu emes ele. (Abdukarimov, FRA)

“Zamansız vefat eden oğlumun niyeti süt gibi temizdi, sana karşı kötü bir düşüncesi yoktu.”

AK

III. Temizlik, arılık

84. ak cem

harfiyen “ak yem”

anlamca Eğitim aşamasındaki avcı kuşlara, tavında tutmak için suya konulup, kanı giderilerek verilen et.

85. ak söök

harfiyen “ak kemik”

anlamca 1. Asil, soylu kimse.

Oşolordun tukumdarı, oşol ak söök, tektüülördün ceen - tayakeleri.
(Osmanaliyev, FRA)

“Onların nesli, o asil soyluların yeğen ve dayılarıdır.”

Al dambıldaga alakalaşar uluttun ak sööktörün körbödü bele.
(Beyşenaliyev, FRA)

“O, müderrisle beraber her milletin asillerini görmemiş miydi?”

2. Çok nazik, çok saygılı, çok temiz.

Çınının sınıgınday bolgon ak söök kız eken. (FRA)

“Bir çini gibi nazik ve temiz soylu kızmış.”

86. ak sütün aktoo

harfiyen “ak sütünü hak etmek”

anlamca Annesini memnun edecek kadar hizmet etmek.

Anake, ak sütüñdö bir kezderde aktar mezgil da keler. (Bektenov, FRA)

“Anneciğim, ak sütünü helal ettireceğim zaman da gelecek.”

87. ak sütün keçüü

TT. hakkını helal etmek

harfiyen “ak sütünü bağışlamak”

anlamca Oğluna analık muvafakatını bildirmek, analık hakkını, ak sütünü helâl ettiğini söylemek.

Ak sütüñdö keçkeymin, botom, tilegiñe cetkeysin, botom. (Togolok Moldo, FRA)

“Ak sütümü helal ediyorum yavrum, dileğin gerçekleşsin yavrum.”

Altın apa, kor kızıñdan Ak sütüñdö keçe kör. (Aalı, FRA)

“Altın anam, zavallı kızına ak sütünü helal et.”

AK

IV. Namus, temizlik

88. ak cooluk

harfiyen “ak örtü, ak baş örtüsü”

anlamca Karı, kadın, namus anlamındadır.

Birinci baylık- den sooluk, ikinci baylık- ak cooluk. (makal, FRA)

“Birinci servet - sağlık, ikinci servet- namustur. (atasözü)”

Ak cooluk attuunun köbü uşul menin akeme moymolcup kılğıra karaganın köp baykar elem (Sıdıkbekov, FRA)

“Kadın adı olanların çoğunun, benim ağabeyime sevimli sevimli baktıklarına çok defa şahit olmuşum.”

89. ak coolugun başıñdan tüşpösün!

harfiyen “ak (beyaz) örtün başından düşmesin!”

anlamca "Namuslu, çoluk çocuklu ol, "aynı yastıkta kocayın" anlamında gelinlere verilen hayırlı dua, alkış.

- Kem bolbo, balam! Ak cooluguñ başıñan tüşpöy, baktıluu bol!- deşip, katındar çuuldap alkaştı (Cantöşev, FRA)

“- Eksik olma, evladım! Çoluk çocuklu olun, aynı yastıkta kocayın, mutlu olun, diye kadınlar hep beraber hayır dua ettiler.”

90. ak eleçek kiyirmek (ak cooluk’unun varyantı)

harfiyen “ak leçek giydirmek”

anlamca Karı, kadın, namus anlamındadır.

Tirüü canga ookat ötküdöy emes, üygö ak eleçek¹ kiyirdim (Beyşenaliyev, FRA)

“Yalnızlık çekilmez oldu, evlendim.”

¹Eleçek: Kadınların ak kumaştan kat kat daire şeklinde sarılmış baş giysi. Tüşöndörmö sözlük. s. 760.

91. ak eleçegin başıñdan tüşpösün! (ak coolugun başıñdan tüşpösün!'nün varyantı)

harfiyen “ak leçeğin başından düşmesin!”

anlamca Genç kıza düğünde söyleyen dilek. (YUD)

Ak eleçegiñ, başınañ tüşpösün, balam, ömürlüü bol! (“Ala-Too”, FRA).

“Ak leçeği başından düşmesin, evladım, ömrün uzun olsun”

Ak eleçegiñ başıñan tüşpösün. (YUD)

“Beyaz türbanın başından eksik olmasın.”

AK

V. Renk

92. ak baş

harfiyen “ak baş”

anlamca Atın ayağındaki yara.

Akmandın ceerde kaşkasının tuyagın carıp, barcayıp ak baş çıktı.
(Sidıkbekov, FRA)

“Akmanın akıtmalı turuncu donlu atının ayaklarına patlayarak ak baş yarası çıktı.”

93. ak öpkö boluu

harfiyen “ak akciğer olmak”

anlamca Nefes nefese kalmak, sürekli koşmanın, çabuk yürümenin neticesinde ve çalışmaktan dolayı çok yorulup, kımıldayamadan nefes alamamak; nefes darlığı rahatsızlığına yakalanmak.

Çülük tagıp murduna Ak öpkö bolup kurudu. (Toktogul, FRA)

“Burnuna halka geçirildi/ Nefes nefese kalana kadar çalıştırıldı.”

94. ak öpkö kılúu (ak öpkö boluu'nun varyantı)

harfiyen “ak akciğer kılmak”

anlamca Nefes nefese kalmak, sürekli koşmanın, çabuk yürümenin neticesinde ve çalışmaktan dolayı çok yorulup, kımıldayamadan nefes alamamak; nefes darlığı rahatsızlığına yakalanmak.

Arzandın şorposu tatıbayt bolup, körüngönü corgosuna kızıgıp çapkılup, küyüktürüp ak öpkö kıldı beken. (Kasimbekov, FRA)

“Bedava sirke baldan tatlıdır” denildiği gibi, yorgayı, her önüne gelen merakla öte beri nefes nefese kalacak şekilde koşturtup nefes darlığı rahatsızlığına uğratmış olabilir.”

95. *ak bolot mizin calaşuu*

harfiyen “ak çeliğin keskin tarafını yalamak”

anlamca Birbirine yemin etmek, ant etmek.

Ak bolot mizin calaşım, *namısın birge talaştım* ("Manas", FRA)

“Karşılıklı yemin ettim, namusunu birlikte savundum.”

AK

VI. Yaşlılık

96. *aksakal*

TT. aksakal; ak sakallı

harfiyen “ak sakal”

anlamca 1. Yaşlı ihtiyarlara, yaşı ilerlemiş kimseye yönelik kullanılır.

*Aksaka*² *bolup baldarga, Aramdık colgo kirbey cür.* ("Mendirman", FRA)

“Aksakal (baş göz olup) çocuklara, Sakın kötü yola düşmeyesin.”

Ak sakal?- *Kümüş taymanbay katuu unçuktu* (Osmanaliyev, FRA)

“Ak sakal! diye Kümüş çekinmeden sert bir şekilde seslendi.”

2. Görevi itibarıyla büyük olan kimselere karşı bir saygı ifadesi olarak kullanılır.

97. *aksakal köksakaldar*

TT. ak sakal, kara sakal

harfiyen “ak sakal gök sakallar”

anlamca Büyükler küçükler, ihtiyarlar gençler, hepsi, toplu olarak.

Ak-sakal, *köksakaldarın* *aytkandarına karaganda oluyazaadalar batıştan çığışka, çığıştan batışka ötköndö konup - tünöşöt, örgüşöt* (Kıdırmışev, FRA)

“Büyük küçük herkesin dediklerine göre, evliyalar batıdan doğuya, doğudan batıya geçerlerken konaklarlar, dinlenirlermiş.”

² Aksakal: İhtiyar. Yaşlı adam anlamlarına gelir ve saygı ifadesi olarak yaşca büyük ya da görevi itibarıyla üstün olan kimseler için kullanılır.

AK

VII. Tecrübe, ustalık

98. ak kaptal

harfiyen “beyaz yan”

anlamca 1. Pişmiş, çok şey görmüş, başından çok şey geçiren.

Al mındaydın dalayın körgön ak kaptal. (FRA)

“O, böyle şeyleri çok pişmiş birisidir.”

2. Atılğan, hazır cevap, kurnaz; tembel, inatçı.

Kee adam “ak kaptal” dep atak alğan, bir işke cumşay salıp cata kalğan. (Togolok Moldo, FRA)

“Bazı insanlar “işini bilen” unvanını almışlar, vazifelerini başkalarına yükleyip keyif sürmüşler.”

99. ak tañday

harfiyen “ ak damak”

anlamca Mümtaz şair, iyi şarkıcı, hatip, söz ustası.

Ak tañday akın Tokomdon Armanduu dalay sır öttü. (Nurkamal, FRA)

“Mümtaz ozan Tokom’un başından hüznü nice sır geçti.”

Ak tañday kaldı sayragan Akındar kaldı kalamdaş. (Malikov, FRA)

“Hatip ozan kaldı (bülbul gibi) öten, şairler kaldı kalemdeş.”

AK

VIII. Başarı

100. tööñ ak tuudu

harfiyen “deven beyaz doğurdu”

anlamca İşinde başarıya ulaştı.

Anın ak töösü tuudu. (FRA)

“O işinde başarılı oldu.”

AK

IX. İtiraf, suçsuzluk

101. ak çöp başta

harfiyen ” beyaz ot başta”

anlamca Oyunun kurallarına uymadığının veya konuşurken yanlış söylediğinin farkına varıp: “Yanlışlarım affedilebilir olsun.” diyerek ricada bulunma manasında kullanılır.

- *Bayke, ak çöp başımda, men sırdı saktay albay aytıp koyupturmun.* (Aalı, FRA)

“Ağabey, bağışla, ben sırrı saklayamayarak söyleyivermişim.”

AK

X. Cömertlik, saygınlılık

102. *ak körpö cayıl*

harfiyen “beyaz döşek yayıl”

anlamca 1. Dört dörtlük, toplumda itibar ve nüfuz sahibi kimse, sevimli.

Ak körpö cayıl, Atı elge dayın. (folk. FRA)

“Eli açık, cömertmiş, Adı halka duyulmuş.”

2. Cömert, eli açık, mert.

Demeyde koñşuga çık tatırbas Bukendin mınçalık ak körpö cayıl boluşun Zuurakan: “Ak baybiçe dağı tüş körgön go, kудay?”- dep, aldirtan tañdanıp koydu. (Sıdıkbekov, FRA)

“Hayatında komşusuna bir lokma bile ikram etmeyen Buken’nin bu kadar cömert davranmasına Zuurakan: “Tanrım, hanım galiba yine rüya görmüş olacak” diye hayret etti.”

AK

XI. Tokluk, bereket

103. *ak töönün kardı carılğan*

harfiyen “beyaz devenin karnı yarılmış”;

anlamca Tokluk ve bereketli olarak her şeyin bol olması, bolluğu ifade eder.

Ak töönün kardı carılğan toyuñar künü egin surap kelip oturam (Cantöşev, FRA)

“Çok bereketli şu toy gününde tahıl istemeye gelmiştim.”

AK

XII. Pamuk

104. *ak altın*

harfiyen “ak altın”

anlamca Pamuk.

Maşına burkan-şarkan cetpey tınıp, Arbitat ak altındı töö-töö kılıp.
(Abdıramanov, FRA)

“Makina durmadan gürültüyle çalışıyor, pamuğu toplayarak yer yere tepeler halinde yığıyor.”

AK

XIII. Hafif, şiddetli olmayan

105. ak caan

harfiyen “ak (beyaz) yağmur”

anlamca Damla damla yavaş olarak uzun bir süre süzülüp yağan yağmur için kullanılır.

Şamal basılıp kün ak caanqa aylandı. (Cantöşev, FRA)

“Rüzgar durdu ve yağmur çiseleyerek yağmaya başladı.”

Ak caan söögünön ötüp, kiyimi sığıp alma boldu. (Baytemirov, FRA)

“Çiselenen yağmur kemiklerine kadar işledi ve giyisileri sıırıslıklam oldu.”

AK

XIV. Beyaz tenli, güzel

106. ak cooluk

harfiyen “ak örtü,ak baş örtüsü”

anlamca Karı, kadın, namus anlamındadır.

Ak cooluk attuunun köbü uşul menin akeme moymolcup kılğıra karaganın köp baykar elem (Sıdıkbekov, FRA)

“Kadın adı olanların çoğunun, benim ağabeyime sevimli sevimli baktıklarına çok defa şahit olmuşum.”

107. ak cuumal

TT. akça pakça; ak pak

harfiyen “aka çalan”

anlamca Beyaz, solgun, soluk, solgun yüzlü, beyazımtırak; sarışın.

Kerilgen murut, ak cuumal kelbeti körköm er eken. (Bökönbayev, FRA)

“Pala bıyıklı, ak yüzlü endamlı bir yiğitmiş.”

Azim orto boyluu kelgen, ak cuumal, cıldızı carık ayal eken. ("Ala-Too", FRA)

"Azim, orta boylu, ak yüzlü ve sevimli bir bayanmış."

108. kızılı kızıl, ağı ak

harfiyen "kızılı kızıl, akı ak"

anlamca Güzel, zarif, her yönüyle güzel (kadın için kullanılır).

Şambettin tirüü kezinde Kalıypa kızılı kızıl, ağı ak, balkıygan aksargıl ayal emes bele. (Berdikeyev, FRA)

"Şambet hayattayken Kalıypa güzel, zarif, tombul, sarışın bir bayan değil miydi?"

"Kaynı?! Mendey bozala abışkanı kantıp kaynim deyt bu kızılı kızıl, ağı ak buralgan caş kelin?!" dedi bir oyu... (Kasimbekov, FRA)

"Kayın birader? Benim gibi bir ihtiyara nasıl kayın biraderim der, bu, güzel genç gelin" dedi bir kendi kendine.... "

AK

XV. Dilek, istek

109. ak etkenden tak etüü

harfiyen "ak etmekten tak etmek"

anlamca Birisine veya bir şeye ulaşmayı çok arzulamak, istemek, dilemek.

Bir ılayıktuu cerge berip, tındırsam değende ak etkenden tak etet. (Kuşubekov, FRA)

"Uygun bir yere versem de rahatlasam diye çok arzuluyordu."

Koysun elge aralaşsam değende ak etkenden tak etken. (Medetov, FRA)

"Koysun halkına karışsam diye çok arzuluyordu."

AK

XVI. Besili, semiz, sağlıklı

110. ak ettüü

harfiyen "ak etli"

anlamca Çabuk zayıflamayan, kendini bir formda koruyan; dayanıklı, canlı (atlar için).

Ak ettüü mal. (FRA)

“Etli hayvan.”

AK

XVII. Tembellik

111. ak kol

harfiyen “ak kol”

anlamca Ağır işlere elini değdirmeyen, zor işleri yapmayan, öyle işlerden kaçınan, tembel, kendi rahatını düşünen.

Alar ak kol bolup caman üyrönüp ketiştı (Sıdıkbekov, FRA)

“Onlar tembelliğe kötü alıştılar.”

AK

XVIII. Saflık

112. ak koydon ańkoo, boz koydon momun

harfiyen “ ak koyundan saf, boz koyundan sakın”

anlamca Hiçbir şey görmemiş, bilmeyen, öğrenmeye isteği olmayan, bilse bile bilmemezlikten gelen kurnaz, uyanık.

Asan bizge ak koydon ańkoo, boz koydon momun bolup körüngön ele
(“Kırgızstan Madaniyatı”, FRA)

“Asan bize çok saf birisi gibi görünmüştü.”

AK

XIX. Kepek

113. ak küp³

harfiyen “ak tüy”

anlamca 1. Daha çok kızamık, suçiçeği hastalığı ile hastalanan insanda, yaraların iyileşip kabuğu düştükten sonra kabuk altındaki beyaz kepeklerin döküldüğü süre.

Uluu tumoo çığıp aygıp, ak küp bolup kalıptır. (FRA)

“Çok kötü hastalandıktan sonra iyileşmiş, şişmiş.”

2. Derinin kabarıp beyaz bir şiş halini alması.

Mınça emne ak küp bolup kalqansıñ? (FRA)

“Niye bu kadar şiştin!”

³ Küp: Kuş yavrularının ilk ince tüyü. (YUD s. 468)

3. Kuş yavrusunun teninin yumuşak ince sarı tüylerle örtülmeye başladığı zaman.

Ak küp bolgon balapan çıypıldap, enesinin oozunan cem talaşat
(“Sovettik Kırgızstan”, FRA)

“Teni ince sarı tüylerle örtülü kuş yavrusu, cik cik öterek annesinin ağzındaki yemi almaya çalışıyor.”

4. (şaka) Kırgız gençlerden faaliyette bulunan üyeleri.

Ak küp bolup şişip kalıptır. (YUD)

“O şişti, şişmanladı”

AK

XX. İçki

114. ak moldo

harfiyen “ak molla”

anlamca hlk. Votka, alkollü içecek.

“Ak moldo” dep aytpay cürçü araktı, Arak kaçan “moldomun” dep saga ayttı. (Sarnogoyev, FRA)

“Votkaya “ak molla” deme. Votka ne zaman “mollayım” dedi sana?”

Ak moldodon içeli (“Ala-Too”, FRA)

“Votkadan içelim.”

AK

XXI. Süt ürünleri

115. eerdı akka tiyüü

harfiyen “dudağı aka değmek”

anlamca Yiyeceklerine süt ürünleri eklenip, karnı sütlü yemeklere doymak.

– Ooba, eerdibiz akka tiyip, baldar balıkka toyup oñup kaldık.
(Ukayev, FRA)

“Evet, dudağımız ayran süt görüp, çocuklar karınlarını balıkla doyurup, durumumuz düzeldi.”

APPAK

Pekiştirmeli renk isimleri

XXII. Bembeyaz

116. oozun appak kılou

harfiyen “ağızını bembeyaz yapmak”

anlamca Çok sert davranıp bir daha konuşmaz ve ses çıkarmaz hâle getirmek.

Bulardın karmaym degen kolun kagıp, süylöym degen oozun appak kılıp basıp ketiptir. (Abdukaimov, FRA)

“Bunların uzanan ellerini itip, söylemek istediklerini söylettirmeyip susturmuş, yatıştırmış.”

Atama karşı çıgıp oozun appak kılayın degen elem, raistin köz ımdap, erdin kıskaninan ulam unçukpay kaldım. (Cantöşev, FRA)

“Babama karşı koyarak susturmak istemiştin, fakat köy başkanının göz kırıp dudaklarını bükmesinden dolayı sustum.”

APPAK

Pekiştirmeli renk isimleri

XXIII. Aydınlık, ışıklı

117. tañdı appak attıruu

TT. tan ağarmak (ya da atmak), tan yeri ağarmak

harfiyen “sabaha kadar uyumamak/şafağı uyumadan karşılamak”

anlamca Gece boyunca uyumadan, gözlerini kırpmadan sabahı karşılamak.

Tañdı appak atırdım. (“Ala-Too”, FRA)

“Şafağı uyumadan karşıladım.”

AK

Fiil şekilleri: agar-

XXIV. Korkmak, çok düşünmek

118. çaçı agaruu

TT. saç baş ağarmak

harfiyen “saç baş ağarmak”

anlamca Çok endişelenmek, korkmak, kederlenmek, bir şey hakkında düşünmek.

Uşul senin sırrıñdı çaşıram dep, biröö bilip kalbasa eken dep cürüp çaçım agarıp ketti. (Sıdıgalıyev, FRA)

“Senin bu sırrını kimse öğrenmesin diye kederlenerek saçlarım ağarmaya başladı.”

Aytıp atıp çaçım agardı, til albagan bala eken. (Baytemirov, FRA)

“Söyleye söyleye saçlarım ağardı, laf dinlemez çocukmuş.”

AK

Fiil şekilleri: agar-, agart-

XXV. Memnun olmak, dinlenmek, kindar olmamak

119. *dili agaruu*

harfiyen “gönlü ağarmak”

anlamca Gönlünde kötü bir düşüncesi olmamak, memnun olmak, kindar olmamak.

Kulkişinin dili ulam agarıp barattı. (Kasimbekov).

“Kulkişi'nin gönlü gittikçe ferahlamaya başladı. (Kasimbekov).”

Dili agarıp, alarga ıraazılığın bildirip ketti (“Leninçil çaş”, FRA)

“Gönlü ferahlayıp, onlara memnuniyetini bildirerek gitti.”

120. *köñülü agaruu*

harfiyen “gönlü ağarmak”

anlamca Birisine olan memnuniyetsizliğin, dargınlığın gitmesi, sona ermesi.

Bir kezdeki üzöñgü kağışıp birge cürgöndörü esine tüşüp, köñülü agarıp, bala sıyaktuu kañırığı tütödü. (Kasimbekov, FRA)

“Atlariyla yan yana gezdikleri eski günlerini hatırlayarak dargınlığı gitti, ve çocuk gibi ağlayası geldi.”

Sıyıña karata - sıy, senin da köñülüñ agarıp ketkeni oñ. (Medetov, FRA)

“Saygına karşı - saygı, senin de dargınlığın gitsin.”

121. *köñülün agartuu*

harfiyen “gönlünü ağartmak”

anlamca Memnun etmek, razı kılmak, yatıştırmak.

Kezdeşkende ele ak tilek aytıp, köñülün agartıp salganına töböcü kökkö cetti (Aşimbaev, FRA)

“Buluştukları zaman iyi niyetler söyleyerek memnun ettiği için ço sevindi, başı göğe erdi.”

122. köönü agaruu (köñülün agartuu'nun varyantı)

harfiyen "gönlü agarmak"

anlamca Memnun etmek, razı kılmak, yatıştırmak.

- Kep uulunda. Köönü agarbay ketti. Kanı kaynap kekti köödönünö bek tüydü. (Beyşenaliyev, FRA)

– Söz oğlunda. Memnun olmadan gitti. Öfkeli ve kalbinde hala kin besliyor"

123. söögü agaruu

harfiyen "kemiği ağarmak"

anlamca 1. Kilo almak, düzelmek, dinlenmek

Söögü agarsın Algara, Köp minildi canıbar. ("Semetey", FRA)

"Dinlensin Algara, Çok binildi zavallı."

2. Çok memnun olmak.

Aytkan sözdörünö söögübüz agardı. (FRA)

"Söylediklerine çok memnun olduk"

2. ALA

2.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE ALA

ALA

I. Yarı güneşli, sabahın erken saati, aydınlık karanlık karışımı

124. ala gün

Havanın yarı güneşli yarı gölgeli durumu. (PÜS)

125. alaca aydınlık

Yarı aydınlık.

Bana harbin açık yüzü işte o Beyrut alaca aydınlığında göründü. (F. R.

Atay Zeytindağı 86. (ÖTS)

126. alaca karanlık

1. Yarı karanlık(AKS)

2. Güneşin doğmasına yakın beliren, doğmasından az önceki ya da batmasına yakın görülen, batmasından az sonraki yarı aydınlık.

Sabah alaca karanlıkta yola çıktık. (PÜS)

ALA

II. Karışık, orta

127. ala keyf

Çakır keyif, keyifli.

Kızıroğlu, Köroğlu, ala keyf olarak, bara düzüldüler. (M. Kaplan, Köroğlu Destanı, 275, ÖTS)

ALA

III. Karışık renkli, birbirine uyuşmayan renkler

128. alaca bulaca

Birbiriyle pek uyuşmayan renklerde oluşmuş, karışık renkli (PÜS)

129. alaca dana, ak buzağı sade sizde mi var?

Güzel şeylerinizle bu denli övünmeyin. Benzerleri bizde de, başkalarında da var. (PÜS)

130. alacalı bulacalı

Zevksiz bir şekilde karışık renkli. (ÖTS)

ALA

IV. Kötü, olumsuz

131. alayı karayı yığmak

Bütün kötü olasılıkları sayıp dökmek. (PÜS)

2.2. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE ALA

ALA

I. Karışık renkli, orta

132. ala buurul (ala küü'nun varyantı)

TT. ala keyf

harfiyen “açık kır donlu” (at için)

anlamca Yarı sarhoş, çakır keyif, biraz sarhoş, düşmeyecek derecede sarhoş.

Atam bir az ala buurul öñdönöt. (“Çalkan”, FRA)

“Babam yarı sarhoş gibi.”

133. *ala cazdan*

harfiyen “ala bahardan beri”

anlamca İlbaharın başlangıcından beri.

Ala cazdan *beri künü-tünü boz ketpeyt.* (Cantöşev, FRA)

“İlbaharın başlangıcından beri gece gündüz sis gitmiyor.”

134. *ala döñ*

harfiyen “ala tepe”

anlamca Sıcaklığını giderip biraz soğutmak, hemen içmek için soğuk su katılarak hazırlanan et suyu; çorba.

Etten kiyin bir çınıdan ala döñ içtik. (“Ala-Too”, FRA)

“Etten sonra birer kâse soğutulmuş çorba içtik.”

135. *ala küü*

TT. *ala keyf*

harfiyen “ala keyf”

anlamca Yarı sarhoş, çakır keyif, biraz sarhoş, düşmeyecek derecede sarhoş.

İşine da demeydegisindey ala küü bolup bardı. (Saatov, FRA)

“Her zamanki gibi işine çakır keyifli (sarhoş) gitti.”

136. *ala küzdön*

harfiyen “ala güzden”

anlamca Sonbaharın ilk günlerinden.

Ala küzdön *berki emgegibiz kaytıp kalar dep catam.* (Cantöşev, FRA)

“Sonbaharın ilk günlerinden beri harcadığımız emeğin karşılığını alacağımızı düşünüyorum.”

137. *ala tuyak*

harfiyen “ala toynak”

anlamca Yabancı, başka, çalınarak getirilmiş.

Ala tuyak *mal.* (FRA)

“Ala toynaklı hayvan.”

138. *çambıl ala*

harfiyen “kirli benekli”

anlamca Kirli, pis, bayağı, temiz değil.

Baarı teñ çambıl ala bolup cüdöp, kıynalıp iştep catışat. (Sasıkbaev, FRA)

“Herkes kirli kuvvetten düşmüş şekilde çalışıyor.”

139. kök ala koydoy soyuu

harfiyen “boz koyun gibi kesmek”

anlamca Çok kötü dövmek, dayak atmak, pataklamak.

Ayıldın een baştarı keçe künü starçındı kök ala⁴ koydoy soyuptur.
(Kaimov, FRA)

“Köyün serserileri dün başçavuşu çok kötü pataklamışlar.”

ALA

II. Kötü, olumsuz, eşitsizlik

140. adam alası içinde

harfiyen “insanın alası içindedir”

anlamca İnsanın sırrını onun dış görünüşüne bakarak bilmek zordur, insanın her şeyi içindedir anlamında.

Adam alası içinde emespi, balkim sizdin şegiñiz bardır kimdir biröödön? (Borbiev, FRA)

“İnsanın içinde ne olduğunu bilemez diyorlar ya, belki sizin vardır şüphelendiğiniz birisi?”

141. ala kanat

harfiyen “ala kanat”

anlamca Sebatsız, istikrarsız, övüngen, muzip.

Ala kanat cigitke kılıñdagan kız cakşı. (folk., FRA)

“Sebatsız delikanlıya işveli kız iyidir.”

Ömürzaktın “tokto, koy” degenine Satılğan ala kanat kılçayıp koyboy.
(Beyşenaliyev, FRA)

“Ömürzak’ın “dur, yapma” dediğine muzip Satılğan kulak asmıyor.”

⁴ Kök ala’yı Yudahın sözlüğünde tüy rengi olarak gri boz olarak, mecazi anlamı ise morluk olarak açıklamaktadır.

142. ala kol

harfiyen “ala el”

anlamca Adaletsiz, hepsine eşit ve aynı davranmayan, insanlara durumlarına göre muamele eden.

Ala koldordun arasında çaşagan eken. (“Çalkan”, FRA)

“Adaletsizlerin arasında yaşamış.”

143. ala koldoo

harfiyen “ala destek vermek”

anlamca Adaletsiz davranmak, eşit davranmamak, denk bakmamak.

Ala koldop ketti,- dep, artımdan kübür kalbasın. (folk., FRA)

“Adaletsiz davrandı diye arkamdan dedikodu yapmasınlar.”

144. ala koydu bölö kırkuu

harfiyen “ala koyunun yününü ayırarak kırmak”

anlamca Herkese eşit davranmamak, denk bakmamak.

Ala koydu bölö kırkpay, elge tegiz kara. Birok dale bolso ala koydu bölö kırkıp catabız. (Sıdıkbekov, FRA)

“İnsanların durumlarına göre davranmaktansa halka eşit bak. Ancak hala herkese eşit davranamıyoruz.”

145. ala kula körüü

harfiyen “ala kula görmek”

anlamca Eşit görmemek, eşit muamele etmemek, hepsine eşit bakmamak.

Öz baldarıñdı özüñ ala-kula körgönüñ, tarbiya işin cakşı tüşüñböğöndüğüñdün belgisi. (“Mugalimder Gazetesi”, FRA)

“Çocuklarına eşit davranmaman, terbiye işini iyi anlayamadığının göstergedir.”

146. ala kula kılou

harfiyen “ala kula yapmak”

anlamca Birliğini bozmak, bereketini kaçırmak.

Ala-kula kılgañıñ, alardın ırkın buzgañıñ. (“Çalkan”, FRA)

“Ala-kula etmen, onların birliğini bereketini bozmandır.”

147. *ııı ala*

harfiyen “ııı ala”

anlamca Kötü niyetli, niyeti bozuk.

Al bulardın arasında ııı ala şumdar bolbogoy ele dep şekşinet.
(Aşımbayev, FRA)

“O, bunların arasında art niyetli kurnazların olacağından şüpheleniyor.”
Baybağış ulunan Konokbay menen Boobek eköönün ııı ala ekeni anıktaldı. (Ögöbayev, FRA)

“Baybağış oğullarından Konokbay ile Boobek ikisinin niyetlerinin kötü oldukları tespit edildi.”

148. *ııinde alası bar*

harfiyen “ııinde alası var”

anlamca Niyeti ak olmayan, kötü niyetli, aklında kötü düşüncesi olan.

ııinde alası bar adamdar cazsa cazgandır, calaa caap. (Abakirov, FRA)

“Kötü niyetli insanlar yazmış olabilirler iftira ederek.”

149. *ııinde ala kurtu bar*

harfiyen “ııinde ala kurdu var”

anlamca Biraz kurnaz, atılğan.

Canagı çarba işterinin başçısı Tilen ııinde ala kutru bar neme.
(Kıdırmışev, FRA)

“Biraz önceki çiftlik işleri başkanı Tilen biraz atılğan birisi.”

ALA

III. İyi, olumlu

150. *ala cipti attabagan*

harfiyen “ala ipten atlamayan”

anlamca Birisi hakkında kötü düşünmeyen, kötü işe yeltenmeyen, birisinin bir şeyini almayan, bozuk düşüncesi olmayan.

Menin apam ömüründö ala cipti attabagan saakı kişi ele. (Kaimov, FRA)

“Benim annem hayatında kötü işe yeltenmeyen dürüst bir insandı.”

151. ala kıldı attabagan (ala cipti attabagan'nın varyantı)

harfiyen “ala kıldan atlamayan”

anlamca Birisi hakkında kötü düşünmeyen, kötü işe yeltenmeyen, birisinin bir şeyini almayan, bozuk düşüncesi olmayan.

Ala kılıñdı attabagan ak baybiçeñ boloyun dep uul-kız östürgön men akmakmın,- dedi Buken çamınıp. (Sıdıkbekov, FRA)

“Yanlış hareket yapmayan iyi hanımın olayım diye oğul-kız büyüten ben ahmağım” dedi Buken atılıp.”

152. ala köödön

harfiyen “ala göğüs”

anlamca 1. İyi kalpli ve safça biri; kötülüğü, hilesi yok.

Ala köödön kürsüldöñ Ancıyandık ayrı sakal Sancıbek. (“Manas”, FRA)

“Saf, hilesiz, gür sesle konuşan, Andıcanlı, ayrık sakallı Sancıbek.”

2. Övüngen, sebepsiz yere kibirlenen, ciddî olmayan, uçarı.

Ala köödön adamdar, kuru dürmöt mılıktay. (Ösönbayev, FRA)

“Saf(iyi niyetli) insanlar, kuru sıkı mermili tüfek gibidir.”

153. ala köödök (ala köödön'nun varyantı)

harfiyen “ala çocuk”

anlamca 1. İyi kalpli ve safça biri; kötülüğü, hilesi yok.

2. Övüngen, sebepsiz yere kibirlenen, ciddî olmayan, uçarı.

Ala köödök emes bele, şordu? (Cusupov, FRA)

“Safdil değil miydi, bahtsız?”

Adam balasının arasındaki neeti aktı ayabagan anık ala köödök akmaktar uşunday topko catat (Osmanaliyev, FRA)

“İnsanlar arasındaki iyi niyetliye acımayan kavrayışsız ahmaklar bu gruba girmektedirler.”

154. ala öpkö (ala köödön'nün varyantı)

TT. övüngen

harfiyen “ala akciğer”

anlamca 1. İyi kalpli ve safça biri; kötülüğü, hilesi yok.

2. Övüngen, sebepsiz yere kibirlenen, ciddî olmayan, uçarı.

Apırılıtp kalp aytıp, Ala öpkö bolot arı cok. (Toktogul, FRA)

“Abartarak yalan söyleyerek, övünür durur utanmaz.”

ALA

IV. Yarı ışıklı, yarı karanlık, seyrek

155. ala çokul

harfiyen “alaca tepeli”

anlamca Eşit olmayan, denk olmayan, aynı olmayan.

Küzdüktün kee bir ceri cakşı emes, ala çokul bolup kalıptır. (“Leninçil caş”, FRA)

“Ekinin bazı yerleri iyi değil, seyrek kalmış.”

156. ala kölökö

harfiyen “ala gölge”

anlamca Güneş ışınlarının düzgün dağılmayıp yer yer görüldüğü gölge.

Too kırkaları ala kölökögö caşınıp kooz körünüp turat, kün keç beşim, too için ala kölökö baskan. (Cantöşev, FRA)

“Dağ sırtları ala gölgelere saklanarak güzel gözüküyorlar; akşama doğru dağ içini ala gölgeler kaplamış.”

157. ala topoloñ

harfiyen “ala kargaşa”

anlamca İntizamsızlık, kargaşalık, inhilâl, anarşi, isyan.

Uçur uşintip ala topoloñ bolgonduktan, ar kim kulagın türöt. (Cantöşev, FRA)

“Zaman böyle kargaşalık içinde olduğu için herkes kulağını kabartıyor.”

ALA

V. Utanç, mahcubiyet

158. boz ala boluu

TT. kızarıp bozarmak

harfiyen “boz ala olmak”

anlamca Rezil olmak, mahcup olmak, utanç verici bir durumda kalmak, gücenmek.

Atamdı maktayt ko degen oydo turgan baydın uulu boz ala bolup turup kalat. (Bayalınov, FRA)

“Babamı övecek” diye düşünen zenginin oğlu rezil oldu.”

Baya küünü Tookem aytkanday, boz ala bolup kalıp kaldım.

(Kıdırımışev, FRA)

“Geçen günü Tooken’in dediği gibi rezil oldum.”

159. **boz ala kılúu**

TT. kızarıp bozarmak

harfiyen “boz ala yapmak”

anlamca Birisini rencide etmek, utanç verici bir duruma düşürmek, küstürmek.

Ayılanasındagı bir koçuş kişinin azınoolak bakırların kubantıp, köbüröök cakının boz ala kılıp ökünttü. (Beyşenalıyev, FRA)

“Etrafındaki bir avuç insanın arasından fakirlerini sevindirerek, sayıca fazla olan yakınlarını utanç içinde bırakıp pişman etti.”

ALA

VI. Heyecan, korku

160. **ala barman**

harfiyen “alaca ferman”

anlamca Sağına soluna bakmayan, aceleci.

Ala barman adamga akıl aytsañ tıñşabayt. (Kalık, FRA)

“Telaşlı adama akıl söylesen, rahat etmez.”

161. **közü ala çakmak boluu**

TT. gözleri süzölmek

harfiyen “gözlerinde ala çakmak olmak”

anlamca 1. Gözlerinin önü kararıp, bilincini kaybedip hiçbir şey göremez olmak.

Ekinçi colu urulgan kamçının uçu üstüñkü eringe kelip tiygende Alımkuldun közü ala çakmak bolo tüştü. (Abdukarimov, FRA)

“İkinci defa vurulan kamçının ucu üst dudağına değdiğinde Alımkul’un gözlerinde şimşek çaktı.”

2. Çok korktuğu zaman, çok şaşırdığı zaman ne yapacağını bilemek.

Sapar özünün familiasın körüp, közü ala çakmak boldu. (Bökönbayev, FRA)

“Sapar kendi soyadını gördüğünde çok şaşırdı.”

3. Çok heyecanlanma, heyacandan kendini durduramama veya çok sarhoş olma durumu.

Bazarı cürüp turganda kimdin közü ala çakmak bolboyt.
(Osmanaliyev, FRA)

“İşi yolundaysa kim çok heyecanlanmaz ki?”

162. közü ala çakmaktoo (közü ala çakmak boluu'nun varyantı)

TT. gözleri oynamak

harfiyen “gözü ala çakmak”

anlamca 1. Gözlerinin önü kararıp, bilincini kaybedip hiçbir şey göremez olmak.

2. Çok korktuğu zaman, çok şaşırdığı zaman ne yapacağını bilemek.

3. Çok heyecanlanma, heyacandan kendini durduramama veya çok sarhoş olma durumu.

Oo, bul Ergüldün közü ala çakmaktap, ıktıtıp turgan kezi eken dep külüp kalıştı. (“Çalkan”, FRA)

“Vay, bu Ergül'un farfaralık edip hıçkırığı tuttuğu anıymış” diyerek gülüştüler.”

3. BOZ

3.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE BOZ

BOZ

Fiil şekilleri: bozar-

I. Utanmak

163. kızarıp bozarmak

Utanmak, utancından renkten renge girmek, mahcup olmak.

Halbuki başkasını müşkül duruma düşürmekten, onun çırpındığını, kızarıp bozardığını, utancından renkten renge girdiğini görmekten zevk almak her halde duygulu insanların kârı değildir.- (A. M. Efendi. Obur ve Kambur, 59, ÖTS)

3.2. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE BOZ

BOZ

I. Utanç, mahcubiyet

164. boz ala boluu

TT. kızarıp bozarmak

harfiyen “boz ala olmak”

anlamca Rezil olmak, mahcup olmak, utanmak, utanç verici bir durumda kalmak, gücenmek.

Atamdı maktayt ko degen oydo turgan baydın uulu boz ala bolup turup kalat. (Bayalinov, FRA)

“Babamı övecek” diye düşünen zenginin oğlu rezil oldu.”

Baya küñü Tookem aytkanday, boz ala bolup kalıp kaldım. (Kıdırmışev, FRA)

“Geçen günü Tooken’in dediği gibi rezil oldum.”

165. boz ala kılúu

TT. kızarıp bozarmak

harfiyen “boz ala yapmak”

anlamca Birisini rencide etmek, utanç verici bir duruma düşürmek, küstürmek.

Ayılanasındagı bir koçuş kişinin azınoolak bakırların kubantıp, köbüröök cakının boz ala kılıp ökünttü. (Beyşenalıyev, FRA)

“Etrafındaki bir avuç insanın arasından fakirlerini sevindirerek, sayıca fazla olan yakınlarını utanç içinde bırakıp pişman etti.”

BOZ

II. Genç, toy

166. boz bala

harfiyen “boz oğlan”

anlamca Her şeyin sağını solunu tam anlamıyla daha anlayamamış; ergenlik çağına ermiş, fakat henüz delikanlılık olgunluğuna erişememiş genç erkek.

Kız – kelin menen öñ boz bala köldün kılaasına çığıştı (Sıdıkbekov, FRA)

“Kız-gelinlerle beraber toy delikanlı da gölün kıyısına vardı.”

Alardın közünö men boz bala, kaparlarına ilip tootuşpayt
(Beyşenaliyev, FRA)

“Ben onların gözünde henüz genç bir oğlanım, ciddiye almıyorlar bile.”

167. **boz baş**

harfiyen “boz baş”

anlamca Olgunluğa erişememiş, daha hayatın zorluğunu tatmamış, henüz sağını solunu ayıramayan genç; toy, taze, körpe.

Beş coldoşuñ bar eken, Beşoo teñ boz baş bala eken. (Sarinci- Bököy, FRA)

“Beş arkadaşın varmış, beşi de daha toymuş.”

Cakında Kulcığaçtan kelgen bir boz baş bala elçi, dal uşul özün olturgan üydö bolup, kilemge çok çaçtı. (Osmanaliyev, FRA)

“Bir süre önce Kulcığaç’dan gelen genç toy elçi, tam şu senin oturduğun evde kalmış, kilime kor dökmüştü.”

Aytor, muruntugu boş boz baştar minday tursun, er ortonu kök ala sakaldarga çeyin tigil maktoonun kulak türüp uguşat. (Sıdıkbekov, FRA)

“Kısacası, sadece körpe oğlanlar değil, ihtiyarlar bile o övgüyü pür dikkat dinliyorlar.”

168. **boz ulan**

harfiyen “boz oğlan”

anlamca Daha evlenmemiş genç erkek, bekâr delikanlı.

Baken anda boz ulan. Mümkün uşu kızga birinçi colu aşık boluşudur.
(Kaimov, FRA)

“Baken o zaman daha evlenmemiş genç bir delikanlıydı. Belki bu kız onun ilk aşkıdır.”

Boz ulan kezimde, şaarda okuunu bütör cılı catakananı taştap ketip kaldım. (Cusupov, FRA)

“Daha evlenmemiş bir gençken, şehirde, okuldan mezun olacağım yıl yurdu terkettim.”

BOZ

III. Renksiz, sade

169. boz töböl

harfiyen “boz tepe”

anlamca Gösterişi olmayan, sade.

Ançalık kooz köynök kiyüü minday tursun boz töböl kiyinüügö da cetpegen kez bolbodubu (“Ala-Too”).

“O kadar güzel giyinmek bir yana, sade giyinmeye bile imkanımız olmadı (Ala- Too).”

BOZ

IV. Renk

170. tay kaçırbas boz aygır

harfiyen “tay kaçırmaz boz aygır”

anlamca dial. Halkını saldırı, yağma ve kargaşalıktan uzak tutan, her zaman halkı için hizmet eden, cömert, adil insan.

Oşon üçün eline karamduu, kara kıldı kak cargan kalıs, keçirimçil, peyli keñ curt atasın “tay kaçırbas boz aygır” dep koyot. (Kasimbekov, FRA)

“Bu yüzden halkına hizmet eden, adil, hoşgörölü, cömert, halk atasına (yöneticiye) “tay kaçırbas boz aygır” derler.”

Bolsoñ oşo “tay kaçırbas bozoygır” bol. (Kasimbekov, FRA)

“Olacaksan öyle adil, halkına hizmet eden birisi ol.”

171. boz torgoy koy üstündö cumurtkaloo (koy üstündö cumurtkaloo’nun varyantı)

harfiyen “boz tarla kuşu koyunun üstünde yumurtlamak”

anlamca Bereketli ve huzurlu bir yaşam, saadet devri gelmek.

Alış-beriş, katışıñardı ulap, koy üstündö torgoy cumurtkalağan, baygerçilikte çaşay berisiñer. (Beyşenaliyev, FRA)

“Alış verişlerinizi, ilişklerinizi devam ettirip, huzur ve refahın hakim olduğu bir yaşam sürdürmeye devam edeceksiniz.”

BOZ**V. Kirli, lekeli****172. boz kıroo**

harfiyen “boz kırağı”

anlamca 1. Güz sonundaki kırağı, kırç.

Boz kıroo cañı tüşkön. (Bektenov, TÜŞ)

“Boz kırağı yeni düştü.”

2. Güz, geç güz.

Boz kıroo çende kapısının (talga) eçkinin tişi tiyip, kelerkide önör-önböstügünö şek tuudurğan. (Beyşenaliyev, TÜŞ)

“Boz kırağı düştüğü anda keçi söğüt ağacına, dişini değdirmiş, gelecekte bu ağacının yetişip yetişmeyeceği belli değil.”

BOZ**Fiil şekilleri: bozor-****VI. Utanmak, rezil olmak****173. bir kızarıp, bir bozoru (bir bozorup, bir kızaruu'nun varyantı)**

TT. kızarıp bozarmak

harfiyen “ bir kızarıp, bir bozarmak”

anlamca Suçluluğu ortaya çıkıp rezil olmak, mahcup duruma düşüp gücenmiş olmak.

Bayımbettin bir kızarıp, bir bozorup ızalanganın, birok kayaşa aytpay sabırduu uluulugun sıylaganın baamdadı. (Beyşenaliyev, FRA)

“Bayımbet’in yüzü bir kızarıp, bir sararıp gücendiğini, ama karşı gelmeyip gösterdiği sabırlı olma yüceliğine saygı duyduğunu fark etti.”

174. bir kubarıp bir bozoru (bir bozorup, bir kızaruu'nun varyantı)

TT. sararıp solmak

harfiyen “ bir solup, bir bozarmak”

anlamca Suçluluğu ortaya çıkıp rezil olmak, mahcup duruma düşüp gücenmiş olmak.

Bir kubarıp, bir bozorup, emne kıların bilbey turup kaldı. (“Ala-Too”, FRA)

“Bir sararıp, bir solup (mahcup olup), ne yapacağını bilemedi.”

“Kara bet” degen katuu sözdü ugup bir kubarıp, bir bozorup turgan Agırgayga tigilerdin sözü em bolo tüştü okşoyt. (Ümötaliyev, FRA)

“Kara yüzlü” diyen kötü sözü duyunca mahcup bir durumda kalan Agırgay’a diğerlerin sözü iyi geldi galiba?”

175. **bir bozorup, bir kızaruu**

TT. kızarıp bozarmak

harfiyen “bir bozarıp, bir kızarmak”

anlamca Suçluluğu ortaya çıkıp rezil olmak, mahcup duruma düşüp gücenmiş olmak.

Laniçek bir bozorup, bir kızarıp oturdu. (Aşımbayev, FRA)

“Laniçek çok mahcup olmuş, bir sararıp bir kızarıyordu.”

Çagır başka çaptırganday bir bozorup, bir kızardı. Kolundagı kur tüşüp ketti. Osmanaliyev, FRA)

“Çagır başına sanki birisi vurmuş gibi bir sararıp, bir kızardı (rezil oldu). Elindeki kemer düşüverdi.”

4. BUURUL

4.1. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE BUURUL

BUURUL

I. Renk

176. **ala buurul** (*ala küü*’nin varyantı)

harfiyen “açık kırmızı” (at için)

anlamca Yarı sarhoş, çakır keyif, biraz sarhoş, düşmeyecek derecede sarhoş.

Atam bir az ala buurul öñdönöt. (“Çalkan”, FRA)

“Babam yarı sarhoş gibi.”

BUURUL

II. Yaşlılık

177. **buurul çaç**

harfiyen “ağarmış saç” (YUD)

178. buurul čak

harfiyen “ağarmış çağı”

anlamca İnsanın saçı ağardığı dönem. (YUD)

BUURUL

III. Beyaz

179. buurul tün

harfiyen “beyaz gece” (YUD)

5. ÇAAR

5. 1. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE ÇAAR

ÇAAR

I. Tecrübe

180. çaar baş

harfiyen “çilli baş”

anlamca Çok şey başından geçirmiş, tecrübeli, çok görmüş, yaşlı kimse.

Birok bulardın içinen öz cañılıştığın taza moynuna albagan çaar baştar azır da togolok arızdı toktoşuşa elek.

“Fakat bunların içinden kendilerinin hatalarını hiç itiraf etmeyen çok görmüşler şikayet mektuplarını göndermeye hala gönderip duruyorlar”
 (“Sovettik Kırgızstan”, FRA)

II. Kötü, olumsuz

181. çaar içegi

harfiyen “benekli bağırsak”

anlamca Kaprisli, kurnaz, uyanık, yalandan dürüst görünen, kolaylıkla kendi sırrını kimseye belli etmeyen.

Çaar içegisiñ go? – dep balanı tamaşalap koydu.

“Çok uyanıksın galiba?” diye çocukla şakalaştı.” (FRA)

182. çaar kursak (çaar içegi’nin varyantı)

harfiyen “benekli karın”

anlamca Kaprisli, kurnaz, uyanık, yalandan dürüst görünen, kolaylıkla kendi sırrını kimseye belli etmeyen.

183. içi çaar

harfiyen “içi benekli”

anlamca İçini belli etmez, gizli. (YUD)

184. tüşü çaar

harfiyen “yüzü çilli”

anlamca 1. Öfkeli, hınç dolu yüz.

2. (İnsan için) öfkeli, kindar. (YUD)

Çaarı turat közündö.

“Onun gözleri kindar doludur.”

6. DORU

6.1. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE DORU

DORU

Olgunluk, güçlülük

185. toru etine toluu⁵

harfiyen “doru etle dolmak”

anlamca Olgunlaşmak, güçlenmek, kuvvetlenip kas yapmak.

Tabıldı oorudan aman ayığıp, toru etine tolo albay, baştıgıday bolo albay cürdü. (“Er Tabıldı”, FRA)

“Tabıldı hastalıktan iyileşmeyip güçlenmeden, eskisi sıhhatine kavuşamıyordu.”

186. toru et

harfiyen “doru et”

anlamca Sertleşmiş (kuvvetlenmiş) adale (olgun adamda). (YUD)

⁵Yudahin sözlüğünde toru etke kel-, ve toru etke tol- şekilleri göstermiştir.s. 754.

187. *çiy*⁶ *toru*

harfiyen “ince doru”

anlamca Fidan gibi anlamındadır.

Çiy toru cigit.

“Boylu poslu yiğit.”

Çiy toru kız.

“Fidan gibi kız.” (YUD)

7. KARA

7.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE KARA

KARA

I. Kötü, olumsuz

188. *ağız karası*

Ara bozuculuk, kişileri birbirine düşürücülük. (GÖZ)

189. *ağzı kara*

1. Hep kötü haberler veren. (AKS)

2. Kara haber vermekten hoşlanan, şom ağızlı.

3. Bir yerde konuşulanı veya yapılanı duyup görmesi istenilmeyen. (TDK)

190. *akı kara, karayı ak göstermek*

Olay ya da meseleleri aksi yönden ortaya koymak. Ters yönden aksettirmek.

“*İhale işlerinde Bakana akı kara, karayı ak gösterdiler.*” (GÖZ)

191. *akı karadan seçmek*

İyiye kötüden, doğruyu yanlıştan ayırabilmek.

“*Sen henüz akı karadan seçecek dereceye ulaşamadın.*” (GÖZ)

⁶Yudahin sözlüğünde çiy için, yüksek, sert bir ottur saplarından hasır yapılmakta olarak açıklamaktadır.s. 861.

192. akla karayı seçmek

Bir işi yaparken çok zorlanmak, yapıncaya değin pek çok sıkıntı çekmek, çok güçlüklerle karşılaşmak.

İş oldu ama akla karayı seçtim doğrusu. (PÜS)

193. ak mı kara mı, (saçın) önüne düşünce görürsün

1. Sonucun, düşündüğün gibi olup olmadığını iş gerçekleşince anlarsın (PÜS)
2. İyi veya kötü olduğunu biraz sonra anlarsın. TDK)

194. alayı karayı yığmak

Bütün kötü olasılıkları sayıp dökmek. (PÜS)

195. alına kara sürmek

(birinin) (o kimseyi) Haksız yere kötü tanıtmak. (PÜS)

196. alınının kara yazısı

Kötü talihi, kötü yazgısı. (AKS)

Ne yaparsın, alınının kara yazısı buymuş. (PÜS)

197. analık kara yamalık = analık fenalık

Üvey ananın kötülük simgesi olduğunu dile getiren bir söz. (PÜS)

198. aralarına kara çalı gibi girmek

İki kişinin arasına girip dostluklarını bozmak. (ÖTS)

199. aralarından kara kedi geçmek (ya da aralarına kara kedi girmek)

1. Çok yakın iki dostun arasına soğukluk girmek.
Herhalde aralarına kara kedi girdi, pek görüşmüyorlar. (PÜS)
2. Herhangi bir sebeple birbirine gücenmek, küsmek. (ÖTS)

200. arap araba yüzün karadır demiş

Kendi kusurlarını görmeyerek elin kusurlarını bulmağa yeltenenler için söylenir. (GÖZ)

201. bahtı kara

1. İşler hep ters giden, talihi kötü. (AKS)
2. Mutsuz, talihsiz (kimse), bahtı kara olmak; sürekli olarak talihi yaver gitmemek, mutsuz olmak. (TDK)

202. baştan kara gitmek

Sonunun düşünmeyerek tehlikeye, felakete doğru gitmek. (AKS)

203. birinin ak dediğine kara demek

1. İnatçılık ederek karşısındaki ile anlaşmaya yanaşmamak. (TDK)
2. Bir kimse söylüyorsa karşıtını söylemek.

“Ona bakma, ak dediğine kara demeyi huy edinmiştir.” (ÖZD)

204. çehresine karanlık gelmek

Sıkıntısı, üzüntüsü olduğu yüzünden belli olmak, rengi bozulmak.

“Benden yüz bulmayınca çehresine bir karanlık geldi, gözlerine hafif bir duman çıktı.” (N. Kemal, EMİR)

205. gönlü kara

Başkalarını iyi durumda olmalarını istemeyen. (AKS)

206. kara ağızlı

Kara çalıcı, uğursuz, kötü (kimse). (PÜS)

“Bu kara ağıların yüzde yüz sahtesi ve yalancı olduklarını bilir”. – (S. Birsal, TDK)

207. kara bağır

Dertle, kederle yoğrulmuş insan gönlü, bağırı.

Ah ettikçe kara bağırım delinir. –(M. Cumbur, Karacaoğlan Şiirler, 11, ÖTS)

208. kara bahtlı

Yaşayışı, hayatı sürekli kötü, mutsuz, bahtlı karşıtı.

“Dünyanın en kara bahtlı insanı ne demek olduğunu biz biliriz”. (F. R. Atay, TDK)

209. kara belâ krş. II. Esmer, zayıf

Büyük sıkıntı ve güçlük. (ÖTS)

210. kara borsa

1. Piyasada kolay kolay bulunmayan malın gizlice, yüksek fiyatla alınıp satılması. (AKS)
2. Piyasadan çekilen eşyanın yüksek fiyatla satıldığı gizli pazar.
3. Fahiş fiyat

4. Az bulunur şey, kıtlığı çekilen. *Şeker yine kara borsada.* (ÖTS)

211. karaborsaya düşmek

1. (bir mal) Gizlice, el altından alınıp satılır olmak.
2. Bulunmaz olmak. (PÜS)

212. kara çalı

İki kişinin arasına girip ilişkilerin bozan kimse. (AKS)

213. kara damaklı

hlk. İnatçı, ters, aksi (kimse). (PÜS)

214. kara deve

Ölüm.

Kapımıza kara deve çökünce/ Fırtınası sol âlemi yıkınca/ Cehenneme kul seçilip çıkınca/ Kadir mevlâm o kullardan eyleme. (M. N. Karaer. Karacaoğlu 65, ÖTS)

215. kara gün

Üzüntülü, sıkıntılı zaman. (PÜS) “Ak akça kara gün içindir” (Atasözü, TDK)

216. kara gün dostu

Düşkünlük ve felaket zamanlarında arkadaşlığını daha da artıran kimse. (AKS)

217. kara haber

1. Çok üzücü haber, felaket haberi. (AKS)
2. Ölüm veya felaket haberi.

“Belki de annemin verdiği kara haber beni öyle yerimden vurmuştu ki, sersemleşip kalmışım”. (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK)

“Yoksa kara haberle mi gelirsiniz, şom ağılı kandinlar?”- (T. Ofazoğlu, TDK)

218. kara kara düşünmek

1. Kötümser bir hava içinde düşünmek. (AKS)
2. Çok üzüntülü olmak, düşünceye dalmak.

“Bu Vassaf Bey hususunda pek o kadar da kara kara düşünmeyelim” (H. R. Gürpınar, TDK)

219. kara liste

Zararlı diye saptanan ve cezalandırılmaları düşünülen kişilerin listesi. (AKS)

220. kara listeye almak

Birini, bir grubu, bir ülkeyi sakıncalı veya zararlı görmek. (TDK)

221. karanlık görmek

Bir şeyin geleceği sonucu konusunda karamsar olmak, sonucu iyi görmemek. (BEZ)

222. karanlığı deşmek (veya yırtmak)

1. Karanlıkta görmeye çalışmak, aydınlığa çıkmak için çaba harcamak.
"Gözleriyle sokakların karanlıklarını yırtmaya uğraşarak sinirli bir telaş içinde çırpınıyordu." – (H.R. Gürpınar, TDK)

2. mec. Büyük sıkıntı ve üzüntüden kurtulmak için çabalamak. (TDK)

223. karanlığına kurşun sıkmak

Ne yapmak gerektiği üzerine kesin bilgi edinmeden rasgele davranışta bulunmak. (AKS)

224. kara para

Uyuşturucu satışı, silah kaçakçılığı, rüşvet gibi yasal olmayan yollardan edinilmiş para. (PÜS)

225. kara parayı aklamak

Kara paraya, kaynağından sormayarak, yasallık kazandırmak. (PÜS)

226. kara sevda

1. Ümitsiz ve şiddetli aşk.
 2. İnsanlardan kaçma, hayattan uzaklaşma derin keder, nefret, kayıtsızlık şeklinde beliren rûhî rahatsızlık, melânkoli. (ÖTS)

227. kara sevdaya düşmek (tutulmak, uğramak)

Derin ve ümitsiz bir şekilde veya hastalık derecesinde bir kimseye âşık olmak. (ÖTS)

Yeni bir hamlede aldı gönlümü/ Hicran gecesinin kara sevdası (A. Uçman, Rıza Tevfik, 58, ÖTS)

228. kara yazı

Kötü tâlih, kötü alın yazısı

Düşman geldi tabur tabur dizildi./ Alnımıza kara yazı yazıldı. (Köroğlu S. Nüzhet, Halk Edebiyatı Antalojisi, 17, ÖTS)

229. kara yüzlü

1. Utanç verici işler yağın, lekeli (kimse). (PÜS)

2. Suçlu, lekeli, günahkâr. (TDK)

230. karanlık olmak

mec. (Kötü günler için) İstirap verici olmak çok üzmemek. (ÖTS)

231. karnı kara

Kötü yürekli. (TDK)

232. kazan kazana kara demiş

(tavanın da gülmeden aklı gitmiş). Başkasını ayıplıyor ama, kınadığı şey kendisinde de var. krş. *“Kınayanda kırk batman”*. (AKS)

233. on parmağında on kara

1. Herkesi lekelemeyi huy edinmiştir. (AKS)

2. Herkesi lekelemek, herkese kara çalmak huyunda olanlar için kullanılır. (PÜS)

234. tencere dibin (götün) kara – seninki benden kara

Bir kişi başkasında kusurlar, ayıplar görüyor. Oysa kendisinin daha çok kusurları, ayıpları var. (AKS)

235. yürek karası

İşlenen bir günahın sonra duyumsanan sürekli ve üzüntü veren pişmanlık. (PÜS)

236. yüz karası

1. Utanç verici durum.

2. Davranışları yakınları utandıran kişi. (AKS)

3. Utanılacak bir durum veya şey, yüz kiri.

“Bizim gibi yüzyıllar boyunca emgenen olmuş, imparatorluklar kurmuş zaferler kazanmış bir ulus için ne yaman bir yüz karasıdır bu...” (T. Hamlan, TDK)

237. yüz karası olmak

Utanılacak bir durum ortaya çıkmak. (TDK)

238. yüzü kara

Utanılacak bir durumu bulunan. (AKS)

239. yüzünü kara çıkarmak (birinin)

Utanmasını sağlamak, utandırmak ya da utanmasına yol açmak. (PÜS)

KARA**II. Esmer, zayıf****240. akı ak karası kara**

Beyaz tenli, kara gözlü, kara saçlı. (TDK)

241. akın adı vardır, karanın tadı (beyazın adı var, esmerin tadı var)

1. Ak tenliler çekici görünürse de, esmerler daha sıcak kanlı oluşları yönünden makbuldürler. (GÖZ)
2. “Beyaz tenliler câzip görünürse de esmerler daha makbuldür” mânâsında kullanılır. (ÖTS)

242. kara belâ krş. I. Kötü, olumsuz

Şaka olarak esmer kimselere söylenir. (ÖTS)

243. kara kuru

1. Esmer ve çok zayıf. (PÜS)
2. Esmer ve zayıf (kimse).

“Onun da sade kirli tırnaklı ve kara kuru parmaklarını hatırlıyorum”. (H. E. Adivar, TDK)

244. karaca kuruca

Esmer, zayıf ve çelimsiz.

“Karaca kuruca, ufak tefek bir kadındı..” (M.Ş. Esendal, TDK)

245. karaca kuruca gönlüme görüce

“Başkalarına göre çirkin olsa da ben seviyorum” anlamında söylenir. (AKS)

246. kara maşa

Esmer, zayıf ve ufak tefek kadın. (PÜS)

247. kara yağız

1. Koyu esmer, sağlıklı, güçlü.

Aman aman olmuyor,/ Eş eşini bulmuyor,/ Kara yağız genç oğlan,/ Niyen gönlün olmuyor. (Ankara Türküsü, TDK)

2. Esmer (erkek).

“Elli yaşlarında göbeksiz, kara yağız bir adamdı”. (S.F. Abasıyanık, TDK)

KARA**III. Karanlık, akşam****248. akşam karanlığı**

Alaca karanlık. (GÖZ)

249. alaca karanlık

1. Yarı karanlık. (AKS)

2. Güneş doğmadan önce veya battıktan sonra biraz süren yarı aydınlık.

Buraya bir akşam üstü alaca karanlıkta geldikti. (Y.K. Karaosmanoğlu, Yaban, 18)

250. ay karanlığı

Ay'ın bulutlar arkasında kaldığı zamanki durum. *Bu ay karanlığında saklambaç oynamak güzel oldu.* (PÜS)

251. karanlığa gömülmek

1. Koyu karanlık içinde kalmak. (ÖTS)

2. Büyük sıkıntı ve keder içinde kalmak. (TDK)

“Türkiye'nin güneşi battı, karanlığa gömüldük.” – B. Felek (TDK)

252. karanlığa kalmak

Varılacak yere ulaşmadan akşam olmak *Yolculukta karanlığa kalmak istemem.* (PÜS)

253. karanlık basmak, çökmek

(Hava için) kararmak, akşam olmak. (PÜS)

Ve karanlık, bastıkça ve vesvese, ...Hakiki bir azap halini alıyordu. (A. H. Tanpınar, Abdullah Efendinin Rüyları, 58, ÖTS)

254. karanlık olmak

Işıksız hâle gelmek, kararmak. (ÖTS)

255. karanlıkta göz kırpmak

1. Başkaları anlamasın diye, yaptığı işe özel bir biçim veren kişinin amacı, anlamasını istediği kimsece de anlaşılamamak. (AKS)

2. Başkalarının anlamaması için karşısındakine özel bir işaretle anlatmak istenilen şey, o kişice de anlaşılmamak.

Bu sözlerin karanlıkta göz kırpmak, daha açık olamaz mısın? (PÜS)

256. zifiri karanlık

Çok karanlık, koyu karanlık.

Bu zifiri karanlıkta yön bulmak zor. (PÜS)

KARA**IV. Toprak, yer****257. baştan kara etmek**

Batma tehlikesi karşısında, gemi başını karaya vurup oturmak. (TDK)

258. gemi karaya (şapa) oturmak

Umduklarını elde edememek, umutları boşa çıkmak, işlerini tamamen bozulmak, düzelmeyecek hale gelmek.

“Neden öyle gemisi karaya oturmuşlar gibi düşüncelisin?” (GÖZ)

259. gözüne kara toprak dolmak (girmek)

Ölmek.

Bre ağalar, bre beyler/ Ölmeden bir dem sürelim!/ Gözümüze kara toprak/ Girmeden bir dem sürelim. (M. Cunbur, Karacaoğlan, Şiirler, 244, ÖTS)

260. kara toprak

hlk. Toprak, ölünce gidilecek yer, yer altı, gömüt mezar. *Herkes bir gün kara toprak olacaktır.* (PÜS)

261. kara vapuru

hlk. 1. Tren. (ÖTS)

2. hlk. Demir yolu taşıtı. (TDK)

262. kara yere girmek

Ölmek. (ÖTS)

263. karada ölüm yok

(Birine) Engeller ortadan kalktı. Artık hiçbir güçlükte karşılaşmadan işini yürütür. (AKS)

264. karaya ayak basmak

1. Deniz, göl vb. nden karaya çıkmak.
2. Deniz taşıtından karaya çıkmak. (TDK)

265. karaya düşmek

Deniz içinde bulunan bir şey akıntı veya dalga ile kıyıya atılmak. (TDK)

266. karaya oturtmak

Gemi denizin sığ bölümüne saplanıp kalmak.

“Olan olmuş, bizim teknenin bir yanı, pamuk şiltelere serilir gibi karaya oturmuş.” (B. R. Eyuboğlu, TDK)

267. karaya vurmak

Denizden karaya atılmak.

“Loşluklar içinde bana sandalımız ikide bir karaya vuruyor gibi geliyordu.” (R. H. Karay, TDK)

KARA**V. Yas****268. bağı kara**

Acı görmüş, yaslı kederli. (PÜS)

269. başına karalar bağlamak

Kederlenmek, yas tutmak. (AKS)

270. kara yasa bürünmek

1. Aşırı üzölmek.
2. Derin derin düşünmek. (TDK)

271. karalar bağlamak ya da giymek

1. Bir felâket dolayısıyla siyah örtü bağlanmak, siyah elbise giymek. (AKS)
2. Bir ölüm bir felaket nedeniyle kara örtü bağlanmak ya da kara giysi giymek.

3. Yas tutmak

4. Bir durumdan dolayı pek çok üzülmek. (PÜS)

272. karaları çıkarmak

Tutulan yasa son vermek, yas sona ermek. (GÖZ)

KARA

VI. Basit, somut bilgi

273. aktan kara kalktı mı?

Yazılı kurallar, yasalar var. (PÜS)

274. aktan karadan haberi yok

Câhil, dünyadan habersiz, okumaktan, yazmaktan mahrum. (ÖTS)

275. kara cahil

Hiçbir şey bilmeyen, çok bilgisiz, pek cahil. (AKS)

276. kara cümle

Aritmetikteki dört işlem : Artı, eksi, çarpma, bölme. (AKS)

277. kara cümlesi kısa olmak

(şaka) Aritmetikten anlamamak, hesapta cahil olmak. (PÜS)

KARA

VII. Kir, leke, iftira

278. ayağına (ayaklarına) kara su inmek

1. Uzun süre ayakta beklemekten çok yorulmak. (AKS)

2. Uzun süre dolaşmaktan ya da bir yerde uzun süre ayakta beklemekten çok yorulmak.

Çarşı Pazar derken ayaklarımıza kara sular indi, biraz oturalım. (PÜS)

279. gözüne karasu inmek

1. Karasu hastalığı dolayısıyla gözü görmez olmak.

2. Gelmesini çok istediği birinin ya da şeyin uzun süre yolunu gözlemek. (AKS)

280. iki eli yağlı kara

Önüne geleni lekeleyip, kötüleyen, iftira atan. (GÖZ)

281. kara ağızlı olmak

İftiracı olmak, yalan söylemek.

“Kerimoğlu, bu işi kendisine yoran, kara ağızlılara pek kızılıyordu.” H. Balıkcısı
Ötelerin Çocukları-15, AD)

282. kara çalmak

1. İftira etmek, bir kimsenin üstüne suç atmak. (AKS)
2. Birine iftira etmek kara sürmek.

“Allah için güzel kapışıyoruz, birbirimize kara çalmakta üstümüze yok!”
(H. Taner, TDK)

283. karası ellinde

Başkalarına iftira atmaktan zevk alan, iftirâcı. (ÖTS)

284. yağlı kara sürmek

Lekelemek, iftira atmak. (KAR)

KARA

VIII. Güç, cesurluk

285. gözü kara

1. bkz. “**gözü pek**” Korkusuz, atılgan, tehlikeye aldırılmaz krş.
“gözünü daldan budaktan esirgememek.” (AKS)
 2. Korkusuz kimse.
- ... “Halkın emrinde, halkın yararına çalışılacak, kafa asker kafası olacak, disiplinli, gözü kara, sonuç alıcı.” (A. İlhan, TDK)

286. kara kaplı kitap

1. Kanıt olarak gösterilen din kitabı, kanun vb. (AKS)
2. mec. Çıkar sağlamak için yasa dışı işlerin yapılmasına yol gösteren yöntemler bütünü.
3. esk. Kadınların hüküm vermek için baktıkları kitap. (TDK)

287. kara kuvvet

Din bağnazlığının oluşturduğu gerici ve tehlikeli güç, dinsel bağnazlık ve gericilik. (PÜS)

KARA

IX. Renk

288. kara elmas

1. Kayaları demekte kullanılan siyah elmas, karbonado.
2. mec. Maden kömürü. (TDK)

289. sırtı kara

arg . (tavla zarında) altı. Altı, düşeş. (PÜS)

KARA**X. Cehalet****290. kara göklerin yıldızlar**

Kültürü yükseltmeye çalışanlar, öğretmenler. (KAR)

291. karanlıktan silkinmek

Cehaletten, geri kamışlıktan kurtulmak, ilerlemek. (KAR)

KARA**XI. Gençlik****292. ak sakal, kara sakal**

Yaşlı, genç herkes. (AKS)

KARA**XII. İyi, olumlu****293. karagözlük etmek**

Güldürüp eğlendirecek davranışlarda bulunmak, güldürüp eğlendirmek. (PÜS)

KARA**XIII. Bir şey görmemek****Fiil şekilleri: karar-****294. açlıktan gözü (gözleri) kararmak**

Çok acıkmak. BEZ.

295. (gözü) kararmak

1. Baş dönmesinden, açlıktan, aşırı yorgunluktan gözleri iyi göremez olmak.
2. gözleri dönmek – aşırı bir istek ya da çok öfkelenmek dolayısıyla saldıracak durumda olmak. (AKS)
3. Başı dönmek, hafif baygınlık geçirmek:
“Duvar tarafına doğru bir adım atarak evet cevabını veren Orhan’ın gözleri gene kararıyordu.” (P. Safa, TDK)
4. mec. umutsuzluğun veya aşırı bir isteğin etkisi altında ne yaptığını bilmez duruma gelmek. (TDK)

KARA

Fiil şekilleri: karar-

XIV. Umutsuzluğa düşmek

296. gönlü (içi) kararmak

Dünya zevklerine karşı isteği kalmamak, hiçbir şeyden tat almaz olmak. (AKS)

“Tabiatın bu eşsiz güzellikleri karşısında o bir takım gevezeliklerle benim kafamı ağrıtabak, gönlümü karartacak değil.” (O. C. Kaygılı, TDK)

297. içi kararmak

1. Bunalmak, sıkılmak.
2. İki umutsuzluğa düşmek ya da düşürmek.
3. Hiçbir şeyden tat almaz olmak, dünya zevklerine karşı isteği kalmamak. (PÜS)

“Annesini yanına aldığı günlerdeki umutsuzluğum hala içimi karartıyor.”
(E. Bener, TDK)

298. kalbi kararmak.

1. İnancını yitirmek, gönlü kırılmak. (PÜS)
2. İnancını kaybetmek.
3. Yüreği kararmak. (TDK)

299. karınca kararınca (ya da kaderince)

Elinden geldiğince, gücü yettiği, yapabildiği kadar, küçük, önemsiz de olsa, az da olsa.

Haberim olsaydı karınca kararınca bir katkı olurdu. (PÜS)

300. yüreği kararmak

İçine karamsarlık ve sıkıntı çökmek,içi kararmak. (PÜS)

KARA

Fiil şekilleri: karar-

XV. Akşam olmak

301. *hava kararmak*

1. Güneşin batmasından ya da gökyüzünün bulut kaplamasından ortalık yarı karanlık olmak. (AKS)
2. Güneşin batmasıyla ortalık yarı karanlık olmak, akşam olmak.
3. Gökyüzü iyice bulutlanmak, yağmur bulutlarıyla kaplanmak
4. arg. Yoldan bir zenci geçmek ya da bulunulan yere bir zenci gelmek. (PÜS)

302. *ortalık kararmak*

1. Güneş batmak, akşam olmak. (PÜS)
2. Akşam olmak, akşam olmaya başlamak.

Ortalık adamakıllı karardı. (N. F. Kısakürek, Reis Bey, 9, ÖTS)

303. *sular kararmak*

1. Akşam karanlığı başlamak. (PÜS)
2. Akşam olmaya başlamak.

... *Son vapur iskeleye sular kararırken yanaşırdı.* (A.Ş. Hisar, TDK)

7.2. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE KARA

KARA

I. Kötü, olumsuz

304. *ak-karanı acıratuu*

TT. akı karadan seçmek

harfiyen “akı karayı ayırmak”

anlamca 1. Biraz okumayı ve yazmayı bilmek.

Eptep ak-karanı acıratıp, kat taanısak közübüz açilat. (“Ala-Too”, FRA)

“Az da olsa ak ile karayı ayırt edebilecek kadar okuma yazma öğrenebilirsek gözümüz açılır.”

2. İyiyi-kötüyü ayırt edebilmek, bir şeyin doğruluğunu görebilmek ve anlayabilmek.

Cıldızkan ak-karanı acıratuuga umtulat. (Baytemirov, FRA)

“Cıldızkan iyi ile kötüyü ayırt edebilmek için gayret ediyor.”

305. **ak-karanı ayıruu** (**ak-karanı acıratuu**'nün varyantı)

TT. akı karadan seçmek

harfiyen “ak-karayı ayırmak”

anlamca 1. Biraz okumayı ve yazmayı bilmek.

2. İyiyi-kötüyü ayırt edebilmek, bir şeyin doğruluğunu görebilmek ve anlayabilmek.

Ak-karanı ayırgan közü açık kişi tuş tarabın keñiri baamdayt.
 (“Kırgızstan madaniyatı”, FRA)

“İyiyi kötüyü ayırt edebilen gözü açık kimse etrafındaki olaylara geniş açıdan bakar.”

306. **ak-karanı taanıgan**

TT. akı karadan seçmek

harfiyen “ak ile karayı tanıyan”

anlamca İyi ile kötüyü ayırt edebilen. Bir şeyin doğru olup olmadığını bilen, adil ve anlayışlı.

Sotsiyal-demokrat partiyası doklad, lektsialar uyuştura kalganda, aga da barıp cür, közüñ açılát, ak-karanı taanıgan adamdar bar.
 (Bayalinov, FRA)

“Sosyal Demokrat Partisinin düzenlediği her toplantıya, her seminere katılan, gözünüz açılır, orada, iyi ile kötüyü ayırt edebilen adamlar var.”

307. **aktı kara kılúu**

TT. akı kara, karayı ak göstermek

harfiyen “akı kara yapmak”

anlamca Gerçeği saptırmak, var olanı yok saymak, tahrif etmek.

Aktı kara kılúan neme eken, çeenden çıkkán! (Ümötaliyev, FRA)

“Gerçeği saptıran biriymiş, terbiyesiz!”

308. **al kara suuga tüştü**

harfiyen “al kara suya düştü”

anlamca Çok terlemek, çok zorlamak. (FRA)

309. aydın on beşi kara, on beşi ak

harfiyen “ayın on beşi kara on beşi ak”

anlamca Bu deyim, her zaman aynı olmama durumu için, bir yolda yokuş da olur, iniş de olur ve bir şeyin iyisi de kötüsü de olur vb. anlamlarda kullanılır.

Ee balam, aydın on beşi kara, on beşi ak, aga kapa bolbo, senin da işiñ oñolor,- dep, çoñ enem maga köp akılduu, nuskaluu sözdörün aytar ele. (Ömürbayev, FRA)

“Ah oğlum, bir yolun inişi de olur, yokuşu da olur, senin de işlerin düzelir, diye büyük annem bana hikmetli sözlerini söylerdi.”

310. başı baş, bagalçağı kara taş

harfiyen ” başı baş bagalçağı⁷ kara taş”

anlamca “Ne olursan ol, vebali ve sorumluluğu da kendinin” anlamında, daha çok söz dinlemeyen, inatçı birisi için kullanılır.

Cok, atasın tartpay kaldı bul uul. Meyli, başı baş, bagalçağı kara taş. (Aytmatov, FRA)

“Hayır, bu babasına çekmemiş. Peki, ne olursan ol, istediğini yap.”

Başıñ baş, bagalçağıñ kara taş! Aç bel, kuu condo ö! (Aytmatov, FRA)

“Nasıl istersen öyle yap, ne olursan ol! Issız dağın başında tek başına geber.”

311. başına karan kün tüşüü

harfiyen ”başına kara gün düşmek”

anlamca Büyük kedere, büyük kayba uğramak, felakete maruz kalmak.

Başına karan kün tüşkөн Sansızdın alaçıgı kündөгүсүнөн беş бетер şümürөygөnsүp turat (Cantöşev, FRA)

“Sansız’ın salaşı, büyük bir kayba uğradıktan sonra her zamankinden daha beter büzülmüş gibi duruyor.”

312. başına karan tün tüşüü (başına kara kün tüşüü’nun varyantı)

harfiyen ” başına kara gece düşmek”

anlamca Büyük kedere, büyük kayba uğramak, felakete maruz kalmak.

⁷ Bagalçak: Atın tırnağının üzerindeki boğum; tabanla yahut tırnakla aşık kemiği arasındaki yer.

Döölöttüübü, cakırbı, degi adam balasının başına karan tün tüspösünçü. (Beyşenaliyev, FRA)

“Zengin, fakir, kim olursa olsun insan oğlu felaketli günlerden uzak kalsın.”

313. *beti kara*

TT. yüzü kara

harfiyen ” yüzü kara”

anlamca Utanmaz, insaniyeti olmayan, ayıbı bilmeyen, maskaralık olmuş, rezil.

A Mırzakul beri karabayt, közün ala kaçat, demek, beti kara, niyeti kara (Kasimbekov, FRA)

“A, Mırzakul bu tarafa bakmıyor, gözlerini kaçırıyor, demek ki, yüzü kara, niyeti kötü birisi.”

Beti karalar emi özdörü kaçıp ketişken eken. (Tokobayev, FRA)

“Utanmazlar, kendileri kaçıp gitmişler.”

314. *betinen kara tük çıguu (betinen tügü çıguu'nun varyantı)*

harfiyen ” yüzüne kara tüy çıkmak”

anlamca 1. Öfkelenmek, hiddetlenmek, öfkelen hâle gelmek.

2. Korktuğu, endişe duyduğu bir şeyden ürkmüş vaziyette kalmak.

Çınarkandın betinen kara tük çıgıp, balbıldagan çoñ közdörü eçtemeni körböy tunarıp, iç küyüp, alapayın tappay barattı. (Abdukaimov, FRA)

“Çınarkan, yüzünden öfkesi belirmiş, parlayan büyük gözleri hiç bir şeyi görmez bir şekilde bulanıklaşmış, içini ateş basmış, şaşkın şaşkın gidiyordu.”

315. *cüzü kara (beti kara'nın varyantı)*

TT. yüzü kara

harfiyen ” yüzü kara”

anlamca Utanmaz, insaniyeti olmayan, ayıbı bilmeyen, maskaralık olmuş, rezil.

Cüzü kara! Daana it turbaysıñbı, nagız tıñçı eken go...(Aşınbayev, FRA)

“Yüzü kara! Utanmaz! Köpeğin tâ kendisi imişsin; tam bir casusmuşsun.”

316. *cürögündö kara çok* krş. III. **Güç, cesurluk**

harfiyen ”yüreğinde kara yok”

anlamca İçinde kötü düşüncesi olmayan, iyi niyetli, saf.

Menin cürögümdö kara çok. Sen aga tura tüşün. (“Ala-Too”, FRA)

“Benim kalbim temiz. Sen bana inan.”

Cürögündö kara çok, bacaktagan Tezekbay emi çindooçuday tebeteyin tizesine kiygize, bagcaydı dosuna (Beyşenaliyev, FRA)

“Gönlünde kötü niyeti olmayan, güler yüzlü Tezekbay şimdi gerçeği söyleyecek gibi şapkasını dizine geçirip dostuna dikkatle baktı.”

317. *cüzü kara*

TT. yüzü kara

harfiyen ” yüzü kara”

anlamca Utanmaz, insanlığı olmayan, rezil.

Cüzü kara! Bizge başınan beri carmaşkan kırsık uşular turbaybı. (Kaimov, FRA)

“Utanmaz, meğer bize tâ başından beri musallat olan uğursuzluk bunlarmış.”

Oy, cüzü kara dese, mintpegeniñde atañı taanıtmaqın (Beyşenaliyev, FRA)

“Hey utanmaz, böyle yapmasaydın gününü gösterirdim sana.”

Al cüzü kara, eneñerden kalgan ookattı bütündöy üyünö taşıp kett. (Akmatov, FRA)

“O utanmaz, annenizden kalan eşyaların hepsini evine götürdü.”

318. *cüzü karalık*

harfiyen ” yüzü karalık”

anlamca Utanmazlık, insaniyetsizlik, rezillik.

Birok, sakalduu başıñmenen cüzü karalık işti iştegeniñdi keçire albaybız. (Ögöbeyev, FRA)

“Ama yaşını başını almış hâlinle bu insanlığa aykırı düşecek işi yaptığını affedemeyiz.”

Biz üçün cakşılık oyloboy bardık cüzü karalıktı oylop cürgöndör uşular eken da (Cantöşev, FRA)

“Bizim için iyilik düşünmeyip insanlığa aykırı düşen tüm kötülükleri düşünenler bunlarmış, ya.”

319. *dini kara*

harfiyen “dini kara”

anlamca Niyeti bozuk, kötü niyetli.

Mınday dini kara menen coldoş bolbo dep neçen aytkam. (FRA)

“Bunun gibi kötü niyetliyle arkadaş olma” diye kaç kere söylemişim?”

320. *îçi kara*

harfiyen ” içi kara”

anlamca Kötü niyetli, başkasına iyilik yapmak istemeyen, kıskanç, hasetçi.

Şegi çok aldıña bügülöt, şektüü, îçi kara, işi kara canınan tũñülöt.
(Kasimbekov, FRA)

“Sana karşı düşer hangi bir şekilde şüphesi olmayan adam önünde eğilir, şüpheli, kötü niyetli ise canından olur.”

321. *içinde kara çaar cılanı bar*

harfiyen ” içinde kara benekli yılanı var”

anlamca Niyeti bozuk, kara niyetli.

Eldin közünçö cıluu mamile casaganı menen içinde kara çaar cılanı bar. (Berdikev, FRA)

“Milletin gözü önünde sıcak davranırsa da niyeti kötü birisi.”

322. *içine kara taruu aylanbağan*

harfiyen ” içinde kara darı dönmeyen”

anlamca Kendisinden başkasına iyilik düşünmeyen, başkasının başarılı olmasını kıskanan, hasetçi.

Aytkanınday ele, içine kara taruu aylanbağan tar, künüçül eken.
(Kaimov, FRA)

“Dediği gibi, çok kıskanç, hasetçi imiş.”

Özünçö ele tutalanıp, küykası kuruşup, itatayı tutulup ketken, içine kara taruu aylanbağan, terisi tar adamdar bolot. (Medetov, FRA)

“Hiçbir nedensiz sinirlenen, hiddetlenen hasetçi insanlar da vardır.”

323. içine kara kıl aylanbağan (içine kara taruu aylanbagan'nun varyantı)

harfiyen " içine kara kıl dolanmayan"

anlamca Kendisinden başkasına iyilik düşünmeyen, başkasının başarılı olmasını kıskanan, hasetçi.

İçine kara kıl aylanbağan baykuşum a... (Sıdıkbekov, FRA)

"Ah, hasetçi zavallım."

324. işi kara

harfiyen " işi kara"

anlamca Suçlu, günahkar, mücrim.

İşiñdin karasınan taş bolup kalgan emespi dep kuuratkan da
(Osmanaliyev, FRA)

"Suçlu olduğundan dolayı taşla dönmüştü." diyerek canımızı sıkıyordu."

325. kara alaman

harfiyen " kara kargaşa"

anlamca Kargaşa, intizamsızlık, kalabalık.

Kara alaman çabuulda Kası ekeni bilinbey. ("Er Tabıldı", FRA)

"İntizamsız taarruzda; Hangisi olduğu anlaşılmayıp."

Narkı küñgöygö çığıssa, bıyaktığıdan ötkön kara alaman.
(Beyşeneliyev, FRA)

"Öbür, güney tarafına geçmişlerdi ki, orası bu taraftakinden daha beter bir kargaşa içindeydi."

326. kara basuu

harfiyen " kara basmak"

anlamca 1. Gözleri belermek, bilincini kaybetmek, bayılmak.

Anın törötü kıyın, dayıma törögön sayın kara basat. ("Sovettik Kırgızstan", FRA)

"Onun doğum yapması zor, her doğumda bilincini kaybediyor."

2. Belâya/felakete uğramak ,cin çarpmak.

Kandı kara baskanda kalıstıktan adaşat. (Cantöşev, FRA)

"Han cin çarptığında adaletten sapar."

Kara basıp kalbasa, Kantip Bermet ayttı eken. ("Sarinci-Bököy",FRA)

"Aklını kaybetmemişse, Bermet bunu nasıl söyledi?"

Kara basıp, kaydan gana bardık eken. (Berdikeyev, FRA)

“Cin mi çarptı, nasıl oldu da biz oraya gittik?”

327. kara başıña körünsün!

harfiyen ” öz başına görünsün”

anlamca “Kaza, belâ başkasını değil kendini bulsun” anlamında kullanılır.

Kalp aytışsa, alardın kara baştarına körünsün. (“Ala-Too”, FRA)

“Yalan söylemişlerse, yaptıklarından bulsunlar.”

328. kara başına körüñgür! (kara başıña körünsün!’nun varyantı)

harfiyen ” öz başına görünsün”

anlamca “Kaza, belâ başkasını değil kendini bulsun” anlamında kullanılır.

Anday kara başıña körüñgür, törölör küñü asman carılıp ketçüdöy
kürküröyt imiş. (Osmanaliyev, FRA)

“Kendi başına görünsün, onun gibi bir uğursuzun doğacağı gün gök
sanki patlar gibi gürleyecekmiş.”

329. kara başıñdı cutkur!

harfiyen ” kara başını yutasın”

anlamca “Geberesin, ölesin, öl” manasında bir kargış, lânetleme.

Kara başıñdı cutkur! Butumdu sıyra basıp koyduñbu?

“Geberesin! Ayağımın derisini sıyracaktın neredeyse?”

330. kara bet (beti kara’nın varyantı)

TT. yüzü kara

harfiyen ” kara yüz”

anlamca Utanmaz, insaniyeti olmayan, ayıbı bilmeyen, maskaralık olmuş,
rezil.

Kara coltoy, kara bet bolduñ,... eşikten üygö kire elekte eriñdi
calmadıñ. (Cantöşev, FRA)

“Uğursuz, yüzsüz oldun, ...eve girmeden kocanı öldürdün.”

Meni gana çanat ee, tomayaktın kızı. Kergile kara betti. (Sıdıkbekov,
FRA)

“Sadece beni küçümsüyor değil mi, fakir fukaranın kızı. Gerin rezili!”

331. *kara bet boluu*

TT. yüzünü kara çıkarmak

harfiyen "kara yüzlü olmak"

anlamca Rezil olmak, kepaze olmak, maskaralık olmak.

Kara bet bolup kantip baram? (Abdukaimov, FRA)

"*Bu kara yüzümle* nasıl giderim?"

Kara coltoy, kara bet bolduñ, eşikten üygö başıp kire elekte eriñdi calmadıñ. (Cantöşev, FRA)

"Uğursuz, *yüzü kara oldun*, henüz eve adım atmadan kocanı öldürdün."

Anda ata-enesi kara bet bolup, özü tozokto calbırttayt da (Osmanaliyev, FRA)

"O zaman annesi babası *rezil olur*, kendisi de cehennemde yanar."

332. *kara bettik*

TT. yüzü kara

harfiyen "kara yüzlülük"

anlamca Utanmazlık, yüzü karalık, rezillik.

Men özümdün kara bettiğimdi çaşırp, özüm menen koşo alıp ketkim kelbeyt (Ubukeyev, FRA)

"Ben, *yüzü karalığımı* saklayarak kendimle beraber götürmek istemem."

333. *kara boor*

harfiyen "kara ciğer"

anlamca 1. Ayı büyüyen, akraba ve yakınlarına yabancı kalmış.

Caman çapan kiygizdim Katıgıp adam bolsun dep, Kara boor cürgüzdüm. (folk., FRA)

"Eski giysiler giydirdim; Olgunlaşsın, adam olsun derken, Şefkatten *mahrum* bıraktım."

2. Merhametsiz, zalim, vicdansız.

Adamdın tagdırın kaday kara boor akçaga satat ("Leninçil çaş", FRA)

"İnsan kaderini hangi *vicdansız* paraya satar?"

Artınan bala eerçibegen kara boor kak baştan opo tappaysıñ. (Ukayev, FRA)

“Çocuğu yok merhametsiz zürriyetsizden iyilik görmezsin.”

3. Yoksul, fakir.

Aga kara boor curt ilteriten bagıngan. (Sıdıkbekov, FRA)

“Ona yoksul millet çok önceden tâbi olmuştu.”

334. kara candan tũñülũ

harfiyen ” kara candan vazgeçmek”

anlamca Çok korkmak, ödü patlamak, korkudan kalbi duracak gibi olmak, canından ümidini kesmek.

Ayabay korkuu, üröyü uçuu, cürögü tüşüü. Tutkundar kezek emi bizge keldi deşip kara candan tũñülüştü. (Osmanaliyev, FRA)

“Esirler sıra şimdi bize geldi diyerek canlarından ümitlerini kestiler.”

335. kara canın oozuna tiştöö = canın oozuna tiştöö

harfiyen ” kara canını dişine takmak”

anlamca 1. Herşeye tevekkül gösterip, amacına ulaşmak için her şeyi göze almak.

Mından arı alar candarın oozgo tiştep, ömür menen ölümdün tarazasında turarın bilişti. (Abakirov, FRA)

“Her şeyi göze alarak sudan geçmeye çalışan yiğitlere bakınca, kız, korkudan titremeye başladı.”

2. Çok korkmak, tir tir titremek.

Biz baykuş al künü canıbizdı oozubuzqa tiştep, tışka tünöp çıktık. (“Çalkan”), FRA)

“Biz zavallılar, çok korkup o gün geceyi dışarıda geçirdik.”

336. kara canın sabaloo = canın sabaloo

harfiyen ” kara canını dövmek”

anlamca 1. Herhangi bir amacını gerçekleştirmek için usanmadan, dinlenmeden çaba sarf etmek.

Aldıga koygon maksatıñdın tuu çokusuna cetmeyinçe canıñdı sabap iştegin. (Berdikev, FRA)

“Hedefine ulaşmak için usanmadan, dinlenmeden, çok çalışman lazım.”

2. Bir şeyi kanıtlamak, ya da tamamen inkar etmek için çok çabalamak.

Pudovkin men emesmin,- dep canın sabap aktanganına men abdan ökünöm. (Bektenov, FRA)

“Pudovkin ben değilim” diye ısrarla inkar etmesine ben çok pişmanım.”

337. **kara celin**

harfiyen ” kara yelin”

anlamca Sütü az, memesinde sütü olmayan, sütü az çıkan anlamında kullanılır.

Eçkiçe opo berbegen Kara celin uylardan Kaymak sütün alışat. (Ayalı, FRA)

“Keçi kadar süt veremeyen, sütü az ineklerden kaymak alırlar.”

Kara celin kartañkoy, Karuusuz kozu бага albayt. (Osmanaliyev, FRA)

“Sütü az, yaşlı koyun halsiz olduğundan dolayı kuzusunu besleyemez.”

338. **kara cemsöö**

harfiyen ” kara kuş taşılığı/ doyumsuz mide”

anlamca Yiyip-içen, obur, doymaz, açgözlü, rüşvetçi.

Bayağı kara cemsöölör dağı mıkaaçılığın karmatkan eken ee! (“Ala-Too”, FRA)

“O aç gözlülerin yine gaddarlığı tutmuş.”

Togtogul öz oçoguna kül tartma, kara cemsöö, zordukçul, ırayımsız boluş-biylerdi açık sınačka sala baştadı. (Kasimbekov, FRA)

“Toktogul kendi menfaatini düşünen rüşvetçi, zorba ve merhametsiz kadı ve il başkanlarını açık bir şekilde eleştirmeye başladı.”

339. **kara cerge kir** krş. **X. Toprak**

harfiyen ” kara yere gir”

anlamca Paylama, sövme, azarlama manasında kullanılır.

O, katınıñ menen kara cerge kir, - dep cekirgen Karasakal, anın sözün bölüp

ketti. (Abdıramanov, FRA)

“Hey, karınla beraber yerin dibine gir!” diye söven Karasakal onun sözünü kesti.”

Aldırar künü cazgırar... men kara cerge kireyin. (Toybayev, FRA)

“Alacağın gün delalete düşersin derler ya, .. ben yerin dibine gireyim.”

340. kara cıl

harfiyen ” kara yıl”

anlamca Kar yağmadığı yıl, karsız yıl.

Bıyıl kara cıl boldu. (FRA)

“Bu yıl karsız geçti.”

341. kara cin

harfiyen ” kara cin”

anlamca Kızgınlık, hiddet, öfke, sinirlilik.

Şatmandın topon suuday bir kelgen kara cininen çoçuladı, tek kayaşa kılbay al oturup berdi (Akmatov, FRA)

“Şatman’ın sel gibi şiddetli hiddetinden mi ürktü, hiç karşı gelmeden öylece oturdu.”

342. kara cini karmoo

harfiyen ” kara cini tutmak”

anlamca Çok hiddetlenmek, sövüp sayarak ve bağırıp çağırarak kızmak, öfke kusmak.

Aylası ketken caş akın kara cini karmağan adamga dolulanıp özü mıktı dep tüşüngön ırların üstökkö bostok okup kirdi (“Kırgızstan madaniyatı”, FRA)

“Çaresi tükenen genç ozan, hiddetlenen adama muziplik ederek güzel olduğuna inandığı şarkılarını söylemeye başladı.”

Oşondon ulam ıza bolgon baykuş apamdın kara cini karmay ketti okşoyt. (Akmatov, FRA)

“Ondan dolayı gücenen zavallı annem çok hiddetlendi galiba.”

343. kara coltoyluk

harfiyen ” kara uğursuzluk”

anlamca Şanssızlık; kötülük, kaza, belâ, mutsuzluk getiren.

Kara coltoyluktan kaçan bolso camandıktı eerçite kelesiñ. (Bayalinov, FRA)

“Uğursuzluğundan dolayı her zaman kötülüğü beraberinde getiriyorsun.”

Kocoyundarım bul kırsıktı menin kara coltoyluguman bolgondoy körüşöt. (Elebayev, FRA)

“Patronlarım bu kazanın benim uğursuzluğumdan dolayı olduğunu düşünüyorlar.”

344. kara cürök

TT. gönlü kara

harfiyen “kara yürek”

anlamca Niyeti bozuk, kötü düşünceli, iyiliği düşünmeyen, kötü niyetli.

Kara cürök- zalimder kayıştay kesti demimdi. (Toktıgul, FRA)

“Niyeti bozuk zalimler soluğumu kayış gibi kestiler.”

Kara cürök Kançoro Kan bolup biylik cürgüzdü. (“Semetey”, FRA)

“Kötü kalpli Kançoro, han olarak hakimiyetini devam ettirdi.”

345. kara cüzdüülük

TT. yüzü kara

harfiyen “kara yüzlülük”

anlamca Utanmazlık, rezillik.

Mına uşul kalp, aldamçılık, kara cüzdüülüktü Colbolduyev caşırıp-cappay, uyalıp da koyboy Kaçıkege açık ayttı. (Abdukaimov, FRA)

“İşte bu yalanı, aldatmayı, rezilliği, Colbolduyev saklamadan, utanmadan Kaçıke’ye açık söyledi.”

346. kara çabuulga tüşüü

harfiyen “kara hücum düşmek”

anlamca Kargaşalık, düzensizlik; galeyana gelmek, perişan olmak.

Adamdar kara çabuulga tüşüp izdebese, menin dagı kongum keler ele,- dedi Abdilas. (Esenkanov, FRA)

“Eğer adamlar galeyana gelerek aramasalardı ben de kalmak isterdim.” dedi Abdilas.”

Ubadanı bek atkargan al uyçu Nuskeni kara çabuulga tüşüp izdegenderge törtünçü künü aytat. (Osmanaliyev, FRA)

“Anlaşmayı aynen yerine getiren o sığırtmaç, Nuske’yi galeyana gelip arayanlara dördüncü günü haber verdi.”

347. kara çıçkan aralatuu

TT. kara kedi geçmek

harfiyen ” kara sıçan dolaştırmak”

anlamca İlişkiyi bozmak, nifak sokmak, kavga ettirmek.

Tattigül kantse da Mubarek eköbüzdün ortobuzga kara çıçkan aralatıp, studenttik kezden berki sıyluu-sıpayı aralıgıbizdın bekem dubalının kayırın çayır kılıp, zamatta buzdu da ketti okşoyt. (Kazakbekov, FRA)

“Tattigül nasıl olduysa da Mübarek ikimizin arasına nifak sokarak, öğrencilikten beri var olan saygı ve sevgimizi bir lahzada bozdu gitti, galiba.”

348. kara çıçkanı bar

TT. kara kedi

harfiyen “kara faresi var”

anlamca Halk inançlarına göre bir işe başarısızlık getiren, uğursuz.

Oy, coluñ bolgur dese senin kara çıçkanıñ bar okşoyt. Mına, iş teskeri aylanıp kaldı. (“Çalkan”, FRA)

“Ey,yolun olası senin talihsiz, uğursuzluğun var galiba. İşte herşey kötüye gidiyor.”

349. kara dalı

TT. kız kurusu

harfiyen ” kara kürek kemikli”

anlamca Evlenme dönemi geçmiş, evde kalmış olgun kız.

Bir esep ten sizdiki tuura, mintip kara dalı bolup kaldım. (Toybayev).

“Bir bakımdan sizinki doğru, böylece evde kalmış kız oldum.”

Kara dalı boydon kalsam da, süyüüsüz turmuş kurbaym (Borbiyev). (FRA)

“Kız kurusu olsam da aşksız evlenmeyeceğim.”

350. *kara ettüü*

harfiyen "kara etli"

anlamca Çabuk zayıflayan, vücudunu aynı kalıpta koruyamayan, gevşek, boş (daha çok atlara yönelik).

Kara ettüü mal eken, baş ele arıktap ketti. (FRA)

"Gevşek ve boş hayvanmış, çabuk zayıflayıverdi."

351. *kara kagaz*

harfiyen "kara kağıt"

anlamca Savaşta şehit düşenlerin yakınlarına gönderilen ölüm haberi, yazı, belge.

Kasımdın kara kagazı carım ay murun kolhozgo kelgen eken.
(Aytmatov, FRA)

"Kasım'ın öldüğüne dair belge yarım ay önce kolhoza gelmiş."

Kırk üçüncü cılı küyöösünön kara kagaz algan. (Mırzayev, FRA)

"Kırk üçüncü yılı kocasının savaşta öldüğüne dair belge almıştı."

352. *kara köñül* (*kara cürök*'unun varyantı)

TT. gönlü kara

harfiyen "kara gönül"

anlamca Niyeti bozuk, kötü düşünceli, iyiliği düşünmeyen, kötü niyetli.

Kara köñül adamdan Bölö cür dayım çegiñdi. (Cantöşev, FRA)

"Daima uzak durun kötü niyetlilerden."

Kara köñül Kançaro baygambarday Bakayga kaarın tögüp korduktap.
(“Seytek”, FRA)

"Kötü kalpli Kançoro, peygamber gibi Bakay'a öfke kusup, hor görüp."

353. *kara köñül boluu*

harfiyen "kara gönül olmak"

anlamca Midesi bulanıp kendisini kötü hissetmek, midesi bulanıp kusmak istemek.

Enem eki kündön beri kara köñül bolup, eç nersege kızıkpayt,
kölöködön çıkpayt ("Ala-Too", FRA)

“Annem iki gündür kendisini kötü hissettiğinden hiçbir şeye ilgi duymuyor, gölgeden çıkmıyor.”

354. *kara köñülü karmoo*

harfiyen ”kara gönlü tutmak”

anlamca Niyeti bozulmak, kötülük düşünmek.

Kara köñülü karmasa, berbey koyot. (“Ala-Too”, FRA)

“Niyeti bozulursa vermez.”

Kara köñülü karmasa, atasın sen deyt. (Kırgızstan madaniyatı, FRA)

“Niyeti bozulursa babasına bile sen der.”

355. *kara köpölök aydoo*

harfiyen ” kara kelebek sürmek”

anlamca Etrafını felaket, uğursuzluk, kaza, kötülük sarmak.

Eldi kara köpölök aydadı. (FRA)

“Halkı felaket bastı.”

356. *kara közü kaşayuu*

harfiyen ” kara gözü kör olmak”

anlamca Büyük felakete, büyük kayba uğramak.

Balam ölüp, kara közüm kaşaygandan beri, oşonun dostorun eş tutup cüröm. (Berdikeyev, FRA)

“Oğlum ölüp büyük kayba uğrayalı onun dostlarının yardımına başvuruyorum.”

Bizdi kудay urdu, kara közübüz kaşaydı. (Kazakbekov, FRA)

“Tanrı’nın gazabına uğradık, büyük bir felaket geldi başımıza.”

357. *kara közün kaşaytuu*

harfiyen ” kara gözünü kör etmek”

anlamca Büyük felakete uğratmak, eziyet sıkıntı çektirmek, mahvetmek; gününü göstermek.

Aç bel, kuu condo cat közünö bir tuugan bolbosok, katın canduu sarttar kara közübüzdü kaşaytat. (Sıdıkbekov, FRA)

“Bu gibi zor durumlarda birbirimize sahip çıkmazsak kadın canlı

“Sartlar” günümüzü gösterecektir.”

“Koku-uy, kara közümdü kaşaytıp ketkenbi, kokuy?!” degen caman oyu menen içkeri culunup kirdi. (Kasimbekov, FRA)

“Hayallah, başımı belaya sokup gitti mi?” diyerek kötü düşünceyle içeri atıldı.”

358. **kara kursak**

harfiyen ” kara kursak/karın/mide”

anlamca Yalnız kendi karnın doyurmak için çalışan, zar zor geçinen kimse.

Üydögülördün köbü özü bolcogondoy uşu tegerektegi kara kursaktar eken (Sıdıkbekov, FRA)

“Evdekilerin çoğu, tahmin ettiği gibi bu civardaki yalnız karın doyurmak için çalışanlarmış.”

359. **kara küçkö**

harfiyen ” kara güçle”

anlamca Yalandan, yapmacıklı; istemeden, zoraki.

Kayın atam kara küçkö cayımdı suragan boldu da çıgıp ketti. (“Ala-Too”, FRA)

“Kayınpederim yalandan halimi sormuş gibi yaparak çekip gitti.”

Munu ukkan ata-ene uulun kara küçkö kıstap, adabiyat kitepterin küñügö eki maal okuşat. (“Çalkın”, FRA)

“Bunu duyan anne-baba oğlunu yalancıktan zorlayıp, hep beraber günde iki kere edebiyat kitaplarını okuyorlardı.”

Al bir caman oy oylop, kara küçkö küldü. (Abdukaimov, FRA)

“O kötü bir şey düşünüp, yalandan güldü.”

360. **kara mürtöz**

TT. gönlü kara; kötü niyetli

harfiyen ” kara niyetli”

anlamca Gaddar, merhametsiz, hain, insana iyiliği olmayan.

Kişi kara mürtöz, kişi ak köñül – daanalana beret. (Osmanaliyev, FRA)

“İnsanın gaddarı ile iyi kalplisi gün geçtikçe belli olur.”

Özüñdele baykagandırıñ, cetken kırs, kara mürtöz neme. (Berdikeyev, FRA)

“Kendin de fark etmişsindir, çok alıngan, gaddar biri.”

361. kara niyet (kara cürök'unun varyantı)

TT. gönlü kara; kötü niyetli

harfiyen " kara niyet"

anlamca Niyeti bozuk, kötü düşünceli, iyiliği düşünmeyen, kötü niyetli.

Adam baktısın baylagan kara niyet tacaaldar çıkkın. (Cantöşev, FRA)

"İnsan talihini bağlayan kötü niyetli gaddarlar çıkmıştır."

Alar kara niyet emespi? (Medetov, FRA)

"Onlar kötü niyetli değil mi?"

362. kara niyettik

TT. gönlü kara; kötü niyetlilik

harfiyen " kara niyetlilik"

anlamca Fenalık tasarlamak, fikri bozukluk, kötü niyetlik.

Alar kara niyettik kılışp, azık-tülüktörün katıp koyuşkan. (Bektenov, FRA)

"Onlar kötü niyetlilik yaparak yiyecek içeceklerini saklamışlar." (Bektenov).

Kara niyettik menen ak niyettik atam zamandan beri karmaşp kele catıptır (Berdikev, FRA)

"Kötü niyetlilikle iyi niyetlilik eskiden beri kapışa gelmiş." (Berdikev)

363. karan tün

harfiyen " kara gece"

anlamca Güçlük, sıkıntı, büyük kaza, çok kötü bir durum.

Kaldaygan kalktın başına karan tün mınça kele elek. ("Manas", FRA)

"Kalabalık halk bu kadar sıkıntı çekmemişti."

Tuygundardan ayrılıp, Karan tün tüştü Manaska. ("Manas", FRA)

"Cesur yiğitlerini kaybedince başı dara düştü Manas'ın."

Karındaşım Zuuranın başına karan tün tüşüptür. ("Kırgızstan ayaldarı", FRA)

"Kız kardeşim Zuura büyük bir felakete uğramış."

364. kara tün (karan tün'nün varyantı)

harfiyen "kara gece"

anlamca Güçlük, sıkıntı, büyük kaza, çok kötü bir durum.

Calpı ele Curttun başına kara tün tüşüptür. (Bektenov, FRA)

“Bütün halk sıkıntı çekmektedir.”

365. **kara ooz**

TT. ağzı kara

harfiyen ”kara ağız”

anlamca 1. Çok öfkeli, insana göz kırpmadan saldıran, korkunç (vahşi hayvanlar için).

Kara ooz ayuga katılsa, çaynap salat. (“Ala-Too”, FRA)

“Vahşi ayıya rastlarsa çiğner, geçer.”

2. Sivri dilli, çabuk kızan, öfkeli.

Kanday kara ooz neme ele, caagin basıp koysoñorçu. Ak kempir calakor, kara ooz katından sözün kulagina ilgen cok (Ukayev, FRA)

“Nasıl bir sivri dilli bu, sustursanıza! Ak nine, iftiracı, sivri dilli kadının söylediklerine kulak asmadı.”

366. **kara oozuñña kan tolğur!**

harfiyen ”kara ağızına kan dolsun!”

anlamca Kötü, hoş olmayan sözler söyleyen veya kötü iş yapan kişiye duyulan nefreti ifade etmek için kullanılan kargış.

- *Bul kanday kara oozuñña kan tolğur ele?! Kaydagı torpok?! (Ögöbayev, FRA)*

“Hey, ağızına kan dolası! Hangi tosun?”

Uşundan kiyin katuu aytsam, kara oozuma kan toslun, - dedi (Berdikeyev, FRA)

“Bundan sonra kabalık edersem, ağızıma kan dolsun.” dedi.

367. **kara öpkö boluu**

harfiyen ”kara akciğer olmak”

anlamca Hastalanmak, illete yakalanmak.

Bazarga cete elekte ele kara öpkö bolup oorup kaldı, - dedi Elebes. (Midin Alıbayev, FRA)

“Daha pazara varmadan illete yakalandı” dedi Elebes.

368. **kara özgöy**

harfiyen "kara niyetli"

anlamca Kavgacı, hain, utanmaz, iftiracı, kötü düşünceli, edepsiz.

Markum atası cakşı kişi ele, uulu kayırımı çok kara özgöy çıktı.
(Cusupov, FRA)

"Merhum babası iyi bir insandı, oğlu ise hayırsız çıktı."

Salıymaga Bozgunçuday kara özgöy küyöö kerek bele? (Yeginaliyev, FRA)

"Salıyma'ya bozgunçu gibi edepsiz bir koca lazım mıydı?"

369. **kara özgöylük**

harfiyen "kara niyetlilik"

anlamca Fenalık tasarlama, düşmanlık etme; gaddarlık, hainlik, utanmazlık; iftiracılık, dedikoduculuk.

Uşul cerde da kara özgöylük kıldım, naadandık kıldım. (Mırzayev, FRA)

"Burada da utanmazlık ettim, cahillik yaptım."

Tazabek kara özgöylüğün karmatsa, öz elinen alısta, bötön cerde kokoloy başı cürgön moldokeñdin sazayın okutup koyuşu ıktımal.
(Sıdıkbekov, FRA)

"Tazabek'in gaddarlığı tutarsa, memleketinden uzakta, yabancı bir ülkede tek başına gezen molların hakkından gelmesi mümkün."

370. **kara özök maal**

harfiyen "kara karın dönem"

anlamca Yiyecek kıtlığından dolayı insanların karınlarını doyuramadıkları dönem.

Kayın atam kara özök maalda uruşka ketken eken, oşol boydon kaytıp kele elek. ("Sovettik Kırgızstan", FRA)

"Kayınpederim kıtlık zamanında savaşa gitmiş; bir daha geri dönmedi."

371. **kara saat**

harfiyen "kara saat"

anlamca Art niyetli, kötü düşünceli, kötü niyetli, kurnaz.

Kargışı kata ketpegen kara saat can eken. ("Er Töştük", FRA)

"Bedduası şaşmaz art niyetli birisiymiş."

Kaap, kaydan kara saat senin "möltürögünö asıl" degen tiliñe kirdim ele. (Beyşenaliyev, FRA)

"Tüh, nasıl oldu da senin gibi art niyetlinin "incisini almaya çalış" sözüne uydum."

2. Çok zor, uğursuz, çetin, eziyet verici manasında.

Karıspandın kara suusu bar kara saat uşu bar. (folk., FRA)

"Karıspan'ın suyu güçlü akar ve ondan geçmek çok zordur."

Kara saat colu bar. (folk., FRA)

"İstiraplı bir hayatı var."

372. *kara saat çırmoo*

harfiyen " kara saat sarmak"

anlamca Felakete uğramak, başı belaya girmek, bir zorlukla karşılaşmak; sıkıntı basmak.

- *Moldo dos, dagı kara saat çırmadı.* (Beyşenaliyev, FRA)

"Molla dost, yine sıkıntı bastı."

373. *kara sanoo*

harfiyen " kara düşünmek"

anlamca Birisine kötülük yapmayı düşünmek, kötü niyetlilik, kötülük yapmak.

Anın emne maga kara sanay turgan cönü bar? (Baytemirov, FRA)

"Onun bana kötülük düşünmeye ne hakkı var?"

Bardığıñar kulagdar bolup koygula, bizge kara sanap, köpüröönü buzgan kim (Cantöşev, FRA)

"Hepiniz buna kulak veriniz, bize kötülük düşünüp köprüyü bozan kim?"

374. *kara şarşembi*

harfiyen " kara çarşamba"

anlamca Zor gün, halk inancına göre bu gün çalışılmaz, yola çıkılmaz.

Kara şarşembi күнү da men anı bütürüp koyom. (FRA)

"Zor gün olsa da ben bunu bitiririm."

375. *kara talaşuu*

harfiyen ” kara tartışma”

anlamca Birisinin yardımını bekleyip, canını kurtarmaya çalışmak, zor durumdan kurtulmaya çalışmak.

El kara talaşıp, alaktap ketip baratıp, Muz-Arttın kürkürögön suusuna köç-möçü menen çurkurap kirişti (Elebayev).

“Halk canını kurtarma derdiyle, önüne arkasına bakmadan telaş içinde giderken bütün mal mülkiyle beraber Muz Art’ın gürleyen suyuna dökülüverdi.”

Al kara talaşıp cuuşap catkan koydu aralay çurkadı. (Ayalı, FRA)

“O canını kurtarmak için karnını doyurup dinlenmek için yatan koyunların arasına koştu.”

376. *kara taştıbrı?*

harfiyen ” kara taşı mı?”

anlamca Bir şeyin gerçekleşmediğini, gerçekleşmesinin zor olduğunu, imkansız olduğunu vurgulamak için kullanılır.

Karganı küykö kara taştı alsınbrı? Kara taşına arman kalasıñbrı? Zaman azır kedeydiki (Kaimov, FRA)

“Kargayı şahin nasıl avlasın? Ne diye boşuna pişmanlık duyuyorsun? Şimdi fakir fukaraların zamanıdır.”

377. *kara teke süzüü*

harfiyen ” kara teke süsmek”

anlamca Bir işin beklenmedik anda çıkan kazadan, belâdan dolayı gerçekleşmemesi.

Kara teke süzgöndö, kargaşaluu kuncundu kaydan ala koydum ele. (Saatov, FRA)

“Hangi belâya çattım da bu heybeyi elime aldım.”

Bul cerge kaysı kara teke süzüp keldim eken. (“Çalkan”, FRA)

“Bu yere beni hangi felaket getirdi?”

378. *kara ter basuu*

harfiyen ”kara ter basmak”

anlamca Çok zorlanmak, kan ter içinde kalmak.

Sööktörü kara ter basıp, birok uykuga karamıgıp, közü bir az iline kaldı. (Berdikeyev, FRA)

“Kan ter içinde kalsa da uykuya yenik düşüp biraz uyudu.”

Kayra arkasına çıkıp bastıra albay kara ter bastı. (Abakirov, FRA)

“Tekrar arkasına geçip, yürüyemeyip kan ter içinde kaldı.”

379. kara terge tüşüü (kara ter basuu'nun varyantı)

harfiyen ”kara tere düşmek”

anlamca Çok zorlanmak, kan ter içinde kalmak.

Meni kızdın ırı şerdentip iydi, kara terge tüşüp kar kürödüm. (Cusupov, FRA)

“Kızın şarkısı beni hiddetlendirdi, kan ter içinde kalarak kar temizledim.”

İt ürsö terezeden köçö karap Kaliça kara terge tüşüp turğan. (Abakirov, FRA)

“Köpek havladığı zaman Kaliça, kan ter içinde kalmış, pencereden sokağa bakıyordu.”

380. kara tilin kayrağan

harfiyen ” kara dilini bileyen”

anlamca Hatip, konuşkan, geveze.

Kara tilin kayrağan Kalıñtopko sayrağan (“Manas”, FRA)

“Bülbül gibi şakıyan ve kalabalık halka hitap eden.”

Kara tilin kayrağan Kan aldında sayrağan (“Manas”, FRA)

“Hanın huzurunda bülbül gibi şakıyan hatip.”

381. kara tumşuk

harfiyen ” kara gaga/kara burun”

anlamca Bahtsız, zavallı, talihsiz.

Uykuçuluguna caraşa bul kara tumşuktun sorgoktugun kanteyin. (Ubukeyev, FRA)

“Bu talihsizin uykuculuğuna uygun obur oluşuna ne diyeyim?”

Oşo kara tumşuk, kuu ayak, kaçırıp coogo kire elek. (“Seytek”, FRA)

“O bahtsız uğursuz, daha düşmana karşı saldırmadı.”

382. *kılday kara sanaboo*

harfiyen "kıl kadar kara düşünmemek"

anlamca Birisine hiçbir zaman kötülük dilememek, kötülük yapmamak.

– *Ata-enemdin arbagın sıylagan ak baybiçege kılday kara sanaba,
katın!- deyt al korkup, üñküyüp Zuurakanga.* (Sıdıkbekov, FRA)

"Ana-babamın ruhlarına hürmet gösteren hanıma küçük bir kötülük dahi düşünme, kadın!" diyor o, korku ve üzüntü içinde Zurakan'a bakarak."

383. *kılına kara sanaboo (kılday kara sanaboo'nun varyantı)*

harfiyen "kılına kadar kara düşünmemek"

anlamca Birisine hiçbir zaman kötülük dilememek, kötülük yapmamak.

*Biröönün kılına kara sanabagan al kişini men bilemin,- dedi ("Ala-
Too").*

"Birisinin kılına bile zarar vermeyen o adamı tanıyorum" dedi.

384. *kılça kara sanaboo (kılday kara sanaboo'nun varyantı)*

harfiyen "kıl kadar kara düşünmemek"

anlamca Birisine hiçbir zaman kötülük dilememek, kötülük yapmamak.

Biröögö kılça kara sanabagan beçara,- dep içinen anı ayadı.
(Aşımbayev, FRA)

"İnsana küçücük bir kötülük düşünmeyen biçare." diyerek içinden ona acıdı."

385. *közünön kara uçuu*

harfiyen "gözünden kara uçmak"

anlamca Etrafında bir şey göremeyince ne yapacağının bilememek, çaresiz durumda kalmak.

Közünön kara uçup turgan neme, meni körüp aldı da kişinep ciberdi.
(Alıbayev, FRA)

"Etrafında bir şey göremeyip yalnızlık çeken at beni görünce kişneyiverdi."

386. *künü karan boluu*

harfiyen "günü kara olmak"

anlamca Zorluk çekmek, ağır duruma düşmek, büyük derte, kaygıya uğramak.

Eger bul agabız bolbogondo künübüz karan bolot ele. (Cantöşev, FRA)

“Eğer bu abimiz olmasa başımız büyük derte sokulurdu.”

Ilayım künü karan bolup, temselep kalsın. (Abdukaimov, FRA)

“Allah ona dert versin.”

Cerge kirsın, künü karan Bir basınsa urgaaçı, Kayda batam baldar menen, Köönüm çappayt köçüügö. ("Ala-Too", FRA)

“Defolsun, başı derte sokulsun! Nereye gideceğim. Çocuklarımla nereye sığınacağım. Taşınmak istemiyorum.”

387. oozumu kara cama cesin

harfiyen "ağzımı kara ıskarbot⁸ çürütsün"

anlamca Bir daha öyle şeyleri söylemem, ağzıma bile almam diye emin etmek, ant içmek anlamında kullanılır.

Aytpa deseñ, aytpaym. Mından narı kırık etip ooz açsam, oozudu kara cama cesin (Kazakbaev, FRA)

“Söyleme dersin söylemem. Bundan sonra ses çıkarırsam, ağzımı ıskarbot çürütsün.”

388. oozuña kara taş!

harfiyen "ağzına kara taş!"

anlamca Korkunç, kötü haber veya hoş olmayan bir söz söylendiğinde “dur, öyle deme, dediklerin gerçekleşmesin” diyerek söyleyeni durdurmak için kullanılan ifade, azarlama.

Sözün бүткөрө койбой katını: "Oozuña kara taş! Döörügönüñ ılayım öz başıña cetsin (Cigitov, FRA)

“Konuşmasını henüz bitirtmeden karısı ona: “Ağzından yel alsın, dediklerin inşallah kendi başına görünsün.” dedi.”

389. oozunan ak it kirip, kara it çıguu

harfiyen "ağzına ak it girip kara it çıkmak"

⁸ Cama: Iskarbot (bir hastalık adı).

anlamca Aklına ne gelirse onu söylemek, küfretmek, azarlamak, lânetlemek.

Orozkuldun oozunan ak it kirip, kara it çıkıp, atasının kozünço kızın döböt cıttabas kançık, künü bütküço kısır kalgan eşek dep, ...sogüp catkanın argasızdan... ukkan tura. (Aytmatov, FRA)

“Orozkul’un ağzına geleni söyleyip, kayın pederinin gözü önünde karısını erkek köpek bakmayan kancık, hayatının sonuna kadar doğurmaz eşek diye azarladığını duymak zorunda kalmış.”

Kalıypa katındık kılıp alkınıp, oozunan ak it kirip, kara it çıkkan kündö da bir kebelip koygon emes. (Berdikeyev, FRA)

“Kalıypa kadınlık karakterini gösterip, nefes nefese kalarak ağzına geleni söylese de ona hiç aldırılmamıştı.”

390. oyunda kara çok

harfiyen ” gönlünde kara yok”

anlamca İyi niyetli, kalbinde kötülük olmayan, kimseye kötülük düşünmeyen.

Oyunda kılday kara çok Düyşönkuldu kampaçı kılıp şaylaştı.
(Bökönbayev, FRA)

“Gönlünde ufacık bir kötülük olmayan Düyşönkul’u hububat ambarın müdürü olarak tayin ettiler.”

391. seni kaysı kara teke süzdü?

harfiyen ”seni hangi kara teke süstü?”

anlamca “Bu yaptığına ne demeli? Bu belâlı, uğursuz, iftira atılabilecek işe niye bulaştın?” gibi azarlamak anlamında kullanılır.

Bul cerge seni kaysı kara teke süzüp alıp keldi eken, ayban...
(“Çalkan”, FRA)

“Buraya seni hangi belâ getirdi, hayvan...”

392. sokur iynesine kara sanaboo

harfiyen ”kör iğnesine bile kara yapmayı düşünmemek”

anlamca Hiç kimseye kötülük yapmamak, zarar vermemek.

Zuurakan baybiçeni sokur iynesine kara sanabay, bar küçün cumşap, kabagım-kaşım debey, tınım albay iştep cüröt. (Sıdıkbekov, FRA)

“Zuurakan bey hanımının ufacık bir eşyasına dahi zarar vermeden, bütün gücüyle, hiçbir şikayette bulunmadan, dinlenmeden çalışıyor.”

393. sokur tıyınına kara sanaboo (*sokur iynesine kara sanaboo*'nun varyantı)

harfiyen " kör kuruşuna bile zarar vermemek"

anlamca Hiç kimseye kötülük yapmamak, zarar vermemek.

Biröonün sokur tıyınına kara sanagan can emes. (FRA)

"Birisinin küçücük kuruşuna bile zarar veren kimse değil."

394. tuzuna kara sanoo

harfiyen " tuzuna/rızkına kara düşünmek"

anlamca İyilik yapan insana kötülük yapmak, kötü şeyler düşünmek; iyiliğe kötülükle cevap vermek.

Tuzuña kara sanasam, Tuulgandan eki bolboyun. (Toktogul, FRA)

"Eğer sana kötülük yaparsam, hayatım boyunca yalnızlık çekeyim."

Özü iştemçil bolgon menen anın tuzuna kara sanap cürgön niyeti buzuk adam eken (Sıdıkbekov, FRA)

"Kendisi çalışkan ise de ona kötülük yapmayı düşünen, niyeti bozuk biriymiş."

395. zıldın kara taşı

harfiyen " ağır kara taş"

anlamca Çok ağır, insan kaldıramayacak kadar ağır.

Munu kim kötöröt, zıldın kara taşı tura. ("Çalkan", FRA)

"Bunu kim kaldıracak, çok ağırmış."

396. zındın kara taşı (*zıldın kara taşı*'nin varyantı)

harfiyen " ağır kara taş"

anlamca Çok ağır, insan kaldıramayacak kadar ağır.

Buga menin alım keler emes, zındın ele kara taşı. ("Leninçil taş", FRA)

"Buna benim gücüm yetmez. Sanki zindanın kara taşı gibi."

KARA

II. Esmer

397. başı kara, butu ayrı

harfiyen " başı kara, ayağı çatallı"

anlamca Ancak insan adı olan, sadece dış görünüşü bakımından insana benzeyen.

Başı kara, butu ayrı çalga ketip baratam (Togolok Moldo, FRA)

"Dış görünüşünden başkası insana benzemeyen ihtiyara gidiyorum."

398. böydöy kara

harfiyen " kapkara"

anlamca (Tarantula kadar kapkara) simsiyah, kapkara.

Böydöy kara balbanı (folk., FRA)

"Kapkara pehlivanı."

399. ındı kara

harfiyen " hindus karası"

anlamca Gayet kara, kömür gibi kara, kapkara.

Öz kızmatın bilseçi, ındı kara çubalbay. (Tokobayev, FRA)

"Kendi işini bilse ya, kara şey, sürünmeyip."

Bul kaysı ındı kara deşip, oturgandar kübür-şıbır bolo tüştü. ("Ala-Too", FRA)

"Bu kapkara da kim?" diyerek oturanlar fısıldaşmaya başladılar."

400. kara toru

harfiyen " kara doru"

anlamca Koyu doru (tüy rengi için); esmer (yüz için). (YUD)

401. şiridey kara

harfiyen " kapkara"

anlamca Kapkara, simsiyah.

Beti-başının baarın sakal baskan şiridey kara kişi badaldın arasınan çıga kaldı. (Abdıramanov, FRA)

"Yüzünü tamamıyla sakal örtmüş, zift gibi kapkara bir adam çalıların arasından çıkageldi."

KARA

III. Güç, cesurluk

402. cabuuluu kara ingen

harfiyen " örtülü kara dişi deve"

anlamca Güçlü, sabırlı, dayanıklı, ciddî, kibri yok, mütevazı, herkese eşit davranan kadirbilir, toplumda itibarı ve nüfuzu olan.

Iramatılık ecebiz Danakan zayıp zattın ırıska şerik cabuuluu kara ingeni bolgon (Sıdıkbekov, FRA)

"Rahmetli ablamız Danakan, kadın milleti arasında bereketli, güçlü, sabırlı ve itibarlı biri idi."

403. cükçül kara ingen

harfiyen " dayanıklı yük taşıyan deve"

anlamca Hiç yorulmayan, bütün zorluklara dayanan, dayanıklı.

Anın oyunda ayal degen kıl debey barın kötörgön cükçül kara ingen dep da tuyçu. (Aşımbayev, FRA)

"Onun düşüncesine göre kadın ses çıkarmadan tüm zorluklara katlanan biri diye de biliyordu."

404. cürögündö kara çok krş. I. Kötü, olumsuz

TT. gözü kara

harfiyen "yüreğinde kara yok"

anlamca Cesur, yürekli, atılgan.

Cürögündö kara çok, Ökümdüğü bar eken. ("Semetey", FRA)

"Yüreğinde korku yok, Otoriter birisiymiş."

Er ele cüroğündo karası çok, kögörsö duşmanının kun tölötökön (folk., FRA)

"Hiç bir korkusu olmayan cesurdu, inat ederse düşmanına kan pahası ödetir."

405. kara çabuul

harfiyen " kara hücum"

anlamca (Atın) süratli koşması, dört nala gitmesi, süratli yürüyüş.

Murunkuday kara çabuulqa salbay, attardı teminişe zıpıldatıp bastırıp baratışat. (Cantöşev. FRA)

“Eskisi gibi dörtnala koşturtmayıp, atları tepikleyerek tırıs gidiyorlardı.”

İrisi cektun atı kara çabuulda cügüröt. (makal, FRA)

“Talihsizin atı dört nala gider.”

KARA

IV. Kirlilik (iş için), pis

406. kara suudan kaymak aluu

harfiyen ” kara sudan kaymak almak”

anlamca Çok becerikli olmak, bir işi kurnazca yapmak, işi nasıl yapacağını bilmek; işi kitabına uydurmasını bilen.

Birok eldin mülkünö suuk kolun salıp, kara suudan kaymak algandardın maşınası birinçi ele buruluştta buzuldu. (Sovettik Kırgızstan, FRA)

“Ama halkın mülkine göz dikip el atanların arabaları ilk kavşakta bozuldu.”

407. kara suuga kan kuyuu

harfiyen ” kara suya kan dökmek”

anlamca Kargaşa yaratmak, karışıklık çıkarmak; fitne fesat çıkarmak.

Kara suuga kan kuygan bir kankordu tuugan beym. (“Manas”, FRA)

“Kara suya kan döken bir hunhar doğurmuş, galiba.”

408. kara taman

harfiyen ” kara taban”

anlamca Fakir, fukara, yoksul, elinde bir şey olmayan.

Mandikerlikke baruu kara tamandardın işi. (“Ala-Too”, FRA)

“İrgatlık yapmak fakir fukaraların işidir.”

Kara taman kedeyler, calpı tüşkün oñcolgo. (Togolok Moldo, FRA)

“Fakir fukaralar, hepiniz doğru yola giriniz.”

409. oozunan kara suu kelüü

TT. midesi zil çalmak

harfiyen ” ağızından kara su gelmek”

anlamca Çok acıkmak, açlıktan başı dönmek, iki büklüm olmak, hâlsizleşmek.

Oozuman kara suu kelip, kıyındık menen dem alıp, küyügüp kettim.

(Elebayev, FRA)”

“Fena hâlde acıktığım için güçlkle nefes alıyorum.”

Carıtluu naar tatpagan kurgurdun özöğü üzö tartıp, oozunun kara suu kelet. (Beyşenaliyev, FRA)

“Yeterli derecede yemek yememiş zavallı, fena hâlde açılmış, güçlkle soluyor.”

KARA

V. Renk

410. at kara til bolgondo

harfiyen ” at kara dil olduğunda”

anlamca Yaz gelip, at yıldı otla doyduğunda.

At kara til bolgondo, Betege ösüp tolgondo, Külçoronu körüp al
("Seytek", FRA)

“At kara, dil olduğunda Betege büyüp olgunlaştığında külçoronuk
gördüğünde o.”

411. kara altın

TT. kara elmas

harfiyen ” kara altın”

anlamca Taş kömür.

Kurmanbay, Eralı abalar uçurunda Sülüktü şaarındagı şahtılarda kara altındı kaçıratıp kazışkan adamdardan boluşkan. (“Sovettik Kırgızstan, FRA)

“Kurmanbay, Eralı ağabeyler, zamanında Sülüktü şehrindeki ocaklarda çok iyi kömür kazan adamlardı.”

412. kara kıldı kak cargan

harfiyen ” kara kılı tam ortasından bölen”

anlamca Hepsine eşit bir şekilde davranan, adil.

Uşul Alapaydın bir ıgın keltirip bergile, emgegiñer este. Kara kıldı kak cargan kalıssıñar. (Ögöbayev, FRA)

Şu Alapay’ı bir yolunu bulup ikna edin, yaptığınız unutulmaz. Siz herkese eşit davranan adil insanlarsınız.

Bergiştey kara kıldı kak cargan kalıstı kaydan tabasıñar? (Ş. Ümötaliyev, FRA)

“Bergiş gibi herkese eşit davranan, adil birini nerden bulacaksınız?”

KARA

VI. Çokluk

413. ittin kara kaptalınan

harfiyen “itin kara yanından /tarafından”

anlamca Çok, çok fazla, sayısız.

Bul cerde eski çılıktar, cañı bılıktar ittin kara kaptalınan. (“Çalkan”, FRA)

“Burada eski pislikler, yeni fesatlıklar çok fazladır.”

Kancıgamda caman sumkam bar, anın içinde darı-darmek, spirt degen neme ittin kara kaptalınan. (Berdikeyev, FRA)

“Eğerimin terkisinde eski bir çantam var, onun içinde ilaç, ispirto denen şeyler çok.”

414. kara çekirtkedey kaptoo

harfiyen ” kara çekirgeler gibi kaplamak”

anlamca Sayısızca çok olarak, topluca girmek, akın etmek; sayısızca çoğalmak.

Sibir caktan aktardın kolu kara çekirtkedey kaptap kirdi. (Eşmambetov, FRA)

“Sibiryta tarafından Bolşevik düşmanları kara çekirgeler gibi akın ettiler.”

415. kara taanday

harfiyen ” kara serçe gibi”

anlamca Çok fazla, sayısız, karınca yuvası gibi kaynayan.

Kündö kara taanday ılayçı, bakçaçılarga soyuş, suusun cetkirüünü toktotuştı. (Beyşenaliyev, FRA)

“Her gün sayısız sıvacı ve bahçıvanlara yiyecek ve içecek götürmeyi kestiler.”

Emne ele kara taanday çoğolup, acıldap kalgansıñar? (Mırzayev, FRA)

“Niye kara serçeler gibi toplanmış gürültü çıkarıyorsunuz?”

416. *kara tumanday kaptoo*

harfiyen ”kara duman gibi kaplama”

anlamca Çok kalabalık bir şekilde kaplamak, etrafını çevirmek/sarmak.

Arpadan kol cuuduk, çegirtke kara taanday kaptap kirdi. (Berdikayev, FRA)

“Artık arpayı (ekini) da kaybettik, çekirgeler kara duman gibi istilâ ettiler.”

KARA

VII. İyi, olumlu

417. *kara başıl*

harfiyen ” kara başlı”

anlamca (İnsan hakkında) sağlam.

Men azır kara başıl kişi izdep çıktım. (Sıdıkbekov, FRA)

“Ben şimdi sağlam bir insan aramak için çıktım.”

Kara başıl adamdan bayge sayışı da ıktımal. (Cantöşev, FRA)

“Sağlam birini bayge mükafatı yapma ihtimali de var.”

Kara başıl kişini Baygege sayar oyu bar. (“Manas”, FRA)

“Sağlam bir kişiyi bayge mükafatı yapmayı düşünüyor.”

418. *kara boluu*

harfiyen ” kara olmak”

anlamca Koruyup kollamak, destek olmak, arka çıkmak.

Elge kara bolup tursun üçün er Eşimdi cigitteri menen Ala-Bukaga taştap, İshak Çatkalga aşıp ketti (Kasimbekov, FRA)

“İshak, halkı koruyup kollasın diye cesur Eşim’i askerleriyle Ala-Buka’da bırakıp, kendisi Çatkal’a gitti.”

419. *kara caak*

harfiyen ” kara çene”

anlamca 1. Hatip, söz ustası, çok iyi şarkı söyleyen kimse, şair, ozan.

Kara caak, cez tañday, Kayranım, Tokom, amanbı? (Toktogul, FRA)

“Hatip, söz ustası, azizim Tokom iyi misin?”

Kara caak, cez tañday Irçı Çeçen aralaş Barı kelsin toyuna (“Manas”, FRA)

“Hatip, şair, ozan, hepsi gelsin toyuna.”

2. Çok konuşan, geveze, çenesi düşük, lafçı.

Til-oozduu kakşangan bir kara caakka coluksam kantet elem. (Saatov, FRA)

“Durmadan konuşan, çenesi düşük birisine rastlasaydım ne yapardım acaba?”

Uşunday kara caak katın bolot eken ee? (Berdikeyev, FRA)

“Böyle çenesi düşük kadın da oluyormuş, meğer.”

420. kara çeçekey

TT. can ciğer

harfiyen “kara gözbebeği”

anlamca Çok yakın, gözü kadar değerli, gerçek (akrabalık veya arkadaşlık hakkında)

Men, Amanbektin kara çeçekey agası Kocekemin (“Çalkan”).

“Ben Amanbek’in öz ağabeyi Kocoke’yim.” (“Çalkan”).

421. kara çeçekeydey (kara çeçekey’inin varyantı)

TT. can ciğer

harfiyen “kara gözbebeği gibi”

anlamca Çok yakın, gözü kadar değerli, gerçek (akrabalık veya arkadaşlık hakkında)

Kara çeçekeydey bolgon, özünün közdöy kişisin alıp keldi. (“Bişkek şamı”, FRA)

“Göz bebeği gibi, yakın tanıdığını getirdi.” (Bişkek şamı gaz.)

KARA

VIII. Gölge, can

422. kara başı

harfiyen “kara başı”

anlamca Sadece kendisi, tek başına.

Can soogalap komuz çertip berip zorgo kara başı kutuldu. (Beyşenaliyev, FRA)

“Canını kurtarmak için kopuz çalıp kendini güçlükle kurtarabildi.”

423. kara canı (kara başı'nın varyantı)

harfiyen ” kara canı”

anlamca Sadece kendisi, tek başına.

Özdörünün kara canın ala kaçıştı. (Saatov, FRA)

“Sadece kendi canlarını kurtarıp kaçtılar.”

424. kara candı kalkaloo

harfiyen ” kara canı korumak”

anlamca Kendini korumak, kendini düşünmek, kendi menfaati için gayret etmek.

Üyüñdön çıksa “kaparıñ”, kara candı kalkalap, minday kaçıp kutul akırın. (Togolok Moldo, FRA)

“Evinde bir kargaşalık çıkarsa, kendi canını kurtarıp, böyle kaçıp kurtul yavaşça.”

425. kara candı karç uruu

harfiyen ” kara canı zorlamak”

anlamca Bütün gücünü, kuvvetini, imkanını harcayarak çalışmak, çok çaba harcamak, durmadan dinlenmeden çalışmak.

Kara candı karç urğan Carkınbay tam-taştuu, mal-canduu, oçorbaçar. (Beyşenaliyev, FRA)

“Durmadan dinlenmeden çok çalışan Carkınbay şu anda evli barklı, mal-mülk sahibi.”

Men biyakta kara candı karç urup aga akça cönötüp tursam. (Berdikeyev, FRA)

“Ben burada durmadan dinlenmeden çalışıp ona para göndersem.”

KARA

IX. Yas

426. kara eleçek kıluu

harfiyen ” kara leçek yapmak”

anlamca Erkeklerin hepsini öldürerek kadınları dul bırakmak.

Kaptap curtun kıramın, kara eleçek kılamın. (“Manas”, FRA)

“Yurdunu istilâ edip katliam yapar, kadınlarını dul bırakırım.”

Kırgız бүtkön barısı kara eleçek boldu de. (“Manas”, FRA)

“Kırgızların tamamının, kadınları dul kaldı de.”

427. kara kiyüü

TT. karalar bağlamak (giymek)

harfiyen ” kara giymek”

anlamca Siyah başörtüsü takıp, siyah giysiler giyerek yas tutmak.

Men cıyırma toguzumda kara kiyingemin. (Medetov, FRA)

“Ben yirmi dokuz yaşımda yas tutmuştum.”

Calgız boy kalgan Zeynep kara kiyip bir az oturgan soñ, can bağıştın araketinde balasın koldon cetelep alıp tamçılarga koşulgan bolçu
.(Aytmatov, FRA)

“Tamamıyla yalnız kalan Zeynep yas giysileriyle biraz oturduktan sonra geçim derdini düşünüp, çocuğunu elinden tutup inşaatçılara katılmıştı.”

428. karasın aluu

harfiyen ” karasını almak”

anlamca etn. Yas döneminin birinci yılı dolduğu zaman yasta giydiği giysileri çıkarttırıp başka kıyafetler giydirmeye (bu daha çok kocası ölmüş kadınlar için).

Salt uşunday, törkündörün çakırtıp, Ayzaadanın karasın alıp, kalasa başın açıp, uruksat kılışı ıktımal. (Kasimbekov, FRA)

“Örf âdet böyle, hısımları çağırıp Ayzada’nın yas giysilerini çıkarttırırlar, isterse başını açıp başka birisiyle evlenmesine izin verebilirler.”

KARA

X. Toprak

429. kara cerdi caruu

harfiyen ” kara yeri yarmak”

anlamca Çok yüksek sesle bağlamak, haykırmak, bağırıp çağırmak.

Kalıñ el ölüktü koyup kaytkanda, calpı ökürük kara cerdi carıp kete cazdap, anan ayıldı büt tım-tırs kaptadı. (Eşmambetov, FRA)

“Kalabalık halk cenazeyi defnedip döndüğü zaman, yükselen hıçkırıklı ağlamalar âdeta yeri göğü inletti, daha sonra köyü sessizlik kapladı.”

430. kara cerge kir krş. I. Kötü, olumsuz

harfiyen ” kara yere gir”

anlamca Paylama, sövme, azarlama manasında kullanılır.

O, katınıñ menen kara cerge kir, - dep cekirgen Karasakal, anın sözün bölüp

ketti. (Abdiramanov, FRA)

“Hey, karınla beraber yerin dibine gir!” diye söven Karasakal onun sözünü kesti.”

Aldırar küñü cazgırar... men kara cerge kireyin. (Toybayev, FRA)

“Alacağın gün delaletle düşersin derler ya, .. ben yerin dibine gireyim.”

KARA

XI. Şiddet, aşırılık

431. kara suuk

harfiyen ” kara soğuk”

anlamca Yağmur veya kar yağmadığı zaman, hava açıkken hissedilen sert soğuk, kuru soğuk, ayaz.

Tü degen tüktürük cerge tüşpöy toñup, calangan kara suuk koldu – betti aymalayt. (Berdikeyev, FRA)

“Yere düşmeden donup, yalanan ayaz, elini yüzünü tırmalıyor (donduruyor).”

KARA

XII. Eskilik, değersizlik

432. kara çamgarak

harfiyen ” kara çamgarak⁹”

anlamca etn. Geleneğe göre babasından miras olarak en küçük oğula kalacak ev (çadır). (FRA)

⁹ Çamgarak: 1. Keçe çadırın, ağaçtan yapılmış, kubbe biçimindeki tavanı. 2. Ev, baba ocağı.

KARA

XIII. Büyüklük

433. *kara mal*

harfiyen " kara hayvan"

anlamca İnek, deve, at gibi büyük baş hayvanlara denir.

Kara mal, altın, kümüşkő Kalktın başı adaştı. ("Manas", FRA)

"Büyük baş hayvanları, altın ve gümüşleri görünce halkın kafası karıştı."

KARA

Nesir, yazı

434. *kara söz*

harfiyen " kara söz"

anlamca Eserin manzum olmayan, mensur şekli; sözlü veya yazılı nesir, düz yazı.

Kara sözgö karaganda ırdın ayırması emnede? ("Kırgızstan madaniyatı", FRA)

"Nesirden şiirin farkı ne?"

KARA

XIV. Yön, kuzey

435. *kara şamal*

TT. kara yel

harfiyen " kara rüzgâr"

anlamca Yağmursuz, iliğe işleyen soğuk rüzgar.

Noyabrdın baştalışında ele kara şamal küçöp, andan kiyin kalıñ kar tüştü (Mırzayev, FRA)

"Kasım'ın başlamasıyla soğuk rüzgâr şiddetlendi, ondan sonra çok kar yağdı."

KARA

Fil şekilleri:karar- , karay-

XV. Kötü olmak.

436. beti kararuu

harfiyen ” yüzü kararmak”

anlamca Rezil olmak, maskaralık olmak, çok utanç duruma düşmek.

Laniçek el aldında beti kararıp, bir bozorup, bir kızarıp olturdu
(Aşımbayev, FRA)

“Laniçek halk önünde rezil olup, bir sararak, bir kızararak oturdu.”

437. canı kararuu

harfiyen ” canı kararmak”

anlamca Çok sinirlenmek, çok öfkelenmek, surat asmak; öfkeden ne yapacağını bilemez duruma gelmek.

Parizektin canı kararıp, kanı içine tartıp oyluu oturat. (Aşımbayev, FRA)

“Parizek, canı kararıp (çok öfkelenip), yüzü sararıp düşünceli bir şekilde oturuyor.”

Arduu, namıstuu Zuurakan canı kararbasa, minçalıkka kaydan barat ele. (Sıdıkbekov, FRA)

“Şerefli, namuslu Zuurakan çok öfkelenmeseydi bu kadar ileri gider miydi?”

438. canı karayuu (canı kararuu’nun varyantı)

harfiyen ” canı kararmak”

anlamca Çok sinirlenmek, çok öfkelenmek, surat asmak; öfkeden ne yapacağını bilemez duruma gelmek.

Eti açınıp, emi canı karaydı. (“Ala-Too”, FRA)

“Yaralanınca çok sinirlendi.”

Taabaldının canı karayıp, kaalganı kürsüldötö muştıgiladı. (“Ala-Too”, FRA)

“Tabıldı çok sinirlenerek kapıyı pat pat yumrukladı.”

439. cüzü kararuu

harfiyen "yüzü kararmak"

anlamca Milletin önünde utanç bir duruma düşmek, insanlıktan çıkıp rezil olmak, kepaze olmak.

Curt aldında mintip cüzü kararıp oturat. ("Ala-Too", FRA)

"Milletin önünde böyle rezil olmuş oturuyor."

440. dili karayuu

harfiyen "gönlü kararmak"

anlamca Niyeti bozulmak, kin beslemek, birisine kötülük yapmayı düşünmek, kötü niyetli olmak.

"E, balkım, çın bolso, el bilgen çigar, emne sözgö kaldık eken a?..." dep, ireñi da karayıp, dili da karayıp, oturup kaldı. (Kasimbekov).

"Ee, belki doğruysa, bunu millet öğrenmiştir, şimdi onlar bizim hakkımızda neler söylüyorlar acaba?" diyerek benzi de, gönlü de kararıp öylece oturdu kaldı."

Munu iştegen törö emes, kudaydın tun balası bolso da... kataal öç alıştan ayanbay dili karayıp olturgan. (Kasimbekov).

"Bunu yapan bey değil, Tanrı'nın ilk çocuğu olsa bile ondan acı bir intikam almaya kararlı, gönlü kararmış oturuyordu."

441. dili kararuu (dili karayuu'nun varyantı)

harfiyen "gönlü kararmak"

anlamca Niyeti bozulmak, kin beslemek, birisine kötülük yapmayı düşünmek, kötü niyetli olmak.

Al oñoy menen muyuşar emes, dili kararıp alıptır. (Osmanaliyev, FRA)

"O kolay kolay vazgeçmeyecek, bunda kararlı, niyeti bozuk."

442. dini kararuu (dili karayuu'nun varyantı)

harfiyen "gönlü kararmak"

anlamca Niyeti bozulmak, kin beslemek, birisine kötülük yapmayı düşünmek, kötü niyetli olmak.

Dini kararıp alıptır. (FRA)

"Gönlü kararmış."

443. dini karayuu (dili karayuu'nun varyantı)

harfiyen "gönlü kararmak"

anlamca Niyeti bozulmak, kin beslemek, birisine kötülük yapmayı düşünmek, kötü niyetli olmak.

Anın dini karayıp, tögü sırtına aylanıp kalıptır. (Cooşbayev, FRA)

"Onun niyeti bozulup, kaşları çatılmış."

Kir, caman oy, kek özüñdö buzat, diniñdi karaytat. (Kasimbekov, FRA)

"Pis, kötü düşünce, kin seni bozar, kötü niyetli yapar."

444. niyeti karayuu

harfiyen "niyeti kararmak"

anlamca Niyeti bozulmak, aklına kötü şeyler gelmek, kötülük tasarlamak.

"İt aç bolso eesinin etin ceyt, zadisin karaçı" - dedi niyeti karayıp.

(Kasimbekov, FRA)

"Köpek açsa sahibinin etini yer, yaptığına bak" dedi niyeti bozularak."

KARA

Fil şekilleri: karar- , karay-

XVI. Bir şey görmemek

445. özögü kararuu

TT. gözü kararmak

harfiyen "midesi kararmak"

anlamca Çok acıkmak, açlıktan dolayı bitkin düşmek.

Özögüñ karardı go, cür, üygö kirip, tamak iççi. (Saatov, FRA)

"Çok acıkmışsındır, hadi eve gir de yemek ye."

Baldardın kursağı kabışıp, özögü kararıp baratat. (Ömürbayev, FRA)

"Çocuklar açlıktan bitkin düştüler."

446. özögü karayuu (özögü kararuu'nun varyantı)

TT. gözü kararmak

harfiyen "midesi kararmak"

anlamca Çok acıkmak, açlıktan dolayı bitkin düşmek.

At koşçular sopoktop cürüp, çarçap, özöktörü karayıp, ...kamçılana-temine cürüp kelatıştı. (Kasimbekov, FRA)

“At ile çift sürenler gün boyu at üstünde olmaktan yorgun düşmüş ve çok acıkmış olarak atlarını tepikleyerek, kamçılıyarak geliyorlardı.”

8. KIR

8.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE KIR

KIR

Yaşlılık

447. saça sakala kır serpmek

(saçı sakalı ağarmak saçına ak düşmek, saç baş ağarmak):
yaşlanmak.

*Saçlarıma ak düştü/ Sana ad bulamadım/ Gönüle uçmak
düştü/ Bir kanad bulamadım. (Türkü, ÖTS)*

448. saçına veya sakalına kır düşmek

Göze çarpar derecede beyaz kılları bulunmak, kırlaşmak.

*“Düşük siyah bıyıklarına sakalina pek az kır düşmüş olan Selim Paşa,
karşıdan çok genç görünüyordu”. - (H.E. Adivar, TDK)*

8.2. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE KIR (KUU)

KUU

I. Yaşlılık

449. kuu¹⁰ sakal

TT. ak sakallı

harfiyen “ak sakal” (YUD)

II. Solgun

450. kuu boluu

TT. benzi sararmak

harfiyen “kır renkte olmak”

Samandan sarı, çöptön kuu bolup ketti

¹⁰ Kuu kelimesi Yudahin sözlüğünde beyaz, soluk, soluk sarı olarak açıklamaktadır.

“Korkudan, hiddetten, hastalıktan benzi soldu.” (YUD)

9. KIRMIZI, AL, KIZIL

9.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE KIRMIZI, AL, KIZIL

KIRMIZI, AL, KIZIL

I. Yorgunluk, telaş, heyecan

451. *al al olmak* krş. II. Utanç

Utançtan, telaş ve heyecandan pençe pençe kızarmak, kıpkırmızı olmak.

Yanakları pençe pençe al al olmuş sunuyordu. (R.H. Koray, Eskici, ÖTS)

452. *alı al moru mor*

1. Koşup yorulmaktan, telaş ve heyecandan yüzü kıpkırmızı kesilmiş (olarak). (AKS)
2. Telaş ve mahcûbiyetten kızarmış ve morarmış (kimse). (ÖTS)

453. *alı alına, moru moruna*

1. Sağlıklı, canlı kanlı.

“Şahsına bakarsan iri yarı, alı alına, moru moruna bir insan...” (R. N. Güntekin, TDK)

2. Telaş veya yorgunluktan yüzü kıpkırmızı kesilmiş (olarak). (TDK)

KIRMIZI, AL, KIZIL

II. Utanç

454. *al al olmak* krş. I. Yorgunluk, telaş, heyecan

Utançtan, telaş ve heyecandan pençe pençe kızarmak, kıpkırmızı olmak.

Yanakları pençe pençe al al olmuş sunuyordu. (R.H. Koray, Eskici, ÖTS)

455. *kıpkırmızı kesilmek (ya da olmak)*

(yüz ya da ten için) Herhangi bir nedenle çok kızarmak. (PÜS)

Küçük, kırgın ve somurtkan dışarı çıktı; Atilâ kıpkırmızı kesilmişti.- (H. N. Zorlutuna, Büyükanne. 20, ÖTS)

456. yüz kızartıcı

Utandırıcı, utanılacak. (AKS) Utanç verici, utandırıcı utanılacak.

Onun yüz kızartıcı hiçbir durumu olmamıştır. (PÜS)

KIRMIZI, AL, KIZIL**III. Çekicilik****457. al giymedim ki alınam**

“Bu işle herhangi bir ilgim yok, onun için söyleyenler beni ilgilendirmiyor, söyleyenlere alınmıyorum,” alınacak bir durumum, işim yok, alınacak bir iş yapmadım” anlamında söylenir. (PÜS)

458. al kiraz üstüne kar yağmış

Olmayacağını sandığımız, ihtimal bile vermediğimiz şeylerin meydana gelebileceğini, olacağını anlatır. (GÖZ)

459. allı pullu

Göz alıcı renklerde donatılmış çarpıcı renklerle süslenmiş.

Köy kadınları allı pullu giyimi sever. (PÜS)

460. bir donu var kırmızı; kâh anası giyer kah kızı

Ailece yoksulluk içindeler. (AKS)

461. kırmızı gömlek

mec. Saklanmaya ne denli çalışırsa çalışsın gizlenemeyen şey. (PÜS)

462. kırmızı fener

arg. Genelev. (PÜS)

463. ormanın kızıl derinlikleri

Ormanların insan korku veren kızıl renkli iç kısımları.(KAR)

464. tamtakır kuru (ya da kırmızı) bakır

(ev vb. için) İçinde hiçbir eşya yok, içi bomboş. (PÜS)

KIRMIZI, AL, KIZIL**IV. Önem, değer, prestij****465. dibi kırmızı balmumuyla çağırmadım ya**

Bir yere davetsiz gittikleri halde, davetin genel havasından hoşnutsuzluk gösterenler hakkında söylenir. (GÖZ)

466. dibi kırmızı mumla mı çağırdım?

Özel bir önem vererek çağırmadım ya, kendisi geldi. (AKS)

467. kırmızı dipli mumla dâvet etmek

Birine bir yere gelmesi için birine çok yalvarmak ısrar etmek. (GÖZ)

KIRMIZI, AL, KIZIL

V. Kötü, olumsuz

468. al basmak

1. (lohusalar için) Doğumdan sonra ateşli bir hastalığa tutulmak. (ÖTS)
2. Lohusa, al bastı hastalığına tutulmak, uğramak, kadınlarda görülen bir çeşit ısteri hali.

“Ferit kaderinden bir loğusanın al bastı olamayacağını söylemedi.” (P. Safa, GÖZ)

Gaziler diktiler yeşil tuğları (Hayâli, ÖTS)

4. Çok ağlamak, gözleri kan içinde kalmak. (ÖTS)

469. iki eli (kızıl) kanda olsa

1. Elinde bırakamayacağı çok önemli işi olsa bile. (AKS)

“Eğer gece vakti hekim lazım olursa bizim pencerenin altına gel, bir nara bas, iki elim kızıl kanda olsa da yetişirim.” (-H.Taner TDK)

KIRMIZI, AL, KIZIL

VI. Kan, yara

470. al kanlara boyanmak

1. Yaralanarak birçok yerlerine kan bulaşmak. (AKS)
2. Yaralanmak, vurularak ölmek, şehit olmak.

Allah dedim yatağana dayandım

Ben seninçün al kanlara boyandım. (Türkü, ÖTS)

3. Kandan kıpkırmızı olmak.

Al kanlara boyandı Çıldır dağları

471. ala bulanmak

Kanlanmak, kırmızı olmak. (KAR)

KIRMIZI, AL, KIZIL

VII. Ceza, uyarma

472. kırmızı kart göstermek

1. mec. Ciddi bir biçimde uyarmak.

2 mec. Dışlamak. (TDK)

473. kırmızı kart görmek

1. mec. Ciddi bir biçimde uyarılmak.
2. mec. Dışlanmak. (TDK)

KIRMIZI, AL, KIZIL

VIII. Gürültü, kavga

474. kıyameti (kıyametleri, kızıl kıyameti, kızılca kıyameti) koparmak

Aşırı derecede bağırıp çağırmak, aşırı gürültülere, tartışmalara yol açmak. (AKS)

KIRMIZI, AL, KIZIL

IX. Sevinç, mutluluk

475. al bağlamak

Fesin veya başlığın üzerine al yazma sararak saadetini veya sevincini belli etmek. (ÖTS)

KIRMIZI, AL, KIZIL

X. Deli, delilik

476. kızıl divane

Zırdeli. (AKS)

KIRMIZI, AL, KIZIL

XI. Ruh hali, karakter, huy

477. kızıl iblis

Çok kötü ruhlu, iblis gibi (kimse). (PÜS)

KIRMIZI, AL, KIZIL

Fiil şekilleri: kızar-, kızart-

XII. Utanmak

478. gözlerinin içine kadar kızarmak

Çok utanmak, utançtan yüzü kıpkırmızı olmak. (PÜS)

479. kızarıp bozarmak

Utanmak, utancından renkten renge girmek, mahcup olmak.

Halbuki başkasını müşkül duruma düşürmekten, onun çırpındığını, kızarıp bozardığını, utancından renkten renge girdiğini görmekten zevk

almak her halde duygulu insanların kârı değildir.- (A. M. Efendi. Obur ve Kambur, 59, ÖTS)

480. kulaklarına kadar kızarmak

1. Çok utanmak. (PÜS)
2. Yüzü bütünüyle kızarmak, çok utanmak. (GÖZ)

481. yüz kızartmak

1. Utanç vermek
2. (birine) Sıkılarak utanarak yüzü kızararak yalvarmak.
Ona buna yüz kızartacağına çalışmalısın. (PÜS)

482. yüzü kızarmak

Utanıp sıkıldığı yüzünün kızarışından anlaşılmak, utanmak, sıkılmak.
Böyle durumlarda insanın biraz yüzü kızar ama onunki kızarmamıştı.
(PÜS)

483. yüzünü kızartmak

1. (kendi, birinin) Utanmakla birlikte yapmak.
2. Birini utanacak duruma düşürmek. (AKS)
3. Birini utanacak duruma düşürmek ya da birinin utanmasına yol açmak. *Oğlan ailesinin yüzünü kızartmaktan çekindi*
4. Utanmakla birlikte yapmak, istemek.
Yüzünü kızarttım borç istedim vermedi. (PÜS)

KIRMIZI, AL, KIZIL

Fiil şekilleri: kızar-

XIII. Rengi gelmek

484. ibiği kızarmak

- hlk. 1. (tavuk, horoz) Semirmek.
2. mec. Sağlığı düzelmek, benzine kan gelmek.
3. mec. Sinirlenmek, kızmak. (PÜS)

KIRMIZI, AL, KIZIL

Fiil şekilleri: alla-

XIV. Çekici olmak

485. allayıp pullanmak

Kötü görünüşünü gizleyecek şeylerle süsleyip donatmak.

“Kızı allayıp pullayarak güzelleştirdiler.” (ÖZD)

9.2. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE KIZIL,AL

KIZIL, AL

I. İyi, olumlu

486. al peyil

TT. iyi niyetli

harfiyen “al niyet”

anlamca İyi niyetli, temiz kalpli, iyi karakterli, mütevazı.

Kandın ünü dagı ele cumşak, dagı ele al peyil. (Osmanaliyev, FRA)

“Han’ın sesi hala yumuşak ve iyi niyetli.”

Sizdin al peyil bolgonduguñuzga kara başım tartuu. (Osmanaliyev, FRA)

“Sizin iyi niyetliliğimize canım feda”

487. betinde kızılı bar

harfiyen “yüzünde kızılı var”

anlamca Namuslu, imanı olan, vicdanlı, hürmette kusur etmeyen.

Betinde kızılı bar bolso, otuz eki müdöönü cer çiyidirip ele keler (Cantöşev, FRA)

“Eğer vicdanlıysa otuz iki isteği arzuyu da güzelce yerine getirir.”

Beçara, betinde kızılı bar tura, mindan tũñülüügö bolboyt. (FRA)

“Zavallı , vicdanlıymış meğer, bundan ümit kesilemez.”

488. kızıl til

harfiyen “kızıl dil”

anlamca Hatipliğin, hazırcevaplığın, güzel şarkı söylemenin göstergesi, sembolü olarak kullanılır.

Önör aldı - kızıl til. (Makal, FRA)

“Hünerlerin önde geleni, hatipliktir.(Sanatlarım başlangıcı kelâmdır)”

Cetimişten aşkança, kızıl tiliñ bezedi. (Togolok Moldo, FRA)

“Yetmiş yaşını aşincaya kadar söz ustalığını korudun.”

489. kızılga bereke

harfiyen “kızıla bereket”

anlamca “Harman bereketli olsun, toplanan ekin bol olsun” dileğinde kullanılır.

– O, barakelde, cigitter, kızılga bereke bolsun! (FRA)

“Aferin gençler, toplanan ekin bol olsun!”

490. öñünö kızıl cügürüü

harfiyen “yüzünde kızıl koşmak”

anlamca Önceki durumundan daha da kuvvetlenmek, düzelmek, morali yükselmek.

Öñünö kızıl cügürüp, cakşı bolup kaldı. (FRA)

“Morali yükselip biraz daha iyi oldu.”

491. öñünö kızıl çurkoo (öñünö kızıl cügürüü’nün varyantı)

harfiyen “yüzüne kızıl koşmak”

anlamca Önceki durumundan daha da kuvvetlenmek, düzelmek, morali yükselmek.

Enemdin öñüne kızıl çurkap, can düynösü kıyla candana tüştü.

(“Kırgızstan madaniyatı”, FRA)

“Annemin solgun yüzüne renk gelip, morali yükselip canlandı.”

KIZIL, AL**II. Kötü, olumsuz****492. kızıl çok**

harfiyen “kızıl köz”

anlamca Azap, zorluk, talihsizlik.

Kızıl çiyedey beş bala menen kızıl çoktun içinde kaldım. (“Kırgızstan madaniyatı”, FRA)

“Küçücük beş çocukla zorluklar içinde kaldım.”

493. kızıl kamçı

harfiyen “kızıl kamçı”

anlamca Merhametsiz, karısına çok sert davranan.

– O, kızıl kamçı zulüm, men saa ayaş belem?! Mınday kaarduu kızıl kamçını kim körgön. (Sıdıkbekov, FRA)

“Ey, merhametsiz zalim, ben senin ahbabının karısı mıyım?! Böyle gözü dönmüş merhametsizi kim görmüş.”

494. kızıl kekirtek

harfiyen “kızıl gırtlak”

anlamca 1. Boş boş bağırmayı seven, hiç sebep yokken yersiz bir şekilde bir şeyleri tartışarak konuşup durma.

Kee bir kızıl kekirtek adamdar oozuñdu aça elekte ele aytışuuga dayar bolup turat. (“Ala-Too”, FRA)

“Bazı boş boş tartışmayı seven insanlar, daha sen ağzını açmadan münakaşa etmek için hazır bekliyorlar.”

2. Dolandırıcı, kalleş, yiyip içmeyi seven, obur.

“Menin çığarmamdı cıldırsañ, senikin uçurabız”, - dep açık soodalaşkan kee bir kızıl kekirtekter çıktı. (“Kırgızstan madaniyatı”, FRA)

“Benim eserimi kayırırsan seninkini de uçururuz” diye açıkça pazarlık yapan dolandırıcı kalleşler çıktı.”

3. İçilip yenen yiyecek anlamında.

Azır el kızıl kekirtektin gana aylasın oylop kalgan (Abdukarimov, FRA)

“Şimdi halk sadece boğazını düşünmektedir.”

495. kızıl kerege kılúu

harfiyen “kızıl kerege¹¹ yapmak”

anlamca 1. Çadırın keçelerini çıkarmak, yalnız ağaç kısımlarını bırakmak.

Tezinen boz üydü kızıl kerege kılıp sıyrıp ciberiştí. (Kasimbekov, FRA)

“Bir anda çadırı kızıl kerege yaparak soydular.”

2. Katliam yapmak, ev mülkünü talan etmek, hiçbir şey bırakmadan gasp etmek.

Akarat kılğan sasıtkılardın özdörün cündöy sabap, ayılın kızıl kerege kılıp, talap kalgile. (Ayalı, FRA)

¹¹ Kerege: Keçe çadırın portatif yan duvarları.

“Hakaret eden pislikleri dövün, köylerini, ne var ne yoksa hepsini talan edin.”

496. kızıl may boluu

harfiyen “kızıl yağ olmak”

anlamca 1. Semiz hayvanın (daha çok atın) zorlanması, tavından düşmesi, hastalık kapması, zayıflamaya başlaması.

Üyürdöğü aygırı kızıl may bolgon. (Osmanaliyev, FRA)

“Sürüdeki aygırı tavından düşmüş.”

2. Zorlandığından dolayı gücünü yitirmek, hâlsiz düşmek, yorulmak, bitkin düşmek.

Çarcayıt çarpıp küü kaçıp, kızıl may bolduk, ter basıp. (Elebayev, FRA)

“Darmadağın olup, hâlsiz düşüp, terleyip, bitap düştük.”

497. kızıl uuk kılui (kızıl kerege kılui’nun varyantı)

harfiyen “kızıl uuk¹² yapmak”

anlamca 1. Çadırın keçelerini çıkarmak, yalnız ağaç kısımlarını bırakmak.

2. Katliam yapmak, ev mülkünü talan etmek, hiçbir şey bırakmadan gasp etmek.

Cer düñgürötkön küçkö birigip, duşmanın kızıl uuk kılıp, katuudan kazan kaltırbadı (Köçkönov, FRA)

“Birleşip yeri göğü inleyen bir kuvvete dönüşüp, duşmanını talan edip, hiç bir şey bırakmadılar.”

KIZIL, AL

III. Kan, kızarma

498. ak bata, kızıl kan

harfiyen “ak dua, kızıl kan”

anlamca Birlikte kararlaştırılan söz, karşılıklı antlaşma.

Sizdi ak bata, kızıl kanga koyobuz. Aytışkan ak bata, kızıl kan için

Asantay taraptın makul bolbosko argası çok, baatır (Sidıkbekov, FRA)

¹² Uuk: Keçe çadırın keregesi ile “çamgırak”ını (kubbevi biçimindeki tavanı) birleştiren, ucu biraz eğik sırık.

“Sizin bir anlaşma uygulayacağız, ve bu anlaşma gereğince Asantay tarafı kabul etmemezlik edemez, çünkü çaresi yok, bahadır.”

499. çiykanday kıpkızıl (pekiştirmeli renk adı)

harfiyen “çıban gibi kıpkırmızı”

anlamca Kızarma. (YUD)

500. kızıl ala kılou

harfiyen “kızıl ala yapmak”

anlamca Ağzını burnunu kanatmak, bir yeri kanayacak kadar çok sert dövmek, dayak atmak.

Şamalangan, olburluu cigitter bat ele kızıl ala kılıp ciberiştı.
(Sıdıkbekov, FRA)

“Kolları sıvayan iri yapılı gençler göz açıp kapayıncaya kadar ağzını burnunu kanattılar.”

501. kızıl cayan boluu

harfiyen “kan kırmızısı olmak”

anlamca Kanın çok akması, kan içinde kalmak.

Murdu kızıl cayan bolup ketti. (Turusbekov, FRA)

“Burnu kan içinde kaldı.”

502. kızıl çeke boluu

harfiyen “kızıl şakak olmak”

anlamca Tartışa tartışa tartışmanın sert bir kavgaya dönüşmesi.

Alar menen kızıl çeke boluşpay, cöndüü mamilede boluñuz
(Yeginaliyev, FRA)

“Onlarla sert bir kavgaya girmeyip, birbirinize iyi davranınız.”

Bul şıldıñ Askardın say söögün sızdatıp, çatak kızıl çeke bolup muştasuuga çeyin ırbadı. (İsmailov, FRA)

“Bu alay Askar’ı kızdırıp tartışmaları sonunda sert kavgaya dönüştü.”

503. kızıl kamçıga aluu

harfiyen “kızıl kamçıya almak/kamçı altına almak”

anlamca Çok fena dövmek, vurmak, pataklamak, dayak atmak.

Şadıbek anın kolu-butun tañdırıp köynökçön kömörösünön catkırıp koyup, özü çarçagança kızıl kamçıga aldı. (Kaimov, FRA)

“Sadırbek onun elini ayağını bağlayıp, gömlekli hâliyle yüz üstü yatırıp, kendisi yorulana kadar dövdü.”

504. kızıl kırgın

harfiyen “kızıl katliam”

anlamca Kanlı çarpışma, kan dökülen büyük savaş, çarpışma, kavga.

Turdubay mergen Kalçanı cetelep, Musakoconu artka kalkalap, kızıl kırgındı okçun saksaktoodo. (Beyşenaliyev, FRA)

“Nişancı Turdubay, Kalça’yı elinden tutarak, Musakoco’yu da arkasına alarak savaşı uzaktan gözetmektedir.”

505. kızıl kırgın kara sürgün (kızıl kırgın’ın varyantı)

harfiyen “kızıl katliam, kara sürgün”

anlamca Kanlı çarpışma, kan dökülen büyük savaş, çarpışma, kavga.

Uşul kızıl kırgın, kara sürgündön aman kalgan bul kişinin koldooçusu bar eken (Akmatov, FRA)

“Şu büyük kanlı kıyım savaştan sağ çıkan bu adamın koruyucusu varmış.”

506. kızıl kırgın, sarı sürgün boluu

harfiyen “kızıl kırgın, sarı sürgün olmak”

anlamca 1. Çok sert bir tartışma, kavga, ağız dalaşı.

Kızıl kırgın, sarı sürgün bolup, eki uruu üç kün betteşti. (“Ala-Too”, FRA)

“İki boy çok sert bir tartışmaya girip, çarpışıp, üç gün boyunca karşı karşıya geldiler.”

2. Gürültü patırtı yapmak, münakaşa etmek ve tartışmak.

Senin ayıñdan atañ eköobüz kızıl kırgın, sarı sürgün bolup kaldık dedi apam (“Ala-Too”, FRA)

“Senin yüzünden babanla ikimiz münakaşa ettik” dedi annem.”

507. kızıl koydoy soyuu (kök ala koydoy soyuu’nun varyantı)

harfiyen “kızıl koyun gibi kesmek”

anlamca Çok kötü dövmek, dayak atmak, pataklamak.

Etken kaçanaak neme ele, kızıl koydoy soygula. (Sıdıkbekov, FRA)

“İki de bir kaçıp duruyor, bir güzel dövün.”

508. kızılday saboo

harfiyen “kırmızı olana kadar dövmek”

anlamca Çok sert dövmek, pataklamak, kan revan içinde bırakmak.

Uşunday dağı bolobu, cıyırma otuzday kişi kızılday sabap catsa, başı-közün çaşırıp da koygon cok. (Toktogul).

“Böyle olur mu, yirmi otuz kadar adam döverken bile başını gözünü korumadı.”

509. kızılday soyuu (kızılday saboo’nun varyantı)

harfiyen “kıp kırmızı yaparak kesmek”

anlamca Çok sert dövmek, pataklamak, kan revan içinde bırakmak.

Cinderdin açuusu ayabay keldi, oşentip, meni kızılday soyo baştaştı.
("Comoktor", FRA)

“Cinler çok hiddetlendi, böylece beni ölesiye dövmeye başladılar.”

510. kızıl şapalakka aluu (kızıl kamçıga aluu’nun varyantı)

harfiyen “kızıl kırbaç altına almak”

anlamca Çok fena dövmek, vurmak, pataklamak, dayak atmak.

Razyezdden alıs bir döñsöönü aylana berip toktodu da, anan Karanardı kızıl şapalakka aldı. (Aytmатов, FRA)

“İstasyondan uzaktaki bir tepeden dönünce durdu, sonra Karanar’ı yassı kamçıyla dövmeye başladı.”

511. kızıl tıttay kübülüü

harfiyen “kızıl dut gibi dökülmek”

anlamca Katliama uğramak, topluca öldürülme, soykırıma uğramak.

Üç merte kızıl tıttay kübülüp kırılıştı. (Kasimbekov, FRA)

“Üç kere katliama uğradı.”

KIZIL, AL

IV. Yüz rengi

512. betine kızıl cügürüü

harfiyen “yüzüne kızıl yürümek”

anlamca Yüzüne renk gelmek, yüzü pembeleşerek canlanmak (sevinçli ve heyecanlı bir an için; insanın çok kötü bir durumdan kurtulduğu zaman veya çok ağır bir hastalıktan iyileşmeye başladığı zaman için söylenir).

Osmondun betine kızıl cügürüp, cılmayıp turdu. (Saatov, FRA)

“Osman’ın yüzüne renk gelip, gülümsüyordu.”

Çala açılğan tündüktön kızga kündün şoolası tiyip, kızdın kupkuu betine kızıl cügürdü. (Abdukarimov, FRA)

“Güneş ışınları, yarı açılmış tündükten¹³ kızın yüzüne vurup, onun solmuş yüzüne renk getirdi.”

513. betinin kızılı kaçuu

harfiyen “yüzünden kızılı kaçmak”

anlamca Sararmak, solmak; yüzünün rengi değişmek.

Uşul uçurda içki üydun eşigi akırın açılıp, betinin kızılı kaçkan Bermet köründü (Abdukarimov, FRA)

“O anda odanın kapısı yavaşça açılıp, yüzü solmuş Bermet göründü.”

514. kızıl öñü saz boluu

TT. sararıp solmak

harfiyen “kızıl rengi saz olmak”

anlamca Yüzünün rengi kaçmak, kaygıdan yüzü solgunlaşmak, yüzü sararmak.

Uzun boyu bas bolup, kızıl öñü saz bolup. (Manas, FRA)

“Uzun boyu alçak olup, yüzü de sararmış.”

Korkkonunan dalay el kızıl öñü saz bolgon. (“Cazgıç akındar”, FRA)

“Korktuğundan nice kişinin yüzü sararmıştı.”

KIZIL, AL

V. Çıplaklık, olgunlaşmamış, küçük (insan için)

515. kıpkızıl cılañaç (pekiştirmeli renk adı)

harfiyen “kıpkırmızı çıplak “

anlamca Çırılçıplak, tamamen çıplak. (YUD)

¹³ Tündük: Otağın, keçe çadırın daire biçimindeki ve ağaçtan yapılmış tavanı.

516. kızıl boor

harfiyen “kızıl karaciğer/kızıl böğür”

anlamca Fakir fukara, yoksul.

Katagandıktar... kuur tondu etterine kiygen kızıl boor kembagaldar
(Sıdıkbekov, FRA)

“Kataganlılar, çıplak bedenine sadece kürk geçirmiş fakir fukaralardır.”

517. kızıl çiye (kızıl çiyedey'nin varyantı)

harfiyen “kızıl vişne”

anlamca Küçücük, çok küçük yaşta, daha yürümeye başlamamış, ufak tefek, daha çocukluk döneminde.

Birinen biri kiçine kızıl çiye beş bala közdörün bacırayta, ulam biri
murdun şuu tartıp, ata aytkan comoktu kulakka kuyup oturuşçu.
(Sıdıkbekov, FRA)

“Birbirinden küçük, ufak tefek beş çocuk, gözleri fal taşı gibi açılmış, burunlarını sık sık çekerek, dedenin anlattığı masalı dikkatle dinleyerek oturuyorlardı.”

Kazak uuk matap, kerege köktöp, adal emgek menen kızıl çiye
baldarın ıriskısız kaltırçu emes (Sıdıkbekov, FRA)

“Kazak, uuk¹⁴ büküp, kerege¹⁵ bağlayıp, dürüst emekle küçücük çocuklarını rızksız bırakmazdı.”

518. kızıl çiyedey

harfiyen “kızıl vişne gibi”

anlamca Küçücük, çok küçük yaşta, daha yürümeye başlamamış, ufak tefek, daha çocukluk döneminde.

Eptep alıp kel, Sadıke, kızıl çiyedey caş baldar turat (Berdikev, FRA)

“Uygun bir tarzla getir, Sadıke, küçük çocuklar duruyor.”

¹⁴ Uuk: Oatğın, keçe çadırın “çamgıragına” (kubbe biçimindeki, ağaçtan yapılmış kısım, tavan) takılan uzun ve bir ucu biraz eğik sırık.

¹⁵ Kerege: Oatğın, keçe çadırın portatif yan duvarları.

Kızıl çiyedey cetim kalgan bizdin tagdırıbiz menen esepteşkileri kelbeyt eken da! ("Kırgız Tuusu", FRA)

"Demek, çok küçük yaşta yetim kalmış bizim kaderimi dikkate almak istemiyorlar."

519. kızıl et

harfiyen "kızıl et"

anlamca Yeni doğmuş bebek ile yeni doğmuş hayvan yavrusu için kullanılır ve kuş yavrularının daha tüy bitmemiş hâlini belirtmek için kullanılır.

Kızıl et kezinde ele komuz¹⁶ menen uşunçalık inak bolgon balanı başka kesipke buruuga bolobu? (Kaimov, FRA)

"Doğduğundan beri komuzla iç içe olan çocuğu başka bir mesleğe yönlendirmek olur mu?"

KIZIL, AL

VI. Altın, para

520. kızıl kulak

harfiyen "kızıl kulak"

anlamca Bir şeyleri kendi menfaati için daha pahalıya satan kişi, alıp satan.

Uşul unuçaak ceñebiz kızıl kulaktın kızı bolup cürbösün. (Toybayev, FRA)

"Şu unutkan yengemiz tüccarın kızı olmasın."

Kızıl kulak, sütkorgo, payda ııgar mal cakşı. (Cantöşev, FRA)

"Tüccar için geliri olan her mal iyidir."

521. kızıl kulaktık

harfiyen "kızıl kulaklık"

anlamca Daha fazla kazanç sağlamak amacıyla yapılan ticaret, tüccarlık.

Kızıl kulaktıktı Kemin öröönü boyunça mından mıktı bilgeni cok ("Çalkan", FRA).

"Kemin vadisinde tüccarlığı ondan daha iyi bilen kimse yok."

Kızıl kulaktık kılbañız ceñe. (Toybayev, FRA)

"İnce hesap (tüccarlık) yapmayın, yenge!

¹⁶ Komuz: Kırgızların saza benzeyen millî musiki âleti.

KIZIL, AL

VII. Çekicilik, güzellik

522. al monçoktoy

harfiyen “al boncuk gibi”

anlamca Güzel, alımlı, sevimli.

Al dagı biröönün al monçoktoy balası. Köp ele koldon kelet kıla berbe
(“Kırgızstan madaniyatı”, FRA)

“O da birisinin gözbebeği çocuğu. Elimden çok şey gelir diye fazla dayatma.”

523. kızılı kızıl, ağı ak

harfiyen “kızılı kızıl, akı ak”

anlamca Güzel, zarif, her yönüyle güzel (kadın için kullanılır).

Şambettin tirüü kezinde Kalıypa kızılı kızıl, ağı ak, balkıygan aksargıl
ayal emes bele. (Berdikeyev, FRA)

“Şambet hayattayken Kalıypa güzel, zarif, tombul, sarışın bir bayan değil miydi?”

“Kayni?! Mendey bozala abışkanı kantip kaynim deyt bu kızılı kızıl, ağı ak buralgan caş kelin?!” dedi bir oyu... (Kasimbekov, FRA)

“Kayın birader? Benim gibi bir ihtiyara nasıl kayın biraderim der, bu, güzel genç gelin” dedi bir kendi kendine.... “

KIZIL, AL

VIII. Yoğunluk

524. kızıl ketmen

harfiyen “kızıl kazma”

anlamca dial. İlk baharda tarla işlerinin kızıştığı an.

Kızıl ketmen uçurda ayılçılap cürgönüñörgö col bolsun! (“Ala-Too”, FRA)

“İşlerin kızıştığı zamanda niye köy köy geziyorsunuz?”

525. kızıl kırman

harfiyen “kızıl harman”

anlamca Hasat zamanında harmanın tahılla dolduğu vakit, harman bastırıp hasat toplamanın en kızgın zamanı.

Kızıl kırman maalı keldi cañırıp, Erkek-ayal emgek nurun camınıp
(Kalık, FRA)

“Yeniden kızıl harman vakti gelip, Kadın erkekler emeğin ışığını örtünüp.”

AL, KIZIL

IX. Ünvan, prestij

526. kızıl çok

harfiyen “kızıl kor”

anlamca 1. tar. Yüksek dereceli Çin memuru.

Kızıl çok ak eşikçi, üyözdörüm, El urgan caman ele münözdörüñ.
(Togolok Moldo, FRA).

“Sadık memurları Çarlığın, millete eziyet eden kötü huylarınız vardı.”

2. tar. Yerel yönetim kuruluşlarının kuryecisi

Şertay mınday kızıl çokton kaçça adamdı saktan kalbadı. (Berdikeyev, FRA)

“Şertay böyle kuryeciden nice insanı korudu.”

3. Azap, acıklı durum, zorluk.

Kızıl çiyedey, beş bala menen kızıl çokktun içinde kaldım. (“Kırgızstan Madaniyatı”, FRA)

“Küçük beş çocukla zor durumda kaldım.”

527. kızıl tebetey

harfiyen “kızıl tebetey”

anlamca tar. 1. Hanın hanlık belirtisi olarak dikilen özel şapka.

Kırgızda ar eldin bir kızıl tebeteyi bar degen söz kaletsizdey.
(Beyşenaliyev, FRA)

“Kırgızlarda: “Her halkın bir hanı vardır” sözü boşuna söylenmemiştir.”

2. Kağan, han, bey.

Bular kızıl tebetey bolgon Kazattı öltürüşkөн. (Osmanaliyev, FRA)

“Bunlar han olan Kazat’ı öldürmüşlerdir.”

KIZIL, AL

X. Abartı

528. kızıl kar caaganda

harfiyen “kızıl kar yağınca”

anlamca Hiçbir zaman gerçekleşmeyecek veya ne zaman olacağı belli olmayan şeyler için söylenir.

Kızıl kar caaganda tilegibiz orundalat tura, - dep mıskıldap küldü.

(“Çalkan”, FRA)

“Kızıl kar yağınca istediğimiz gerçekleşecekmiş.” diye alay ederek güldü.”

KIZIL, AL

XI. Zenginlik

529. kızıl cabar boluu

harfiyen “kızılla örtünmek”

anlamca Biraz, az çok elbiseye sahip olmak, elbiseli olup durumu düzelmek.

Baykem menen ceñemin turmuşun körüp zeenim keyiyt. Kızıl cabar

boluşsunçu dep kezdeme alıp bardım eki-üç kurday. (Caparov, FRA)

“Ağabeyimle yengemin hayatını gördükçe içim acıyor. Üst baş yapsınlar diye iki üç kere kumaş götürdüm.”

KIZIL, AL

XII. Bekaret

530. kızıl but

harfiyen “kızıl ayak”

anlamca Bekâr, evli olmayan.

Kızıl but cigitter köp. (FRA)

“Bekar gençler çok.”

KIZIL, AL

XIII. Et

531. kızıl batırış kılui

harfiyen “kızıl batırış yapmak”

anlamca Herhangi bir nedenlerden dolayı ölmek üzere, ya da yaşlanmış olan hayvanı kesilerek etinin akrabalar arasında paylaşması ve yerini yenisiyle doldurulması.

Alar dayıma kızıl batırış kılışat. (FRA)

“Onlar her zaman ölen hayvanın etini kendi aralarında paylaşırlar.”

KIZIL, AL

XIV. Konuşkanlık, gevezelik

532. kızıl tili buuday kuuruu (tili buuday kuuruu’nun varyantı)

harfiyen “kızıl dili buğday kavurmak”

anlamca 1. Hatip gibi konuşan, söz ustasıymış gibi konuşan anlamında.

İya, oñbogon abışka, demeyde dele tiliñ buuday kuurat. (Beyşenaliyev, FRA)

“Evet, uğursuz ihtiyar, önceleri hatip gibi konuşur dururdun (ne oldu şimdi).”

2. Hızlı hızlı konuşan, durmadan hiç alakasız şeyleri söyleyen (daha çok yeni konuşmaya başlayan çocuklar için kullanılır).

Uulunun tili buuday kurup, sayrap turgan kezın eske tüşürdü (“Ala – Too”, FRA)

“Oğlunun ilk konuşmaya başladığı günleri hatırladı”

3. Sözle memnun etmek, sözle işi bitirmek (daha çok konuşmakla yetinen tembellere yönelik kullanılır).

Süylösö tili buuday kuurat, iştese eki kolu şaldaya tüşöt (“Çalkan”, FRA)

“Konuşunca dağları deviriyor, çalışmaya gelince ellerini kıpırdatmıyor.”

KIZIL, AL

XV. Hastalık

533. kızıl cügürük

harfiyen “kızıl yürük”

anlamca Hastalık, revmatizm. (YUD)

KIZIL, AL

XVI. Sarhoş

534. kızılday mas

harfiyen “kırmızı kadar sarhoş”

anlamca Çok sarhoş. (YUD)

KIZIL, AL

XVII. Telaş

535. kızıl uuk boluu

harfiyen “kızıl uuk olmak”

anlamca Telaş, çabuk panik içinde.

El, kızıl uuk bolup, kaçıp ketti. (YUD)

“Halk panik içinde kaçtı.”

KIZIL, AL

XVIII. Utanç

536. betinde kızılı çok

harfiyen “yüzünde kızılı yok”

anlamca Utanmaz, utanmayı ve çekinmeyi bilmeyen, saygılı olmayı bilmeyen.

Ayagınan azıp, tomugunan tozup, tentip cürgön betinde kızılı çok bir şurkuyanın ayınan Nökön atıñdı kirdettiñ go, carıgım! (Ümötaliyev, FRA)

“Çok gezip tozan, utanmayı bilmeyen bir fahişenin yüzünden Nökön adını kötüye çıkardın, göz nurum (canım)!”

KIZIL, AL

XIX. Yaşlılık

537. kızıl eek

harfiyen “kızıl çene”

anlamca Çok yaşlanmış, kocamış, dişi dökülmüş (ihtiyar kadın ve erkeklere yönelik).

Toktoguldun ayırım obon, küülörün kızıl eek bolso da, tañdana kagazga tüşürüptür. (Beyşenaliyev, FRA)

“Kocamış olmasına rağmen Toktogul’un bazı nağme ve bestelerini hayretler içinde kağıda dökmüş.”

KIZIL, AL

Fiil şekilleri: kızart-, kızar-

XX. Rezil olmak, utanmak

538. beti kızartmak

TT. yüzü kızartmak

harfiyen “yüzü kızartmak”

Betibizdi kızarttı. (YUD)

“O yüzümüzü kızarttı, utandırdı.”

539. bir bozorum, bir kızaruu

TT. kızarıp bozarmak

harfiyen “ bir bozarıp, bir kızarmak”

anlamca Suçluluğu ortaya çıkıp rezil olmak, mahcup duruma düşüp gücenmiş olmak.

Laniçek bir bozorum, bir kızarıp oturdu. (Aşımbayev, FRA)

“Laniçek çok mahcup olmuş, bir sararıp bir kızarıyordu.”

Çagır başka çaptırganday bir bozorum, bir kızardı. Kolundagı kur tüşüp ketti. (Osmanaliyev, FRA)

“Çagır başına sanki birisi vurmuş gibi bir sararıp, bir kızardı (rezil oldu). Elindeki kemer düşüverdi.”

540. bir kızarıp, bir bozoruu (bir bozorum, bir kızaruu’nun varyantı)

TT. kızarıp bozarmak

harfiyen “ bir kızarıp, bir bozarmak”

Bayımbettin bir kızarıp, bir bozorum ızalanganın, birok kayaşa aytpay sabırdıuu uluulugun sıylaganın baamdadı (Beyşenaliyev, FRA)

“Bayımbet’in yüzü bir kızarıp, bir sararıp gücendiğini, ama karşı gelmeyip gösterdiği sabırlı olma yüceliğine saygı duyduğunu fark etti.”

541. kulagina çeyin kızaruu

TT. kıpkırmızı kesilmek (olmak)

harfiyen “kulağına kadar kızarmak”

Kulagina çeyin kızardı. (YUD)

“O kulağına kadar kızardı.”

542. *tokoçtoy kızaruu*

TT. kıpkırmızı kesilmek (olmak)

harfiyen “ekmek gibi kızarmak”

Tokoçtoy kızardı. (YUD)

“O ekmek gibi kızardı.”

KIZIL, AL

Fiil şekilleri: kızar-

XXI. Kan olmak

543. *kızargan cer*

harfiyen “kızarmış yer”

anlamca Büyük, küçük baş hayvanın kesim yeri (boğaz), boğazına düşkün (insan için söylenir).

Kızargan cerden kıya ötpös sugalak. (YUD)

Nerde yemek varsa o ordadır.

544. *kızarıp, can bermek*

harfiyen “kan içinde can vermek”

anlamca Öldürülmüş olmak. (YUD)

KIZIL, AL

Fiil şekilleri: kızart-, kızar-

XXII. Kiskanmak

545. *köz kızartuu*

harfiyen “göz kızartmak”

anlamca İmrenmek, gıpta etmek.

Gospitalda catıp Berlinge karay kaçırıp baratkan maydandaştarımın baktısına köz kızarttım. (Cigitov, FRA)

“Hastanedeyken Berlin’e hücum etmek için yola düşmüş olan cephe arkadaşlarımın şansını imrendim.”

546. *közü kızaruu*

harfiyen “gözü kızarmak”

anlamca Bir şeye çok imrenmek, arzulamak, istemek.

Külüktü közü kızargan Kanayga cetkerip berip tındı. (Ümötaliyev;FRA)

“Yüğrük atı, onu çok arzulayan Kanay’a götürüp verdikten sonra rahat etti.”

Biylikke cetkendir barı atın, dañkın kaltıruuga közü kızardı.
(Osmanaliyev, FRA)

“İktidara erişenlerin hepsi arkasında adını ve şanını bırakmayı çok istediler.”

KIZIL, AL

Fiil şekilleri: kızar-

XXIII. Heyecanlı, sevinçli olmak

547. kızara börtüü

harfiyen “kızarıp şişmek”

anlamca Keyfini çıkarmak, refaha ulaşmak.

Kızara börtöt degen bar, Sargara bağıp saktasañ. (Osmonkul, FRA)

“Çok zorluk çekerek saklayan bir gün refaha ulaşır” diye söz vardır.”

10. KUBA

10.1. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE KUBA

KUBA

I. Tecrübe

548. kuba töböl

harfiyen “ak tepe”

anlamca Fazla şımartmadan, nazlandırmadan, çevik ve becerikli biri olarak (yetiştirmek, büyütme, terbiye etmek).

Kuba töbööl östürdüm kurç bolotko teñ bolot. (folk., FRA)

“Çevik yetiştirdim keskin çelik gibi sağlam olsun diye.” (İnsan için)

KUBA

II. Beyaz yüzlü, sarışın

549. kuba cülün

harfiyen “beyaz ilik”

anlamca Beyaz yüzlü, sarışın, ak.

Kuba cülün, külün köz kelingge astırtan köz ımdayt (“Çalkan”, FRA)

“Beyaz tenli, parlak gözlü geline gizlice göz kırptı.”

KUBA

III. Çorak

550. kuba capan çöl

harfiyen “beyaz, (solmuş) yabani çöl”

anlamca Yabani kuru çöl. (YUD)

551. kuba şamal

harfiyen “beyaz rüzgâr”

anlamca Kuru rüzgâr. (YUD).

KUBA

Fiil şekilleri: kubar-

IV. Utanmak, rezil olmak

552. bir kubarıp bir bozoru (bir bozorup, bir kızaruu'nun varyantı)

TT. sararıp solmak

harfiyen “ bir solup, bir bozarmak”

anlamca Suçluluğu ortaya çıkıp rezil olmak, mahcup duruma düşüp gücenmiş olmak.

Bir kubarıp, bir bozorup, emne kıların bilbey turup kaldı. (“Ala-Too”, FRA)

“Bir sararıp, bir solup (mahcup olup), ne yapacağını bilemedi.”

“Kara bet” degen katuu sözdü ugup bir kubarıp, bir bozorup turgan Ağırgayga tigilerdin sözü em bolo tüştü okşoyt. (Ümötaliyev, FRA)

“Kara yüzlü” diyen kötü sözü duyunca mahcup bir durumda kalan Ağırgay'a diğerlerin sözü iyi geldi galiba?”

11. MAVİ

11.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE MAVİ

MAVİ

I. Huzur

553. *mavi boncuk dağıtmak*

Bir çok kişiye birden çok sevgi göstermek ve söz konusu kişileri, bu sevginin yalnız kendisine verildiğine inandırmak. (TDK)

554. *mavi boncuk kimde?*

(Benim gönlüm onda). (Birçoklarına ayrı ayrı en çok sevdiğim sensin diyen ya da zaman zaman değişik kimselere daha çok sevgi gösteren kişinin) şimdi en çok sevdiği kim? (AKS)

MAVİ

II. Ceza, uyarma

555. *mavi kağıt almak*

arg. (sürücü için) işten (öğrenci için) okuldan kovulmak. (PÜS)

11.2. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE MAVİ

MAVİ

I. Kötü, olumsuz

556. *ak da, kök da debö*

harfiyen “ne ak, ne mavi demek”

anlamca Hiçbir söz söylememek, hiç bir şey dememek, susmak.

Balası ölgön Edige cak tınç: ak da debeyt, kök da debeyt.

(Osmanaliyev, FRA)

“Oğulları ölen Ediğe tarafı sessiz: hiçbir şey demiyorlar.”

557. *ce ak debey, ce kök debey*

harfiyen “ya ak demiyor, ya gök demiyor”

anlamca Hiçbir şey söylemeyen, konuşmayan, cevap vermeyen.

Parizek ce ak debey, ce kök debey dımıp barattı. (Aşımbayev, FRA)

“Parizek hiç konuşmadan, cevap vermeden suskun gidiyordu.”

558. kök buusu çıguu

harfiyen “mavi buharı çıkmak”

anlamca Kan-ter içinde kalmak, çok terlemek.

Kök börüdüy culunup, kök buusu çıkıp tartışıp. (“Manas”, FRA)

“Mavi (bozkurt) gibi ileri atılıp, kan- ter içinde çekişti.”

Kök buuñar çıkıkanda kireyin. Tartışıp körgülö, kimiñerdi kimiñer inandırar ekensiñer. (Beyşenaliev, FRA)

“Teriniz kuruduğu zaman geleyim. Kapışın, çekişin bakalım, hanginiz yeneceksiniz.”

559. kök içegi (kök karın'nın varyantı)

harfiyen “mavi bağırsak”

anlamca Fakirlikten dolayı yiyeceğe olan ihtiyacı artan, kolay doymayan, obur.

Kök içegi bala. (FRA)

“Doymayan çocuk.”

560. kök karın

harfiyen “mavi karın”

anlamca Fakirlikten dolayı yiyeceğe olan ihtiyacı artan, kolay doymayan, obur.

Kee bir baylar oşentip kök karın baykuştı şıldıñdaganı çın. (Sıdıkbekov, FRA)

“Bazı zenginlerin öyle kolay doyamayan zavallıyla dalga geçtikleri gerçektir.”

561. kök mee

TT. kuş beyinli

harfiyen “mavi beyin”

anlamca Aklını yitirmiş, aptal, deli, ahmak.

Emi mına sen kelipsiñ, atañdı tiginden acıratıp, şaarga alıp ket. Bolboso akemdi kök mee kılal al. (Akmatov, FRA)

“İşte sen gelmişsin, babanı ondan ayırıp, şehre götür. Aksi halde ağabeyimi deli yapar.”

562. kök tıl

harfiyen “mavi dil”

anlamca Çok konuşan, saçma sapan şeyler söyleyen, boşuna konuşan.

Kök tıl tantık degen bar, köp süylöp candı cegen bar. (Beyşenaliev, FRA)

“Boşuna konuşan çok konuşur, çok konuşan da canı sıkar.”

563. kököygö kök talkanday tiyüü

harfiyen “gönlüne gök kavut gibi değnek”

anlamca Çok bıktırmak, can sıkmak, usanç vermek, bezdirmek.

Handın zulumduğu kököygö kök talkanday tiydi. (“Comoktor”, FRA)
“Hanın zulmü canımıza tak etti.”

Al apañdın köz çaşın köldöttü. Kököygö kök talkanday tiydi. (Toybaev, FRA)

“O, anneni çok ağlattı. Bıktırdı artık.”

Oroy cana zöökürçuluk mamileleri, alardın koköyüno kok talkanday tiydi. (“Sovettik Kırgızstan”, FRA)

“Kaba ve cahil davranışları onların canını sıktı.”

564. oozunan kök calın çıguu (oozunan kök tütün burkuroo’nun varyantı)

harfiyen “ağızından mavi alevin çıkması”

anlamca Çok kaygılanmak, üzülmek, kaygılanmak, acı çekmek veya çok istemek, arzulamak.

Kaygısın aytat burkurap Ooozunan kök calın çıgat şırkırıp. (“Manas”, FRA)

“Kaygısını anlatırken çok kaygı çektiği sözlerinden belli oluyordu.”

Abılım degibey bolso, beçara Batiynanın oozunan kök calın çıgat. (Sıdıkbekov, FRA)

“Abılım deyince zavallı Batiyna’nın ahı göklere ulaşıyordu.”

565. oozunan kök tütün buloo (oozunan kök tütün burkuroo’nun varyantı)

harfiyen “ağızından mavi dumanın yükselmesi”

anlamca Çok kaygılanmak, üzülmek, kaygılanmak, acı çekmek veya çok istemek, arzulamak.

Töröbekov bolso oozunan kök tütün bulap, emne dep coop kaytarrarın bilbey turup kaldı. (Eginaliyev, FRA)

“Töröbekov ise lafı ağzında dolandırıyor, ne diye cevap vereceğini bilemiyordu.”

566. oozunan kök tütün buratuu (*oozunan kök tütün burkuroo*’nun varyantı)

harfiyen “ağzından mavi duman çıkartmak”

anlamca Çok kaygılanmak, üzülmek, kaygılanmak, acı çekmek veya çok istemek, arzulamak.

Çoñ atam Şırdak oşondogu turmuşun eskergende “olda oñbogon kuu turmuş ay” - dep oozunan kök tütün buratıp arman menen aytkanın ali da bolso kulagıma ugulgansıp turat. (Cantöşev, FRA)

“Dedem Şırdak’ın o zamandaki hayatını hatırlarken “ah, o düzelmeyen kötü hayat” diye üzüntüyle andığını hala kulaklarımda yankıyor.”

567. oozunan kök tütün burkuroo

harfiyen “ağzından mavi duman çıkmak”

anlamca Çok kaygılanmak, üzülmek, kaygılanmak, acı çekmek veya çok istemek, arzulamak.

Eldi, cerdi sagınganın aytıp, bir körsöm degidey bolso, oozunan kök tütün burkurayt. (Aalı, FRA)

“Halkını, yurdunu özlediğini söylerken, oraları bir görsem arzusuyla kahroluyor.”

568. oozunan kök tütün çıguu (*oozunan kök tütün burkuroo*’nun varyantı)

harfiyen “ağzından mavi dumanın çıkması”

anlamca Çok kaygılanmak, üzülmek, kaygılanmak, acı çekmek veya çok istemek, arzulamak.

Süygön carın, asıl baldarın estegende İvaşenkonun oozunan kök tütün çıgıp, tapka kelgen kırıgyday alga umtulat da turat. (Bayalinov, FRA)

“Sevgili karısını, çocuklarını hatırlayınca İvançenko derin bir âh çekiyor ve tavlanan kuş gibi ileriye atılıyordu.”

Ooozunun çıgat kök tütün Oydogu dartı kozgolup. (“Er Tabıldı”, FRA)

“Derdi aklına gelince çok üzülüyor.”

MAVİ

II. İnatçılık

569. kök bet

harfiyen “mavi yüzlü”

anlamca Kendi düşüncesinden vazgeçmeyen, hırçın, inatçı.

Kök bet bolboy ele koy, agañdın açuusu caman, başı-közüñdü carıp turup ele uçaştırıp beret. (“Ala-Too”, FRA)

“İnat etme, abin çok sinirli, başı gözüne bakmadan tokat atar ve ata bingeştiriverir.”

Kalpa özü ökünüp otursa, minça kök bet bolup dulduyuşu carabas. (Beyşenaliev, FRA)

“Kalfa kendisi de pişman olduğu durumda, böyle inat ederek darılması yanlış olur.”

570. kök meltey

harfiyen “mavi hareket etmeyen”

anlamca Dediğinden vazgeçmeyen, inatçı.

Ergeşbay da bir bettegenin berbegen kök meltey. (Borbuev, FRA)

“Ergeşbay da dediğinden vazgeçmeyen bir inatçı.”

Al oşondoy kök meltey ele. (Elebaev, FRA)

“O, işte öyle bir inatçıydı.”

MAVİ

III. Morarma, morluk

571. kök con

harfiyen “mavi sırt”

anlamca Dermansız, zayıf, gevşek (çok doğum yapan kadınlar için ya da çok doğuran hayvan için kullanılır).

Köp törödü beçara, kök con bolbogondo emnesi kaldı. (FRA)

“Çok doğum yaptı, zavallı, gevşedi.”

572. kök caşık

harfiyen “mavi zayıf”

anlamca 1. Çok zayıf, kuvvetsiz.

Kanı kalgan bir kaşık, Eti kalgan kök caşık. (Er Töştük, FRA)

“Kanı kalmış bir kaşık, eti kalmış çok zayıf.”

2. Ağıza alınmaz, lezzetsiz, tatsız.

Ölgön koydun kök caşık eti oozdon tüşö kalat. (FRA)

“Her hangi bir nedenle zayıf düşerek kesilen koyunun eti gevşek, tatsız olur ve ağza hoş gelmez.”

573. kök muştum boluu

harfiyen “mavi yumruk olmak”

anlamca 1. Morarana kadar (morarırcasına) üşümek, çok üşümek (çoğu zaman çocuklar için kullanılıyor).

Kassada oturgan Nurcan kök muştum bolup, koldoru kamtuuga kelbeyt. (“Leninçil caş”, FRA)

“Kasada oturan Nurcan üşüdüğünden elleri hareket etmiyordu.”

Ürüñ-barañdan papkaları cer çiyip, kök muştum bolgon baldar kibirep ketip baratat. (Kıdırmışev, FRA)

“Şafak sökerken elindeki çantaları yere degen, üşümüş çocuklar ağır yürüyorlar.”

2. Tüm güçle, ısrarlı, azimli olmak.

Suunu talaşıp, kök muş bolup catkan. (YUD)

“Su yüzünden çok tartışılar.”

574. kök şilti boluu

harfiyen “mavi canlı olmak”

anlamca Çok zayıflamak, çok kuvvetsiz, kötü durumda olmak.

Cay kaportosunda ele kök şilti bolup cürböy kaldım. (Ubukeep, FRA)

“Yazın tam ortasıydı: zayıfladım, kuvvetsiz duruma düştüm ve yürüyemez oldum.”

Caz aldı menen köpçülüğü sütkö cetkiçe kök şilti bölup cürböy kala turgan. (Ubukeep, FRA)

“İlkbaharda çoğunluğu süte kavuşana kadar gevşeyerek yürüyemez oluyorlardı.”

MAVİ

IV. Dayak

575. kök ala¹⁷ koydoy soyuu

harfiyen “boz koyun gibi kesmek”

anlamca Çok kötü dövmek, dayak atmak, pataklamak.

Ayıldın een baştarı keçe künü starçındı kök ala koydoy soyuptur.

(Kaimov, FRA)

“Köyün serserileri dün başçavuşu çok kötü pataklamışlar.”

MAVİ

V. Cesaret

576. kök börü boluu (kök börü kılui’nun varyantı)

harfiyen “mavi kurt olmak”

anlamca Yağmalamak, talan etmek.

Anı körüp-bilip turgan başı bar kişi kaydan çirgoo tartsın, kök börü bolup keter. (Kıdırmışev, FRA)

“Onu gören ve bilen akıllı başında olan biri neden sorun çıkarsın, ki hemen yağmalanır.”

577. kök¹⁸ börü kılui

harfiyen “mavi (boz) kurt etmek”

anlamca Yağmalamak, talan etmek.

Tigi eşikten da, bul eşikten da saksakta çurkap çığıştı, Egordu kök börü kılıp ketiştı. (Saatov, FRA)

“O kapıdan bu kapıdan şaşırarak kaçıp çıktılar. Egor’u yağmaladılar.”

578. kök cal

TT. bozkurt

harfiyen “mavi yele”

anlamca Cesur anlamındadır.

¹⁷ Kök ala Yudahin sözlüğünde tüy rengi olarak gri boz olarak, mecazi anlamı ise morluk olarak açıklamaktadır.

¹⁸ Kök (at) tüy rengini Yudahin sözlüğünde boz (gri) olarak açıklamaktadır. s. 138.

Sooronbay aytkanının kaytpagan kök cal. (Beyşenaliev, FRA)

“Sooronbay dediğinden vazgeçmeyen cesur biridir.”

Irass ele açuudan ala salganın tuygan kök cal, akılga tayanıp kayra kökölöögö batındı. (“Ala-Too”, FRA)

“Gerçekten de siniri gevşediğini gören cesur, aklına dayanarak tekrar yükselmeye cesaret etti.”

MAVİ

VI. Gençlik

579. aksakal köksakaldar

TT. ak sakal, kara sakal

harfiyen “ak sakal gök sakallar”

anlamca Büyükler küçükler, ihtiyarlar gençler, hepsi, toplu olarak.

Ak-sakal, köksakaldardın aytkandarına karaganda oluyazaadalar batıştan çığışka, çığıştan batışka ötköndö konup-tünöşöt, örgüşöt. (Kıdırmışev, FRA)

“Büyük küçük herkesin dediklerine göre, evliyalar batıdan doğuya, doğudan batıya geçerlerken konaklarlar, dinlenirlermiş.”

MAVİ

VII. Uğursuzluk

580. kök çıçkanı bar

TT. kara kedi geçmek

harfiyen “mavi faresi var”

anlamca Halk inançlarına göre bir işe başarısızlık, bela getiren, uğursuz.

Kaşgarının kök çıçkanı bar ele. Colu bolbogon beym. (Beyşenaliev, FRA)

“Kaşgarı uğursuzdu. Başaramamış galiba.”

Kök çıçkanı barbı, utturup koyduk dep maga külüştü. (“Ala-Too”, FRA)

“Uğursuz muydu, oyunu kaybettik diye bana bakarak güldüler.”

MAVİ

VIII. Su

581. kök başı

harfiyen “mavi başı”

anlamca Sulama işlerine bakan, su paylaşımını yöneten, mirâb.

Kök başı Aktandın ak köñül, peyli tüz ekenin alar bilişet. (Beyşenaliev, FRA)

“*Mirâb* Aktan’ın iyi kalpli, iyi niyetli birisi olduğunu biliyorlar.”

MAVİ

IX. Buz

582. kök calkak

harfiyen “mavi buzul”

anlamca Çok pürüzsüz olarak donan, yansıyan, kayan buz, erimeyen buz.

Kök calkak möñgügö okşop suunun öñü. (Malikov, FRA)

“Suyun rengi kaypak dağ cemûdiyesi gibiydi.”

MAVİ

X. Gök

583. kök çoku

harfiyen “mavi tepe”

anlamca Çok şey bilen, çok şeyi yaşayan, tecrübeli, kolay aldatılmayan, görmüş geçirmiş.

Bul kök çoku kekse çal oñoy menen aldatpayt okşoyt, - dep oylodu içinen. (“Kırgızstan madaniyatı”, FRA)

“Bu kurnaz, bilmiş herhalde kolayca aldatılmaz.” diye düşündü içinden.” (“Kırgızstan madaniyatı”)

12. MOR

12.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE MOR

MOR

I. Yorulmak, telaş, heyecan

584. alı al moru mor

1. Koşup yorulmaktan, telaş ve heyecandan yüzü kıpkırmızı kesilmiş (olarak). (AKS)

2. Telaş ve mahcûbiyetten kızarmış ve morarmış (kimse). (ÖTS)

585. alı alına, moru moruna

Sağlıklı, canlı kanlı.

“Şahsına bakarsan iri yarı, alı alına, moru moruna bir insan...” (R. N. Güntekin, TDK)

Telaş veya yorgunluktan yüzü kıpkırmızı kesilmiş (olarak). (TDK)

MOR**II. Utanç, mahcubiyet****586. mor etmek**

arg.(birini)utanılacak bir duruma sokmak.(PÜS)

587. mor olmak

arg. Utanılacak bir duruma düşmek. (PÜS)

MOSMOR**Pekiştirmeli isim****588. mosmor kesilmek**

Herhangi bir sebeple morarmak. (TDK)

12.2. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE MOR**MOR****Morarma, dayak****589. kök ala¹⁹ koydoy soyuu**

harfiyen “boz koyun gibi kesmek”

anlamca Çok kötü dövmek, dayak atmak, pataklamak.

Ayıldın een baştarı keçe küñü starçındı kök ala koydoy soyuptur.

(Kaimov, FRA)

“Köyün serserileri dün başçavuşu çok kötü pataklamışlar.”

Kızgılt kök²⁰ Rusça – Kırgızca sözlüğünde mor – kızgılt kök olarak gösterilmiştir.

¹⁹ Kök ala'yı Yudahın sözlüğünde tüy rengi olarak gri boz olarak, mecazi anlamı ise morluk olarak açıklamaktadır.

²⁰ **Orusça – Kırgızça Sözdük, Russko – Kirgizskiy slovar.** Çet Cana Ulut Sözdüktörünün Malekettik Basması Moskva 1957 s. 917.

Kırgız Türkçesinde morarma **kök ala** kelime ile ifade edilmektedir. Mesela: *Betin kök ala kıldı.* “O yüzünü morarttı.”²¹

13. PEMBE

13.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE PEMBE

PEMBE

I. Umut

590. *dünyayı toz pembe görmek*

1. Toplumda ya da özel yaşamında karşılaştığı aksaklıkları, üzücü durumlar; iyimserlikle karşılamak, her şeye kıvanç verici gözüyle bakmak. (AKS)
2. Her şeyden zevk almak, her şeye iyi gözle bakmak.
Çok var böyle toz pembe görmemiştım dünyâyı yeniden kavak yelleri esiyor başımda. (C.S. Tarancı, Düşten Güzel , 10, ÖTS)

591. *herşeyi toz pembe görmek*

Aşırı iyimser olmak. (PÜS)

592. *pembe görmek*

(her şeyi) iyimser bir gözle algılamak, iyimser olmak. (PÜS)

593. *ortalığı (yada herşey) toz pembe görmek*

Aşırı iyimser olmak. (PÜS)

Çok var böyle tozpembe görmemiştım dünyayı

Yeniden kavak yelleri esiyor başımda. (C. S. Tarancı, Düşten Güzel 10, ÖTS)

PEMBE

II. İyi, olumlu

594. *pembe dizi*

Televizyonda yer alan, hafif, oyalayıcı dizi film. (PÜS)

²¹ YUDAHİN, K. K., *Kırgızca-Rusça Sözlük.* s. 418.

14. RENK

14.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE RENK KELİMESİ

RENK

I. Duygu

595. *işin rengi değişmek*

Konu başka biçimde gelişmek, öncekinden farklı davranmaya başlamak.

“ ... o zaman işin rengi değişir, asık yüzünün morluğu uçup giderdi”. – (O.Kemal, TDK)

596. *renk vermek (ya da katmak)*

Canlılık, neşe ya da hoşya gidecek bir değişiklik kazandırmak. (PÜS)

597. *renk vermemek*

Duygu ve düşüncesini belli etmemek, bir şeyi bildiği halde bilmez gibi görünmek. (AKS)

598. *rengini belli etmek*

Yandaşlığını açıklamak, düşüncesin, eğilimini açığa vurmak. (TDK)

599. *rengini belli etmemek*

1. Duygularını, düşüncelerini ya da bir durumunu dışa vurmamak.
2. Anladığını ya da anlamadığını belli etmemek. (BEZ)

RENK

II. Korku, utanç

600. *renkten renge girmek*

1. Korkudan, utançtan çok şaşırıp sıkılmak. (AKS)
2. Fazla utandığından, ya da başka bir sebepten yüzü kızarıp bozarmak.

“Nuri Efendi renkten renge girerek: - Ne oldu anne, çabuk söyle.” (H.R. Gürpınar, AKS)

601. *rengi atmak (ya da kaçmak ya da uçmak)*

(kişi için) Korku, üzüntü, çöşku gibi bir nedenle benzi sararmak. (PÜS)

RENK

III. Değişiklik, yüz rengi

602. rengini yerine gelmek

Solgunluğu geçmek, yenidn eski rengini almak. (BEZ)

603. renk almak

1. Yeni bir renk kazanmak
2. mec. Niteliği değişmek. (PÜS)

604. rengi atmak (ya da kaçmak ya da uçmak)

Solmak.

RENK

IV. Kaypaklık

605. bin renge girmek

Menfaati için her şeyi yapmak. (ÖTS)

606. (türlü, her) renge girmek

Güvenilmez olmak, kaypak olmak, değişmek.

*Pek öyle gönül bağlama, ihsan dediğin/ Her renge girer, giydiğin
kaftan değişir.* (Azmi Güleç F. Gözler. Manzum Sözlerden Bir Demet,
18, ÖTS)

RENK

V. Benzerlik

607. rengi çalmak

Renk bakımından benzemek, andırmak. (ÖTS)

14.2. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE RENK KELİMESİ

ÖÑ, TÜS

I. Değişiklik, yüz rengi

608. kızıl öñü saz boluu

TT. rengi atmak ya da kaçmak

harfiyen “kızıl rengi saz olmak”

anlamca Yüzünün rengi kaçmak, kaygıdan yüzü solgunlaşmak, yüzü sararmak.

Uzun boyu bas bolup, kızıl öñü saz bolup. (Manas, FRA)

“Uzun boyu alçalıp, kızıl yüzü bozarıp.”

Korkkonunan dalay el kızıl öñü saz bolgon. (“Cazgıç akındar”, FRA)

Korktuğundan nice kişinin yüzü sararmıştı.

609. öñünö kızıl cügürüü

TT. rengini yerine gelmek

harfiyen “yüzünde kızıl yürümek”

anlamca Önceki durumundan daha da kuvvetlenmek, düzelmek, morali yükselmek.

Öñünö kızıl cügürüp, cakşı bolup kaldı. (FRA)

“Yüzü al al olup biraz daha iyi oldu.”

610. öñünö kızıl çurkoo (öñünö kızıl cügürüü’nun varyantı)

TT. rengini yerine gelmek

harfiyen “yüzüne kızıl koşmak”

anlamca Önceki durumundan daha da kuvvetlenmek, düzelmek, morali yükselmek.

Enemdin öñüne kızıl çurkap, can düynösü kıyla candana tüştü

(“Kırgızstan madaniyatı”, FRA)

“Annemin solgun yüzüne renk gelip, morali yükselip canlandı.”

611. öñ bermek

TT. renk vermek

harfiyen “renk vermek” (YUD)

612. öñü – tüşü kaçmak

TT. rengi kaçmak

harfiyen “yüz rengi kaçmak” (YUD)

ÖÑ, TÜS

II. Korku, hastalık

613. öñ-aletten ketüü

TT. benzi solmak

harfiyen “reng-i haletten gitmek”

anlamca Yüz ifadesi değişip, yüzü bembeyaz kesilmek, benzi solmak (korku, yorgunluk, hastalık vb. durumlarında kullanılır).

Bir albrıp, bir kubarıp öñ-aletten ketkenin kaynenesi daroo baamdadı.
(Abakirov, FRA)

“Kaynanası, onun aralıklı olarak kızarıp beyazlaşan yüzündeki ifadenin değiştiğini hemen fark etti.”

614. öñ-daalattan ketüü (öñ-aletten ketüü’nun varyantı)

harfiyen “renk-i dalaletten gitmek”

anlamca Yüz ifadesi değişip, yüzü bembeyaz kesilmek, benzi solmak (korku, yorgunluk, hastalık vb. durumlarında kullanılır).

Öñ-daalattan ketken ayaldar dübüröp, orundarınan tura kalıştı
(“Kırgızstan Madaniyatı”, FRA)

“Benzi soluk kadınlar patırtıyla yerlerinden kalkıverdiler.”

615. öñdön ketüü (öñ-aletten ketüü’nun varyantı)

TT. rengi kaçmak, benzi solmak

harfiyen “renginden gitmek”

anlamca Yüz ifadesi değişip, yüzü bembeyaz kesilmek, benzi solmak (korku, yorgunluk, hastalık vb. durumlarında kullanılır).

Kara kişi eki caktı elteñdep karap, öñdön ketip, tili sözgö kelbey apkaarıy tüştü (Kasimbekov, FRA)

“Esmer adam etrafına bakınarak, benzi solup, dili tutulup, afalladı.”

15. SARI

15.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE SARI

SARI

I. Hastalık

616. sapsarı kesilmek (veya olmak)

Çok sararmak.

“Heyecandan dudakları titriyordu ve benzi sapsarı kesilmişti.” (Y. K. Karaosmanoğlu, TDK)

SARI**II. Kötü, olumsuz****617. sarı çiyen**

Sinsi, hain. (PÜS)

SARI**III. Dünya merkezi, kimliksizlik****618. sarı çizmeli Mehmet ağa**

1. Adresi ve kimliği belirlenmemiş bir kişi. (AKS)
2. Kim olduğu, nerede oturduğu, nerde bulunduğu bilinmeye kimse. (PÜS)

SARI**IV. Ceza****619. sarı kart görmek**

Futbol, voleybol veya hentbol da oyun kurallarına aykırı hareket yapan oyuncu, sarı renkte kart cezası almak. (TDK)

SARI**V. Esrar****620. sarı dünya (ya da kız ya da melek)**

1. arg. Esrar. (PÜS)
2. hlk. İnek. (PÜS)

SARI**VI. Yağ ve yağ ürünleri****621. sarı yağ ile yağlayıp kuruk yağ ile dağlamak**

İşkence derecesine varan eziyette bulunmak.(GÖZ)

622. tuzu kuru (sabunu sarı)

İşi kazancı yolunda, kaygılanacak bir durumu yok. (PÜS)

SARI**Fiil şekilleri: sarar-****VII. Korkmak, hastalanmak****623. benzi sararmak**

Âni acı, üzüntü ve başka sebeplerle veya hastalıktan kanı çekilerek yüzü solmak, rengi gitmek, korkmak, çekinmek; âşık olmak, aşk derdiyle eriyip tükenmek.

Sesler denizin ufkuna uçtuğu an uca sardı,/ Benzim, ölümün şî'ri yayıldıkça sarardı. (Y. K. Beyatlı Kendi Gök Kubbemiz,128, ÖTS)

624. sararıp solmak

1. Giderek daha çok solmak.

"Sokakları dolduran sayılmaz şapkaların zalimce, kurnaz ve namussuz gölgelerinde sararmış solmuş." – (Ö. Seyfettin, TDK)

2. mec. Sağlığı bozulmak.

"Malı mülkü varken, hiçbir sıkıntısı yokken üzüntüsünden zayıflıyor, sararıp soluyordu." – (Ö. Seyfettin, TDK)

3. Yüzü, benzi solmak, hasta gibi olmak, zayıflamak, canlılığını kaybetmek.

Keskin idim bıçak gibi,/ Salınırdım koçak gibi/ Vakti geçmiş çiçek gibi/ Sarardım soldum Allah'ım. (M. Cumbur, Karacaoğlu, Şiirler,301,ÖTS)

4. Rengi sarılaşmak, canlılığını diriliğini kaybetmek, solmuş ve pörsümüş hale gelmek.

Geçer , gider de bahar/ Yaprak; sararır solar/ Her şey her şey sararır. (A. N. Tarkan, Kuğular, 60, ÖTS)

SARI**Fiil şekilleri: sarar-****VIII. Yaşlanmak****625. kemiği sararmak**

Yaşlanmak. (BEZ)

15.2. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE SARI

SARI

I. Yol, belirsizlik, kimliksizlik

626. kızıl kırgın, sarı sürgün boluu

harfiyen “kızıl kırgın, sarı sürgün olmak”

anlamca 1. Çok sert bir tartışma, kavga, ağız dalaşı.

Kızıl kırgın, sarı sürgün bolup, eki uruu üç kün betteşti. (“Ala-Too”, FRA)

“İki boy çok sert bir tartışmaya girip, çarpışıp, üç gün boyunca karşı karşıya geldiler.”

2. Gürültü patırtı yapmak, münakaşa etmek ve tartışmak.

Senin ayıñdan atañ eköobüz kızıl kırgın, sarı sürgün bolup kaldık dedi apam (“Ala-Too”). (FRA)

“Senin yüzünden babanla ikimiz münakaşa ettik” dedi annem.

627. sarı izine çöp çenöö (sarı izine çöp saluu’nun)

harfiyen “sarı izini otla ölçmek”

anlamca Peşine düşmek, takibe almak, kovalamak.

Rayondun gazetasına cazıp, eköobüzdün sarı izibizge çöp çenep cürqön oşol! (“Çalkan”, FRA)

“Bölge gazetesine yazıp ikimizin peşimizi bırakmayan odur.”

628. sarı izine çöp saluu

harfiyen “sarı izine ot koymak”

anlamca Peşine düşmek, takibe almak, kovalamak.

Sarı izine çöp salıp; Sargara kuup alıptır. (“Manas”, FRA)

Peşine düşmüşler; İnatla takip ediyorlar.

629. sarı kazak boluu

harfiyen “sarı kazak olmak”

anlamca Bir şeyi çok sabırsızlıkla beklemek, gözü yolda kalmak.

Menin kolumdan kelip turganda apakeñe akça taap berip turganıñ cakşırı ce sarı kazak bolup, cok nersege közüñdö satıp kor bolgonuñ cakşırı? (Esenkanov, FRA)

“Benim elimden geldiği sürece kazanıp anneciğine para getirmen mi, yoksa gözün yolda, olmayan bir şey için gözünün nurunu döküp azap çekmen mi daha iyi?”

SARI

II. Para, altın

630. sakaday boyu sarı altın

harfiyen “aşık kadar boyu var, değeri ise sarı altın kadar”

anlamca Elinden her şey gelen, akıllı, ağırbaşlı, güçlü (çoğunlukla kısa boylu kadın ve kızlara denir).

Gülcan caş bolso da, sakaday boyu altın kızıdardan biri. (“Ala-Too”, FRA)

“Gülcan genç ise de akıllı, ağırbaşlı, elinden her iş gelen kızlardandır.”

631. sarı çolok

harfiyen “sarı çolak”

anlamca süyl. Bir somluk²² kağıt para.

Sarı çolokton üçtü bersem, ayılga cetip baram. (FRA)

“Sarı paradan üç tane veririm köye çabuk varırım.”

632. sarı esep

harfiyen “sarı hesap”

anlamca Hesaptan, ticaretten iyi anlayan birisi gibi davranarak cimrilik yapan kimse veya hesaplayacağım derken yanlışlık yapana denir.

Bir az aşık tögüüdön korkkonsup, sarı esep bolo kalışın kaday?
(Cantöşev, FRA)

“Biraz fazla koymaktan korkmuş gibi hesaplı oluvermeni anlayamadım.”

SARI

III. Renk

633. ak sarı başıl

harfiyen “ak sarı başı”

²² Som: Kırgız para birimi.

anlamca etn. Bu deyim, beklenmeyen afetlerin sağ salim atlatıldığı durumlarda adak kesilerek yapılan bir merasim ve bu merasimde adak olarak kesilen kurbanlık hayvan için kullanılır.

Eki cıl oorup ayıktı, Calgız erkek balabız, Ak sarı başıl aytkamın, Azır barıp çalabız (folk., FRA)

“İki senedir hastaydı, Tek oğlan evladımız, Onun için bir adak adamıştık, Artık adağı keseceğiz.”

634. sarı bagalek boluu

harfiyen “sarı paça olmak”

anlamca Ekinin susuz kalınca veya olmasına az gün kala sapının alt kısmının sarıya çalması.

Buuday sarı bagelek bolup bışarına az kalıptır. (“Ala-Too”, FRA)

“Buğdayların alt kısımları sarıya çalmış, olmasına az kalmış.”

635. sarı bagalek tartuu (sarı bagalek boluu’nun varyantı)

harfiyen “sarı paçaya çekmek”

anlamca Ekinin susuz kalınca veya olmasına az gün kala sapının alt kısmının sarıya çalması.

Egindin sarı bagalek tartkanına karaqanda suusaganday türü bar. (Taştemiroy, FRA)

“Ekinin alt kısmının sararmaya başladığına göre susamışa benziyor.”

SARI

IV. Olgunluk

636. sarı karın

harfiyen “sarı karın”

anlamca Üç dört defa doğum yapmış kadına veya kısrağa denir.

Sarı karın bolgon ayal. Sarı karın bee. (FRA)

“Sarı karın kadın. Sarı karın kısrak.”

637. sarı kır

harfiyen “sarı kır”

anlamca Biçilen otların ya da ekinlerin bir araya getirilmiş yığını.

Sarı kır bolgon üymöktörünö köz taygılat. (“Ala-Too”, FRA)

“Sarı tepe olan ot yığınları göz kamaştırıyor.”

SARI

V. Olgunlaşmamış

638. sarı ooz (sarı ooz balapan'nın varyantı)

harfiyen "sarı ağız"

anlamca Çok genç, olgunlaşmamış, henüz kendi geçimini kendisi sağlayabilecek duruma gelmemiş.

Sen azır sarı oozsuñda. (FRA)

"Sen şimdi çok gençsin."

639. sarı ooz balapan

harfiyen "sarı ağız kuş yavrusu"

anlamca Çok genç, olgunlaşmamış, henüz kendi geçimini kendisi sağlayabilecek duruma gelmemiş.

Sen uyadan cañı çıkkın sarı ooz balapansıñ, takır kursaksıñ. (Sasıkbayev, FRA)

"Sen yuvadan yeni uçan sarı ağız kuş yavrususun, daha bağrın çıplak."

640. sarı taman

harfiyen "sarı taban"

anlamca Beş yaşını geçmiş, artık güçlenmiş ve olgunluğa ermiş at veya öküze denir.

Bul colku mingeni iloo emes, bardar adamdın kalaada okugan balası satıp keregine cumşasın degen sarı taman at. (Sıdıkbekov, FRA)

"Bu seferki bindiği binek atı değil, varlıklı bir ailenin şehirde okuyan çocuğunun satıp ihtiyaçlarını gidermesi için verdiği olgun bir at."

SARI

VI. Endişe

641. sarı sanaa

harfiyen "sarı kaygı"

anlamca Çok düşünmek, bir şeyi sürekli düşünmek; kaygı, endişe.

Kölökösünön korkkondoy empeñ-selteñ etet, anın kelip-ketip cürgönün biröö sezip kalbagay ele dep, özünön-özü sarı sanaa. ("Ala-Too", FRA)

“Gölgesinden korkmuş gibi irkiliyor ve kendisinin buraya sık geldiğini yabancı birisi fark ederse ne olacak diye çok endişeleniyor.”

642. sarı ubayım (sarı sanaa'nın varyantı)

harfiyen “sarı endişe”

anlamca Çok düşünmek, bir şeyi sürekli düşünmek; kaygı, endişe.

Çındık menen kalptin cigin tappay, sarı ubayımda. (KOS, FRA)

“Gerçek ile yalanı birbirinden ayırt edemeyip çok endişeleniyor.”

SARI

VII. Korku

643. cürögünün sarı suusun aluu

harfiyen “yüreğinin sarı suyunu almak”

anlamca Tamamıyla korkutarak kendisine bağlamak, tâbi kılmak, cesaretini kırmak, her zaman korkup ürken bir duruma getirmek.

Cürögübüzdün sarı suusun alıp, korkutup, mindan arı bizdi birotolo baş kötörgüs kılayın dese kepek. (Bayalınov, FRA)

“Bizi çok korkutarak bundan sonra tamamen baş kaldıramaz duruma getirmeyi düşünmüş olsa gerek.”

Bekten özünö karşı mansap talaşkan bay-manaptardın da cürögünün sarı suusun alať. (Bayalınov, FRA)

“Bekten, kendisine karşı makam için mücadele eden zenginlerin ödünü patlatıp boyun eğdirir.”

644. samandan sarı

harfiyen “samandan sarı”

anlamca Bir şeyden çok korkmaktan veya çok eziyet çekmekten yüzünün rengi kaçmış, yüzü solmuş birisi için kullanılır.

Keçee ele caynagan, carkıldap taalay kütön Altınay bugün samandan sarı, iyni menen dem alıp arañ catat (Cantöşev, FRA)

“Daha dün yüzü ıslı ıslı olan, gülerek talih bekleyen Altınay, bugün ise solmuş, zar zor soluyarak yatıyor.”

SARI

VIII. Hastalık

645. *sarı ooru*

harfiyen “sarılı hastalığı”

anlamca Derin üzüntü, keder, gam.

Sarı ooru *boldum ayıñdan.* (“İrlar”, FRA)

“Senin yüzünden kederli oldum.”

Türmödö cürdum zar bolup, Sarı ooru kesel dal bolup. (Toktogul, FRA)

“Hapishanede kaldım hasret içinde; Keder illeti bana bulaşıp.”

SARI

IX. Kötü, olumsuz

646. *oozunan ak it kirip, sarı it çıguu* (*oozunan ak it kirip, kara it çıguu*’nun varyantı)

harfiyen “ağızına ak it girip sarı it çıkmak”

anlamca Aklına ne gelirse onu söylemek, küfretmek, azarlamak, lânetlemek.

- *Aa baldarıña! ... - dep bakıldagan ünü menen sögüp, oozunan ak it kirip, sarı it çıktı.* (“Ala-Too”, FRA)

“Ah, şu çocuklarına!” diyerek yüksek sesle küfür edip ağızına geleni söyledi.”

647. *uzun sarı*

harfiyen “uzun sarı”

anlamca İlk baharın ilk zor günleri.

İlgeri biröö uzun sarıga saktaylı dep, sogumunun çüygün cerin undun arasına kattıra beriptir. (Ögöbayev, FRA)

“Eskiden birisi kara gün için muhafaza edelim diye kış için hazırlanmış etin yağlı kısımlarını eline geçtikçe unun içine kata kata saklamış.”

Cazgı uzun sarı ayıl emgekçilerin ançalık muñkurata albadı. (Abdukurimov, FRA)

“İlk baharın ilk zor günleri, köyün işçilerini o kadar sıkıntıya sokmadı.”

SARI

X.Tereyağı

648. *sarı mayday saktoo*

harfiyen “tereyağı gibi muhafaza etmek”

anlamca Bir şeyi çok gerekli, değerli, pahalı bir şey gibi muhafaza etmek, saklamak; kaybetmeden uzun bir müddet muhafaza etmek.

Akçasın uuluna körsöptöy, sarı mayday saktap cürdü. (“Ala-Too”, FRA)

“Parasını oğluna göstermeyip sakladı.”

Mından başka dagı biröo bar. Anı sarı mayday saktap curöm!
(Abdukarimov, FRA)

“Bunun dışında bir tane daha var. Onu saklıyorum.”

16. YAĞIZ

16.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE YAĞIZ

YAĞIZ

Esmer

649. *kara yağız*

1. Koyu esmer, sağlıklı, güçlü.

Aman aman olmuyor,/ Eş eşini bulmuyor,/ Kara yağız genç oğlan,/ Niyen gönlün olmuyor. Ankara Türküsü (TDK)

2. Esmer (erkek).

“Elli yaşlarında göbeksiz, kara yağız bir adamdı”. (S.F. Abasıyanık, TDK)

17. YEŞİL

17.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE YEŞİL

YEŞİL

I. Renk

650. *her boyayı boyadı bir fıstık yeşil (mi) kaldı?*

Yapılması gereken bir şey varken, önemsiz zorunlu olmayan şeylerle ilgilenildiğinde söylenen bir söz. (TDK)

YEŞİL

II. İyi, olumlu

651. *karşıdan baktım, yeşil türbe;yanına vardım, estağfurullah tövbe*

Dış görünüşü saygın, yakından tanıyınca mevzûbillah. krş. “Dışı hoca içi baca”. (AKS)

652. *yeşil ışık yakmak*

1. Sakıncalı olabilecek bir işin yapılmasına izin vermek ya da göz yummak. (AKS)
2. Uygun olabileceğini izin verebileceğini belli etmek. “*Bu anıt, onun kişiliğinin getirdiği bir dokunulmazlıkla daha sonra nice heykellere yeşil ışık yakıyordu.*”- (H. Taner, TDK)

YEŞİL

III. Ot

653. *yeşilden yemek*

Tarladaki olgunlaşmamış ürünü karşılık gösterecek borç para almak. (AKS)

17.2. KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE CAŞIL

CAŞIL

Ot

654. *casıl massa*

harfiyen “yeşil bitkiler”

Cüörünün caşıl massası. (YUD)

“Mısır tarlası”

SONUÇ

Dilde deyimler, özgün anlatım özelliği bulunan kavramları özgün bir biçimde anlatmada kullanılan, kalıplaşmış sözcüklerdir.

Çalışmamız, Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde renk isimleri içeren deyimlerde renklerin doğal kulanımdan çok, renklere insanların yüklediği anlamları yansıtan kullanımları tespit etmeye yöneliktir.

Herhangi bir nesnenin renginin doğrudan söylenmesine doğal kullanım diyebiliriz; ancak renkler insanların onlara yüklediği duygusal anlamları da taşırlar. Ayrıca insan sevgiyi, nefreti, öfkesini, sevincini, sıkıntısını, uğursuzluğunu, utancı, yaşlılığı hep renklere aksettirmiştir. Söz konusu olan renkler deyimlere de aynı şekilde yansımıştır.

Çalışmamızın sonucunda deyimlerde renklerin kullanımı ve sayısını aşağıdaki tabloda göstermeye çalıştık.

1. Tablo:

Türkiye ve Kırgız Türkçesi Deyimlerde Renk İsimlerinin Kullanım Sayıları

RENKLER	TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERDE	KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERDE
Ak	49	62
Beyaz	8	—
Al	11	2
Ala	8	31
Boz	1	12
Buurul	—	4
Caşıl	—	1
Çaar	—	5

Doru	—	3
Kara	115	141
Kır	2	—
Kuu	—	2
Kırmızı	18	—
Kızıl	5	59
Kuba	—	5
Kök	—	28
Kök ala	—	1
Mavi	3	—
Mor	5	—
Pembe	5	—
Sarı	12	23
Yağız	1	—
Yeşil	4	—
TOPLAM	247	379

Gördüğümüz gibi renk içeren deyimler daha çok Kırgız Türkçesinde bulunmaktadır. Her iki dilde en sık rastlanan renkler ise kara, ak, kırmızıdır.

Deyimlerde renk bir kavram göstermektedir. Mesela ak çoğu durumda iyi, olumlu kavramı; kara ise kötü, olumsuzluğu göstermektedir. Dolayısıyla renklerin gösterdiği kavramlar üzerinde de durulması gerekmektedir.

Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesi deyimlerinde *ak*, *beyaz* rengi her iki lehçede de bazı kavramlar bakımından çakışmaktadır. Mesela ak renginde “iyi, olumlu; temizlik, arılık; dürüst, doğru (insan için); beyaz tenli, güzel; yaşlılık, başarı” gibi kavramlar her iki lehçede de rastlanmaktadır.

Kırgız Türkçesinde *ak* renk “namus; tecrübe, ustalık; itiraf, suçsuzluk; cömertlik, saygınlık; tokluk, bereket; hafif, şiddetli olmayan; besili semiz,

sağlıklı; tembellik; saflık; kepek; içki; süt ürünleri; bembeyaz; aydınlık, ışıklı; korkmak, düşünmek; memnun olmak, dinlenmek” kavramlarını karşılayabilmektedir.

Ala rengini içeren deyimlerinde Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesi kavramlar çakışmaktadır. Mesela “yarı güneşli, yarı aydınlık, yarı karanlık kavramı; karışık renkli, orta kavramı; kötü, olumsuz” kavramları her iki lehçede ortaktır. Kırgız Türkçesinde ise farklı olarak “iyi, olumlu; utanç, mahcubiyet; heyecan, korku” kavramlarını ayırabilmekteyiz.

Aslında *ala* gerek Türkiye Türkçesinde gerekse Kırgız Türkçesinde bir alacalığı (renklerin karışımı) ifade etmektedir. Özellikle Kırgız Türkçesinde at kültürü çok yaygın olduğu için at tüy renklerinde çok sayıda kullanılmaktadır. Renklerin çoğu *ala* ile birlikte ifade edilmektedir. Mesela *kök ala* “gri, boz, mavi benekli, mor”; *ak ala (agala)* “beyaz benekli”; *kara ala* “siyah alacalı”; *toru ala* “doru alacalı”; *sarı ala* “kula alacalı”; *boz ala* “boz(gri) alacalı (fazlasıyla beyaz renkte)”; *ala-buurul* “açık kır donlu” vb.gibi renk tonları bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesinde *boz* rengini içeren bir deyim *kızarıp bozarmak* tespit edilmiştir. Öte yandan Kırgız Türkçesinde *boz* rengi içeren deyimlerin sayısı çok fazladır. Kavramlara geçince her iki lehçede de “utanmak, rezil olmak, utanç, mahcubiyet” kavramları çakışmaktadır. Kırgız Türkçesinde “genç, toy; renksiz, sade; kirli, lekeli” kavramları da bulunmaktadır.

Kırgız Türkçesine ait olan *buurul* rengi “yaşlılık; beyaz kavramları karşılamaktadır.

Yine Kırgız Türkçesine ait *çaar* rengi “tecrübe; kötü, olumsuz” kavramı göstermektedir.

Kırgızcada *doru renkte* olan birkaç örnek bulunup “olgunluk, güçlülük kavramında kullanılmaktadır.

Her iki lehçenin deyimlerinde en çok *kara* kullanılmaktadır. Her iki lehçede de *kara* “kötü olumsuz; esmer; güç, cesurluk; kirlilik pis, yas; toprak; iyi, olumlu; yazı; bir şey görmemek” kavramları çakışmaktadır. Türkiye Türkçesinde “cehalet; gençlik, basit, somut bilgi” kavramlarına

rastlanırken, Kırgız Türkçesinde ise “gölge, can; çokluk; büyüklük; şiddet, aşırılık; eskilik, değersizlik; yön, kuzey” kavramları bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesi deyimlerinde *kır* rengi yaşlılık anlamında kullanılmaktadır. Örneğin *saça sakala kır serpmek*, *saçına veya sakalına kır düşmek*, *kuu sakal*. Kırgız Türkçesinde *kuu* (*kır*) rengi *kuu boluu* örneğinde *kır* renkte anlamında kullanılmaktadır; yani mecazi olarak benzi sararmak renksiz olmak anlamını taşımaktadır.

Kırmızı, al, kızıl renkleri her iki lehçenin deyimlerinde de “yorgunluk, telaş, heyecan; utanç, çekicilik; kötü, olumsuz; önem, değer, prestij; unvan; utanmak, rezil olmak; kan, yara olmak” kavramları bakımından çakışmaktadır.

Kırmızı, al, kızıl Türkiye Türkçesi deyimlerinde “ceza/uyarma; gürültü, kavga; sevinç, mutluluk; deli, delilik; ruh hali, karakter, huy; rengi gelmek; çekiçi olmak” kavramlarını ayırabiliriz. Kırgız Türkçesinde ise “çıplaklık, olgunlaşmamış, küçük (insan için); altın, para; yoğunluk; zenginlik; bekaret; et; konuşkanlık, gevezelik; hastalık; sarhoş; yaşlılık; kıskanmak; heyecanlı, sevinçli olmak” kavramlarını ayırabiliriz.

Kırgız Türkçesine ait *kuba* rengi deyimlerde “tecrübe; beyaz yüzlü, sarışın; çorak; utanmak, rezil olmak” kavramları için kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi deyimlerinde *mavi*; “huzur; ceza, uyarma” kavramları için kullanılmıştır. Kırgız Türkçesi deyimlerinde ise “kötü, olumsuz; inatçılık; morarma, morluk; dayak; gençlik; cesaret; uğursuzluk; su; buz; gök” kavramlarında kullanılmıştır.

Mor rengi Türkiye Türkçesi deyimlerinde “yorulmak, telaş, heyecan; utanç, mahcubiyet” kavramlarında kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde ise *mor* rengin bir örneğine rastlamaktadır. O da morarma, dayak kavramı için kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesinde *pembe* rengi “umut; iyi, olumlu” kavramında kullanılırken, Kırgız Türkçesinde *pembe* rengini içeren deyimler bulunamamıştır.

Her iki dilde de *sarı* “hastalık; kötü, olumsuz; dünya merkezi, kimliksizlik, belirsizlik, yağ ve yağ ürünleri” kavramları ile çakışmaktadır. Türkiye Türkçesi deyimlerde *sarı*; “uyarı, ceza; esrar; korkmak, hastalanmak; yaşlanmak” kavramlarında kullanılırken; Kırgız Türkçesinde *sarı* “para, altın; olgunlaşmamış; olgunluk; endişe; korku” kavramlarında kullanılmaktadır.

Yağız Türkiye Türkçesinde esmer kavramı için kullanılırken; Kırgız Türkçesinde bu renk adı bulunmamaktadır.

Yeşil rengi Türkiye Türkçesinde “iyi, olumlu, ot” kavramlarında kullanılırken; Kırgız Türkçesindeki karşılığı olan *çaşıl* kelimesinin tek bir örnek bulunmuştur; o da “ot” kavramındadır. “Ot” kavramı her iki dilde çakışmaktadır.

Sonuç olarak, hem Türkiye Türkçesinde, hem de Kırgız Türkçesinde renk isimlerini içeren çok sayıda deyim bulunduğunu (Türkiye Türkçesinde 247, Kırgız Türkçesinde 379 deyim); bu deyimlerde renklerin zengin bir kavramlar hazinesini karşılamak üzere kullanıldığını söyleyebiliriz. Yapılacak karşılaştırmada, renk adlarının sayısı Türkiye Türkçesinde 12, Kırgız Türkçesinde ise 14 çıkarken, Kırgız Türkçesinde renk adlarını içeren deyimlerin sayıca daha fazla olduğu açıkça görülecektir.

Öte yandan renklerin deyimlerde karşıladıkları kavramlar, her iki lehçede de çoğu örnekte örtüşürken, bazı kavramların farklılaştığı anlaşılmaktadır. Renklerin karşıladığı somut ve soyut kavramlar aşağıdaki tablodan karşılaştırmalı olarak, kolayca görülebilir. Bu tabloda her iki lehçede ortak olan kavramlar koyu yazılmıştır. Aşağıdaki kavramların bazılarının hem somut, hem de soyut olarak değerlendirilebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

2. Tablo:

Renk İsimlerinin Deyimlerde Karşıladığı Kavramlar

RENKLER	Türkiye Türkçesi Deyimlerinde		Kırgız Türkçesi Deyimlerinde	
	Somut	Soyut	Somut	Soyut
Ak	Beyaz tenli; renk; gündüz aydınlığı	İyi,olumlu,doğru; şeref, onur, iftihar;	Renk; pamuk; hafif, şiddetli	İyi,olumlu, hayırlı;dürüst,

RENKLER	Türkiye Türkçesi Deyimlerinde		Kırgız Türkçesi Deyimlerinde	
	Somut	Soyut	Somut	Soyut
	başlamak; gözleri açmak;	başarı; temizlik, arılık; yaşlılık; güzel; dürüst, doğru (insan için); helal; basit, somut bilgi; şans; açıklık, anlaşılabilirlik; yenilik; nazar; teslimiyet, barış; propaganda, savunma; hasta, solgun; şeref, başarı, övünç kazandırmak; kızmak, öfkelenmek; yaşlanmak, tecrübeli olmak;	olmayan; beyaz tenli; besili, semiz, sağlıklı; kepek; içki; süt ürünleri; bembeyaz; aydınlık, ışıklı;	doğru (insan için); güzel; temizlik, arılık; namus; yaşlılık; tecrübe, ustalık; başarı; itiraf, suçsuzluk; cömertlik, saygınlık; tokluk, bereket; dilek, istek; tembellik; saflık; korkmak, çok düşünmek; memnun olmak, dinlenmek, kindar olmamak;
Ala	Yarı güneşli, sabahın erken saati, aydınlık, karanlık karışımı; karışık, orta, karışık renkli, birbirine uyuşmayan renkler;	Kötü, olumsuz;	Karışık renkli, orta; yarı ışıklı, yarı karanlık, seyrek;	Kötü, olumsuz, eşetsizlik; iyi, olumlu; utanç, mahcubiyet; heyecan, korku;
Boz		Utanmak;	renk; renksiz, sade;	utanç, mahcubiyet; Genç, toy; kirli, lekeli utanmak, rezil olmak;
Buurul			Renk; beyaz;	Yaşlılık;
Çaar				Tecrübe; kötü, olumsuz;
Doru				Olgunluk, güçlük;
Kara	Esmer, zayıf; güç; karanlık, akşam; toprak, yer; kir, leke; renk; bir şey	Kötü, olumsuz; yas; basit, somut bilgi; leke iftira; cesurluk;	Esmer; güç; renk; toprak; gölge; şiddet, aşırılık; nesir,	Kötü, olumsuz; cesurluk; kirlilik (iş için), pis; çokluk; iyi olumlu; yas; can;

RENKLER	Türkiye Türkçesi Deyimlerinde		Kırgız Türkçesi Deyimlerinde	
	Somut	Soyut	Somut	Soyut
	görmemek;akşam olmak;	cehalet; gençlik; iyi, olumlu; umutsuzluga düşmek	yazı; yön, kuzey; bir şey görmemek;	eskilik, değersizlik; büyüklük; kötü olmak;
Kır		Yaşlılık;	Renk; solgun;	Yaşlılık;
Kırmızı,al, kızıl	Kan, yara; gürültü, kavga; ceza, uyarma; rengi gelmek;	Yorgunluk, telaş, heyecan; utanç; çekicilik; önem, değer, prestij; kötü, olumsuz; sevinç,mutluluk; deli, delilik; ruh hali, karakter,huy; utanmak; çekici olmak;	Kan, kızarma; yüz rengi; altın,para; unvan, prestij; konuşkanlık, gevezelik;bekaret; et; hastalık; sarhoş; kan olmak;	İyi, olumlu; kötü, olumsuz; çıplaklık, olgunlaşmamış, küçük (insan için); çekicilik, güzelik; yoğunluk; zenginlik; telaş; utanç; yaşlılık; rezil olmak, utanmak; kıskanmak; sevinçli olmak;
Kuba			Beyaz yüzlü, sarışın; çorak;	Tecrübe; utanmak, rezil olmak;
Mavi,Kök	ceza, uyarma;	Huzur;	Renk; su; buz; gök; gençlik;	Kötü,olumsuz; inatçılık;morarma, morluk; uğursuzluk;
Mor		Yorulmak, telaş, heyecan; utanç, mahcubiyet;	Morarma, dayak;	
Pembe		Umut; iyi, olumlu;		
Renk	Değişiklik, yüz rengi;	Duygu; korku, utanç; kaypaklık; benzerlik;	Değişiklik, yüz rengi; hastalık;	Korku;
Sarı	Sarışın; ceza; dünya merkezi, kimliksizlik; esrar; yağ ve yağ ürünleri;	kötü, olumsuz; korkmak, hastalık; hastalanmak; yaşlanmak;	Yol, kimliksizlik; para, altın; renk; olgunlaşmamış; olgunluk; tereyağı;	Endişe; korku; hastalık; kötü, olumsuz;
Yağız	Esmer;			
Yeşil	Renk; ot;	İyi, olumlu;	Ot;	

KAYNAKÇA

A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages,

1949 Chicago-Illinois, 15.67., 15.68.,15.69. bölümler.

AKARSU, Bedia

1955 **Wilhelm Von Humboldt'ta Dil-Kültür Bağlantısı.** İstanbul: İstanbul Matbaası.

AKDOĞAN, Gülser ve AYDIN, Özgür

1995 "Renklerin Adlandırılması ve Dil-Gerçek Sorunu." Ankara: **A.Ü. Tömer Dil Dergisi**, Sayı 28: 49-66.

AKSAN, Doğan

1970 **Anlambilim ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle).** Ankara: Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yay.

1987 **Türkçe'nin Gücü. Türk Dilinin Zenginliklerine Tanıklar.** Ankara: Türkiye İş bankası Yay.

1999 Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi. **Ankara: Engin Yayınevi.**

2000 Anadilimizin Söz Denzinde (Sözcükler, ikilemeler, deyimler, atasözleri, terimler üzerinde geçmişe de uzanan açıklamalar). **Ankara: Bilgi Yayınevi.**

2003 **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim.** Ankara: TDK Yay.

AKSOY, Ömer A.

1971 **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü.** Ankara: TDK Yay.

1993 **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi**. XXVI. İstanbul: Ana Yayıncılık.

ALFÖLDİ, A.

1943 “Türklerde Çifte Krallık”, **II. Türk tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937**. İstanbul: 507-519.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi

1993 XXVI. İstanbul: Ana Yayıncılık.

ATABAY, Neşe ve KUTLUK İbrahim,

1983 **Sözcük Türleri**. Ankara: TDK Yay.

BALABEKOVA, Nazgül

2004 “Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki Renk Adları Üzerine”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, II**, Ankara: 355-361.

BARIN, Erol

1993 “Türk Düşünce Hayatında Renkler ve Yönler”, **A.Ü. Tömer Dil Dergisi**, Haziran: 9-25.

BAŞKAN, Özcan

1969 **Yabancı – Dil Öğretimi İlkeler ve Çözümler**, İstanbul.

BEZİRCİ, Asım

1999 **Deyimlerimizin Sözlüğü**. İstanbul: Gendaş A. Ş. Yay.

BREAL, M.

1921 **Essai de Semantique, Science des Significations**, Paris: 5. basımı.

BRUSATİN, M

1989 **Histoïr des Couleurs**. İtalyancadan Fransızcaya Çev. Loriol PARİS: C. Flammarion Yay.

CAFEROĞLU, Ahmet.

1983 **Yeni Tarama Sözlüğü**. Ankara: TDK Yay.

CHEVALİER J. Ve GHEERBRANT A.

1981 **Dictionnaire des Symboles**. Paris: Robert Laffont Yay.

ÇAĞATAY, Saadet

1961 “Renk İfadeleri”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1961: 43-46.

ÇAĞLARCA, Sadettin

1986 **Renk ve Armoni Kuralları**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yay.

ÇORUHLU, Yaşar

2002 **Türk Mitolojisinin Anahatları**. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

DARMESTETER, A.

1932 **La Vie des mots etudiee dans leurs significations**, 18. basımı, Paris.

Drevnetürskiy Slovar

1969 Leningrad: Nauka Yay.

EKREM, H. Nuraniye

1996 “Hunlarda Renk ve Yön Bilgisi”, **Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni**, Ankara, Mart: 86-93.

ERBAŞ, Özlem

1996 **Sanat Eğitiminde Renk ve Renk Öğretim Yöntemleri**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi).

FEARE, R. E.

1980 **Practice with Idioms**, Oxford University.

GABAIN, Von Annemarie

1968 “Renklerin Sembolik Anlamları” (Acta Orientalia Hung T. XV 1-3 1962; Çev. Semih TEZCAN, **Türkoloji Dergisi** III, Ankara: 107-113.

GENÇ, Reşat

1997 **Türk inanışları ile Milli geleneklerinde renkler ve sarı- kırmızı- yeşil**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.

GRÜNBERG, Teo

1970 **Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme**. Çev. Hüseyin BATUHAN, Ankara: A. Ü. D. T.C.F. Yay.

GUİRAUD, Pierre,

1975 **La Semantique**, Paris, 1955, Türkçesi: **Anlambilim**, Çev. Berke VARDAR, İstanbul: Gelişim Yay.

HELLER, D.

1980 “**Idiomatik**” **Lexicon der Germanistischen Linguistik**, Niemeyer, Tübingen.

INAN, A.

1947 “Altay Dağlarında Bulunan Eski Türk Mezarları”, **Belleten**, 43: s. 570

1987 **Makaleler ve İncelemeler**, I, Ankara:

KAFALI, Mustafa

1996 "Türk Kültüründe Renkler", **Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni**, Ankara, Mart: 49-53.

KANDİNSKY, Wassily

1969 **Du Spiritüel Dans l' Art**, Edution Dencel, Paris.

KARABAŞ, Seyfi

1996 **Dede Korkut'ta Renkler**. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

KAYMAZ, Zeki

1997 "Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Renk Bildiren Kelimelerin Kullanışı ve Sistematiği", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Ankara: 251-341.

Kırgız Tilinin Frazeologiyalik Sözlüğü

2001 Bişkek: Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi Yay.

Kırgız Tilinin Frazeologiyalik Sözlüğü

1980 Frunze: İlim Yay.

KIRIMHAN, Nazan

2001 "Türk Kültüründe yedi Rengin Anlamı", **Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara, Mart: 107- 111.

KORKMAZ, Zeynep

2003 **Türkiye Türkçesi Grameri** (Şekil Bilgisi). Ankara: TDK Yay.

2003 **Gramer Terimleri Sözlüğü**. Ankara: TDK Yay.

KÖPRÜLÜ, F.

"Bayrak", I.A. C.II. s.407

LAUDE-CIRTAUTAS, I.

1960 **Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialekten**, Wiesbaden.

LEWANDOWSKI, T.

1973 **Linguistisches Wörterbuch**, I, Heidelberg.

LYONS, John

1977 **Semantics**, I, Cambridge.

MİRALAY, Ali

1933 "Bayrağımız ve Ay Yıldız Nakşı", **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası**, No:46, İstanbul 1933, s.197.

NERİMANOĞLU, Veli K.

1996 "Türk Dünya Bakışında Reng", **Nevruz ve Renkler. Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara, Mart: 63-73.

OGDEN, C. K. – I. A. RICHARDS

1936 **The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism**, London.

ÖGEL, Bahaeddin

1991 **Türk Kültür Tarihine Giriş**. VI, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

1995 **Türk Mitolojisi**. II, Ankara:

ÖNER, Necati

1970 **Klasik Mantık**. Ankara:

Örnekleriyle Türkçe Sözlük

2000 İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,

ÖZÖN, M. Nihat,

1943 **Türkçe Tabirler Sözlüğü**, I, İstanbul.

ÖZTÜRK, Arzu Erdoğan

2004 “Özbek Türkçesinde Renk Adları”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, II, Eylül: 2373-2378.

ROBİNS, R. M.

1968 **A Short History of Linguistics**, Indiana University, Bloomington.

PALMER, F. R.

1986 **Semantics**, (1. Baskı 1967), Cambridge University.

PAİVİO, A. – BEGG, I.

1981 **Psychology of Language**, Prentice Hall.

PEATY, D.

1984 **Working with English Idioms**, Edinburgh.

PRİTSK, O.

1954 **Orientierung und Farbsymbolik**, Sacculum V.

SAMATOV, Kubatbek

2003 Kırgız Tilindegi Öñ-Tüs Sözdörünün Leksika-Semantikalık Cana Stilistikalik Münözdömölörü. **Bişkek: Cusup Balasagun atındagı Kırgız Uluttuk Üniversitesi Yay.**

Sanat Kavram ve Terimler Sözlüğü

1985 İstanbul:

SARAÇBAŞI M. Ertuğrul

2002 **Örnekli ve açıklamalı Türkçe deyimler sözlüğü.** İstanbul

Bilge Kültür Sanat Yay.

SEVORTYAN, E. V.

1974 **Türk Dillerin Etimolojik Sözlüğü**, Moskva: Nauka Yay.

SÜMER, F.

1976 **Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerin**

Rolü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

TOPÇU, Nazmiye

2001 "Fransızca ve Türkçe renk isimleri içeren deyimlerin karşılaştırmalı incelenmesi", **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 20: 132-140.

Türk Atasözleri ve Deyimleri. 2 c.

1971 İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.

Türkçe Sözlük

2005 Ankara: TDK Yay.

ULLMANN, S.

1962 **Semantics, an Introduction to the Science of Meaning**, Oxford.

UYGUR, Nermi

2001 **Dilin Gücü**. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

YILDIZ, Süleyman

1980 “Almanca ve Türkçe’de bazı Renk Sıfatlarının Karşılaştırılması”, **Genel Dilbilim Dergisi**, 7-8 Ağustos: 37-76.

YUDAHİN, K.K.

1965 **Kırgızca- Rusça Sözlük**, Frunze: Sovetskaya Entsiklopediya Yay.

WEBSTER SÖZLÜĞÜ

1937 **Webster’s New International Dictionary**.

WALDE, A.

1930-31 **Vergleichender Worterbuch der indogermanischen Sprachen**, Berlin-Leipzig.

RENK İSİMLERİ DİZİNİ

TÜRKİYE TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE

ağar-

51, 52, 53, 55, 56, 61.

ağart-

49, 50, 54, 58, 59.

ağartma-

57, 60.

ak

1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23,
24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43,
44, 48, 129, 190, 191, 192, 193, 194, 203, 240, 241, 242, 273, 274,
292.

akla-

225.

al

451, 452, 453, 454, 457, 458, 459, 468, 469, 470, 471, 475, 582, 583.

ala

124, 127, 131, 191.

alaca

44, 125, 126, 128, 129, 130, 249.

alla-

485.

beyaz

6, 18, 29, 39, 41, 42, 46, 47, 241.

beyazla-

61.

bozar-

163, 479.

kara

1, 2, 4, 5, 7, 24, 28, 29, 39, 131, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 246, 247, 248, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 648.

karaca

244, 245.

karanlık

126, 204, 221, 222, 223, 230, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 291.

karar-

294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303.

kır

447, 448.

kıpkırmızı

455.

kırmızı

460, 461, 462, 464, 465, 466, 467, 472, 473.

kızar-

163, 478, 479, 480, 482, 484.

kızartıcı

456.

kızart-

481, 483.

kızıl

463, 469, 474, 475, 476, 477.

mavi

553, 554, 555.

mor

452, 453, 584, 585, 586, 587.

mosmor

588.

pembe

590, 591, 592, 593, 594.

renk

595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607.

sapsarı

616.

sarar-

623, 624, 625.

sarı

617, 618, 619, 620, 621, 622.

yağız

247, 649.

yeşil

650, 651, 652, 653.

KIRGIZ TÜRKÇESİ DEYİMLERİNDE**agar-**

118, 119, 120, 122, 123.

agart-

121.

ak

62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 304, 305, 306, 307, 309, 386, 498, 523, 556, 579, 633, 646.

al

308, 486, 522.

ala

132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 176, 498, 575.

appak

116, 117.

boz

112, 158, 159, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172.

bozoru

173, 174, 175, 539, 540, 552.

buurul

132, 176, 177, 178, 179.

caşıl

654.

çaar

180, 181, 182, 183, 184.

doru

185, 186, 187, 397.

kara

69, 70, 71, 72, 74, 76, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341,

342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355,
 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369,
 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383,
 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397,
 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411,
 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425,
 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 505.

karalık

318.

karar-

436, 437, 439, 441, 442, 445.

karay-

438, 440, 443, 444, 446.

kıpkızıl

499, 515.

kızar-

173, 175, 537, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 546, 547.

kızart-

538, 545.

kızıl

62, 108, 485, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 498,
 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 510, 511, 512, 513, 514, 516,
 518, 519, 520, 521, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532,
 533, 535, 536, 537, 606, 607, 608, 626.

kızılday

508, 509, 534.

kuba

548, 549, 550, 551.

kubar-

174, 552.

kök

68, 75, 97, 139, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565,
566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579,
580, 581, 582, 583, 587.

kuu

449, 450.

mor, kök ala

589.

renk

608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615.

sarı

73, 77, 92, 506, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635,
636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648.

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde renk isimleri içeren deyimler üzerine durulmuştur.

Birinci bölüm, *Giriş* mahiyetinde olup bu bölümde; deyim nedir, deyimlerin biçim ve kavram özellikleri, deyimlerin meydana gelmesi, renk nedir, renklerde evrensellik ve kültürel özellikler, renklerin adlandırılmasında tutulan yollar, Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde renklere genel bakış gibi konuları üzerinde durulmuştur.

İkinci bölüm, *İnceleme* bölümüdür. Bu bölümde Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde renk isimleri içeren deyimler, her bir lehçe için ayrı ayrı olmak üzere incelenmiştir. Her iki lehçedeki renk isimleri içeren deyimlerde renkler, alfabetik sırayla ele alınmış ve her birinin ilgili deyime kattığı anlam tespit edilmiştir.

İnsan sevgiyi, nefreti, sevincini, sıkıntısını, uğursuzluğunu, utancı, heyecanı, yaşlılığı hep renklere aksettirmiştir. Renklerin yüklendiği anlamlar ve ilgili kavramlar, deyimlere de aynı şekilde yansımıştır.

Sonuç bölümünde Türkiye ve Kırgız Türkçesi deyimlerinde renk isimlerinin kullanımı ile ilgili temel özellikler tespit edilip karşılaştırılmış; ayrıca renklerin deyimlerdeki kullanım sayılarını gösteren bir tablo ile renk isimlerinin deyimlerde karşıladığı kavramlar tablosu da gösterilmiştir.

Teze, Türkiye ve Kırgız Türkçesi deyimlerinde geçen renk isimlerinin sıralandığı bir dizin eklenmiştir.

Anahtar kelimeler

Türkiye Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Deyimler, Deyimlerde Renkler, Renkler.

ABSTRACT

This research has been completed on the meaning of colors in Kyrgyz and Turkish languages.

The first chapter covers the Introduction part and contains what the idioms are, the meaning aspects which are effective in the formation and occurring of idioms, what the meanings of colors are, universal and cultural peculiarities in the names of colors, naming the colors and their ways, and general evaluation on colors in Kyrgyz and Turkish languages.

The second chapter is an Analysis part. The chapter touches upon the idioms including colors separately in both languages. These idioms are given in alphabetic order and we have determined the meanings added by these colors to the related idioms.

Human-being reflected his love, hatred, cheer, bad luck, shame, excite, senectitude generally on colors. And the meanings of colors, concerned concepts influenced on idioms in the same way.

In Conclusion we have determined and compared basic principles of using colors in idioms of Kyrgyz and Turkish languages. Also you can see the tables showing the amount of used idioms and their meanings.

The list of color names used in Kyrgyz and Turkish idioms is attached to the thesis.

Key words

Turkish, Kyrgyz, Idioms, Colors in the idioms, Colors.